

EFAN ALEXANDRU BĂÎŞANU

**CHARISMA DEMERSULUI
EPISTEMOLOGIC LA
PETRE ANDREI**

II 351.636

EDITURA DIDACTICĂ ŞI PEDAGOGICĂ

BIBL. CENTR. UNIV.
„M. EMINESCU” IAȘI
II 351. 636

ȘTEFAN ALEXANDRU BĂIȘANU

CHARISMA DEMERSULUI
EPISTEMOLOGIC LA
PETRE ANDREI

CHARISMA DEMERSULUI
EPISTEMOLOGIC LA
PETRE ANDREI

305.216

Prof. dr. Teodor DIMA,
membru corespondent al Academiei Române

IMPRIMAT ÎN ROMÂNIA
TIPOGRAFIA SERVULUI

ISBN 973-30-2461-2

BUCUREȘTI, 2002
Editura Pedagogică și Pedagogică

2002

IMPRIMAT ÎN ROMÂNIA
TIPOGRAFIA SEMNE 94

ISBN 973-30-2461-9
BUCUREȘTI - 2002

ȘTEFAN ALEXANDRU BĂIȘANU

CHARISMA DEMERSULUI
EPISTEMOLOGIC LA
PETRE ANDREI

305 270

Prefață de Teodor DIMA,
membru corespondent al Academiei Române

344745
B.C.U. IASI

Editura Didactică și Pedagogică
2002

STEFAN ALEXANDRU BĂISANU

124.5:316

Andrei - Petre - Concepte psihologice
Valori - Psihologie

Profesor de Teodor I. I. I.
membru corespondent al Academiei Române

PRIMA
TEODOR

7-1340-00-79 NBS

1987 I. I. I. I.

Centrul de Cercetări și Pedagogie

1987

04 NOV 2002

PREFAȚĂ

Asupra concepției sociologice a lui Petre Andrei, ce se impune prin spirit realist și caracter profund democratic, ocupând un loc de prim rang și reprezentând un moment de referință în cultura noastră națională, s-au întreprins studii aprofundate, s-au realizat ediții îngrijite de personalități de prestigiu ale culturii și științei românești. De aceea, este dificilă și abordarea din perspectiva cunoașterii și valorii. Ceea ce propune autorul este dimensiunea reprezentativă pentru sistemul sociologic cercetat și perspectiva metodologică analitică în decelarea atât a contribuțiilor cât și a proiectelor sociologului român: *“Fiecare concepție, scria Petre Andrei, are o parte de adevăr; toate fiind însă unilaterale pentru că nu privesc decât un aspect al problemei și nu cercetează societatea în totalitatea ei”*. Surprinzând faptul că în nenumăratele manifestări ale socialului și în diversitatea observațiilor, Petre Andrei întrevea unitatea și integralitatea tendințelor diferite, evidențiind acel substrat prim și fundamental din care derivă întregul angrenaj al existenței sociale, cunoașterea, și decelând cum idealul și valoarea nu sunt altceva decât efortul inefabil de a produce “omenescul însuși”, autorul propune o perspectivă inedită de analiză paralelă a valorii și cunoașterii, astfel încât idealul, verificat cu ajutorul normei și obiectivat în valoare, să fie surprins în sensul teleologic și transformator pe care Petre Andrei îl susține, orice valoare poate fi scop, impunându-se conștiinței spre a fi realizată și determinând găsirea mijloacelor adecvate pentru reificarea ei. Insistând asupra faptului că valorile reprezintă arhetipul unor scopuri și, deci, au în esență caracter teleologic, autorul sesizează cum savantul român se delimitează atât de concepțiile subiectiviste care psihologizau valorile, dar și de cele economiciste, care le vulgarizau, concluzionând, firesc, că sociologul ieșean considera omul ca fiind într-un permanent dialog cu mediul, plasându-se într-o relație interogativă față de acesta, tocmai prin crearea de valori variate. Faptul că subiectul valorii este persoană, iar obiectul este lucru în

concepția lui Petre Andrei, a dus la împărțirea valorilor în teoretice și sociale. Modul în care acestea sunt analizate și expuse de către autor dă o imagine exhaustivă a procesului de valorificare și a domeniilor separate de analiză: realitatea și valoarea.

Utilitatea acestui demers constă în aceea că actul de estimare a valorilor, ca și formele logice care-l însoțesc, nu vizează numai înțelegerea valorii în sine și, deci, nu se opresc la momentul abstract ideatic, ci se coboară la momentul efector, tocmai pentru faptul că în cadrul unui proces, subiectul recunoscând diferitele valori și intuindu-le finalitatea lor, încearcă realizarea anumitor scopuri, stabilindu-și mijloacele adecvate.

Demersul asupra analizei sensului creării valorilor prin realizarea fericirii omului și devenirea lui într-o perfecțiune continuă, evidențiază că sistemul sociologic al lui Petre Andrei are o finalitate în condiția existenței omului și se revendică în împlinirea lui umană. Punerea în relație a valorilor cu criteriile de semnificare scoate la iveală faptul că, pornind de la constatarea că selectivitatea nu se bazează doar pe psihic, demonstrează diferențele de percepție constatabile la persoană dar și faptul că s-au imaginat în axiologie dependența valorilor de modul de a fi al omului, al psihicului său. Explicațiile în numeroase variante din perspectiva axiologică, reușește să proclame existența valorilor prin evaluări pozitive și nu ca entități semantice, depășind astfel semiotica termenilor specializați, încât autorul identifică tipuri de evaluări ce presupun stadii distincte pentru fiecare etapă, succesiunea domeniilor incluse și tendințele acestor evoluții. Insistând asupra perspectivei logice a valorilor, a criteriilor și regulilor, prin raportare la modelul funcțional propus de Petre Andrei, răspunsul autorului este de descifrare a criteriilor și regulilor utilizate de om sau de instituție, de dependență reciprocă, nuanțată, soluția paradigmă propusă de Petre Andrei dovedind că valorile nu reprezintă o sferă separată față de acțiune ci o coordonată esențială a acesteia.

Prin sesizarea oportunităților sociale în sociologia valorii la Petre Andrei, cât și prin investigațiile dedicate personalității, valorii și idealului, care într-un corolar sunt sintetizate în capitolul al XII-lea atunci când locul valorii și cunoașterii în sistemul științelor socio-umane demonstrează că modelul propus de Petre Andrei conține

numeroase repere ce exercită presiuni asupra mecanismelor de semnificare pentru a explicita ansamblul valorilor dar și al cunoașterii.

Prin lucrarea de față autorul contribuie la mai buna înțelegere a concepției sociologice a lui Petre Andrei asupra valorii, ca, de altfel, și asupra teoriei sale axiologice, ce se întemeiază pe corelația obiect-subiect, opusă atât subiectivismului cât și mecanicismului, sociologia valorii căpătând un sens rațional, recunoscând caracterul social al valorilor și făcând ca interesul pentru gânditorul român să crească, pentru că, așa cum spunea acesta: *“valorile materiale și spirituale vor fi durabile numai atunci când activitatea oamenilor va fi călăuzită de gândire și de cunoștință raționale”*. Sociologia valorii, sociologia cunoașterii, ca și sociologia politică sau a religiilor, din care au rămas de la Petre Andrei puține idei, lucrările în manuscris pierzându-se, sunt subsumate sociologiei generale. A insista asupra aspectului constitutiv al sociologiei cunoașterii și sociologiei valorilor, reprezintă un merit incontestabil iar autorul a înțeles pe deplin această prioritate, oferindu-ne un răspuns ce denotă o cercetare amplă și de studiere a diferitelor aspecte, laturi și corelații ale valorilor și ale cunoașterii. Importanța acestui studiu constă nu atât în faptul că ar fi soluționat o asemenea problemă, destul de vastă și angajantă, ci mai ales în aceea că a pus și a explicat o seamă de probleme majore privind valoarea și cunoașterea ca obiect de studiu al sociologiei lui Petre Andrei.

Prof. univ. dr. TEODOR DIMA

Membru corespondent al Academiei Române

BCU/IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

ARGUMENT

În doctrina lui Petre Andrei axiologia și cunoașterea au constituit deschideri de perspectivă asupra conceptului de filosofie, particularitățile axiologiei ca domeniu relativ autonom de cercetare constituindu-se pe relațiile firești de interdependență dintre ontologie și axiologie încât, în configurația preocupărilor savantului român, promovarea reflecției axiologice pe noi itinerarii teoretice a însemnat, de fapt, o meditație concentrată, analize profunde în evidențierea cu răbdare și sobrietate, de-a lungul unui examen minuțios și avizat, marcat nu rareori de fine nuanțări, încât să facă posibilă descoperirea în acest domeniu al teoriei valorilor, a unei rețele de ipoteze explicative de prim interes și, prin tabloul sintetic pe care îl oferă convingător, dar mai ales prin sporul de cunoaștere pe care îl aduce în interpretare, să se constituie drept o reală contribuție, o valoare dovedită de conștiințiozitate și de probitate științifică. Preocupările lui Petre Andrei privind sociologia generală nu se materializează, fără îndoială, numai în volumul cu același titlu apărut în 1936. Ele reprezintă un leitmotiv și în alte studii care abordează domeniile activității socio-umane ce exprimă permanentul, dar și care vizează generalul: valoare, cunoaștere, cultură. Subscriind sociologiei generale sociologia valorii și sociologia cunoașterii și, nu în ultimul rând, sociologia culturii, Petre Andrei se înscrie în istoria sociologiei românești și chiar mondiale ca unul dintre precursorii sociologiei valorii și sociologiei cunoașterii.

Dacă *Filosofia valorii*, redactată în 1918, n-a văzut lumina tiparului decât târziu, în 1945, prin grija profesorului său, D. Gusti, o a treia ediție apărând abia în 1997¹, iar fragmentele și studiile publicate în aceeași epocă n-au intrat ulterior decât prea puțin în circuitul științific, sociologia cunoașterii, scrisă și publicată în limba germană în 1923, cu mult înainte ca Mannheim Karl să impună atenției lucrarea *Die soziologische auffassung der Erkenntnis* (1929), a rămas fără ecou

¹ P. Andrei, *Filosofia valorii*, Editura Polirom – Fundația Academică “Petre Andrei”, Iași, 1997.

în lumea specialiștilor, ceea ce l-a făcut pe autor să reia problema în *Sociologia generală* (1936) și *Probleme de sociologie* (1927).

De altfel, Teodor Dima preciza: "*Cunoașterea, considerată generic, indiferent de speciile sale, poate fi abordată din diverse puncte de vedere, cu scopul dezvăluirii determinărilor, funcțiilor, relațiilor și limitelor sale. De exemplu, din perspectiva logică și metodologică, cunoașterea interesează prin structurile sale formale, prin procedee, tehnici și metode: din perspectiva filosofică, cunoașterea trebuie să răspundă la apelul patetic al posibilității sale ca proces săvârșit între subiect și obiect*"².

Cunoașterea fiind relativă, adevărul se schimbă odată cu evoluția socială, căci nu există adevăruri veșnice, care să depășească transformările istorice. Avertismentul lui Petre Andrei constituie încă o dovadă a climatului realist al activității *Seminarului de sociologie și etică* de la Iași, condus de Dimitrie Gusti, pentru că, dacă "*cunoașterea noastră*" spune Petre Andrei, "*nu este altceva decât o continuă stabilire de relații între subiect și obiect*", nu este mai puțin adevărat că între acești doi factori se dă "*o adevărată luptă, căci fiecare tinde să ia pentru sine o parte din domeniul celuilalt*"³.

În lumina unui asemenea concept, scopul cunoașterii este de a explica lumea dar și de a o transforma, conform scopurilor noastre, pentru că, dependentă de societate, cunoașterea umană nu este un dat, iar "*conștiința atribuie întotdeauna o existență exterioară, corespunzătoare raporturilor stabilite între reprezentări, dar această existență contează ca reală numai pentru că este recunoscută de toți... Realitate și iluzie, se deosebesc numai prin gradul lor de obiectivitate, căci prima constă din reprezentări general recunoscute, în timp ce iluzia este un fenomen subiectiv, cauzat de condițiuni speciale*"⁴.

Deși preocupările de axiologie sunt prezentate în gândirea filosofică românească încă dinaintea primului război mondial, înscriindu-se ca o contribuție raționalistă în comparație cu concepțiile idealist-subiective și agnostice dominante în filosofia valorilor peste hotare (îndeosebi în cea neokantiană germană), interesul larg pentru asemenea

² Teodor Dima, *Petre Andrei, sociolog al cunoașterii*, în *Comemorări UNESCO – Centenar Petre Andrei*, Fundația Academică "Petre Andrei", Iași, 1991, p. 36.

³ Petre Andrei, *Filosofia valorii*, ed. cit., p. 13.

⁴ Petre Andrei, *Probleme de sociologie*, ed. cit., p. 150.

probleme este resuscitat doar mult mai târziu, în perioada dintre cele două războaie mondiale, prin opera unor filosofi ai valorilor și ai culturii ca Tudor Vianu, Lucian Blaga, Mihail Ralea, Mircea Florian etc.

Sociologia ca și filosofia valorii a lui Petre Andrei intră în consonanță cu legile obiective de dezvoltare a societății, singurele în măsură a înlesni o interpretare consecvent științifică a vieții sociale și ele au meritul de a pune pentru prima dată o problemă teoretică de o excepțională însemnătate, sugerând nu puține răspunsuri și perspective. Informația largă, spiritul de sinteză, finețea disociațiilor filosofului și sociologului sunt remarcabile și ele dovedesc o largime de orizont puțin întâlnită în epocă și cu patos antiempirist deosebit.

Adept al "teoriei factorilor" – comună tuturor sociologilor epocii – Petre Andrei va surprinde elementul determinant al dezvoltării, iar larga gamă a etajelor vieții sociale luate în considerație îl va feri, în schimb, de simplismul unificator. Disocierea pe care o face este doar de ordin metodologic. Ea nu afectează conținutul. Stabilirea naturii valorilor, procesul de cunoaștere a acestora, cel de valorificare a lor, nu numai că nu se contrazic ci, dimpotrivă, se află într-un raport de dependență reciprocă. De altfel, în studiul apărut în 1915, *Personalitatea ca valoare socială*, va preciza că în problema valorii nu trebuie să pierdem din vedere nici latura subiectiv-psihologică și nici latura obiectiv-logică, emițând prețioasa idee că individul este elementul activ, creator al valorii, el fiind acela care realizează și apreciază valoarea.

Cu același raționament este tratată și problema cunoașterii, sesizată în termeni categorici astfel: "*Ființa socială, omul a imprimat acest caracter al său și rezultatelor activității sale, fie că aceste rezultate sunt materiale sau spirituale, încât, odată cu elaborarea concepțiilor sistematice despre societate, cunoașterea a fost abordată și din perspectiva sociologiei, considerându-se că societatea este cadrul natural al constituirii și dezvoltării cunoașterii. Raporturile strânse dintre cunoaștere și cadrele sociale formează obiectul sociologiei cunoașterii la care au aderat sociologi de prestigiu pentru a aduce argumente în sprijinul ideii că istoria formelor de manifestare a spiritului uman, situată pe temeiuri sociologice, prezintă și interpretează aceste manifestări în strânsă dependență de istoria societății și a omenirii. Sociologia cunoașterii s-a constituit astfel ca una dintre disciplinele capabile să exprime un alt aspect, esențial, al raportului*

*fundamental dintre gândire și viață – înțelegerea sociologică a vieții spirituale, în integralitatea ei*⁵.

Pe când în axiologie își vor face loc elemente de o indiscutabilă însemnătate în constituirea oricărei științe, încercarea de definire și delimitare a obiectului, elaborarea unui limbaj științific de bază, depistarea surselor teoretice și elaborarea unor principii metodologice și este, de altfel, pentru prima oară când problemele filosofiei valorilor sunt abordate ca atare (explicit și nu numai implicit), când referirile la valoare nu se fac doar pentru a lămuri alte probleme cum este cazul la A.D. Xenopol sau în contextul unor preocupări privind valorile culturii sociale ca în cazul lui V. Pârvan, în teoria cunoașterii Petre Andrei apreciază că și valoarea gândirii este tot socială, ca și obiectul cunoașterii: *“Adevărat și fals nu sunt valorificări ale gândirii personale. Ele sunt produsul concordanței obiective a gândirii individuale cu societatea”*⁶.

Pentru a caracteriza ansamblul concepției axiologice a lui Petre Andrei, trebuie să adăugăm că alături de poziția sa raționalist-idealista, își fac loc și elemente deterministe cu privire la caracterul social al valorilor, la legătura lor cu viața practică, la variabilitatea istoric determinată a acestora. Desigur, asemenea concepții, după cum vom vedea, sunt deschise și novatoare, iar în ansamblul concepției sale ele nu pot fi neglijate pentru că sunt părți constitutive ale sociologiei generale. În acest sens, aprecierea de psihologism idealist, care a circulat, ni se pare neîntemeiată prin caracterul ei global, care împiedică extragerea – chiar cu limitele lor – a unor concepții valoroase și originale în epocă.

Însăși structura lucrării sale fundamentale, *Sociologia generală*, dovedește, de fapt, că la Petre Andrei perspectiva psihologică nu este singura, ci servește doar într-un cadru restrâns, pentru a fi împlinită apoi de cea logică, socotită definitorie, fiind urmărită apoi mai departe pe planul realizării sociale.

Desigur, studiul de față nu poate răspunde nici el cerinței de a valorifica multilateral și în toată complexitatea sa întreaga operă a gânditorului român, ci își propune să schițeze *modelul de cunoaștere și recunoaștere a valorilor* pe care Petre Andrei l-a construit, conferindu-i perspectiva unei introduceri în problema cunoașterii, dar și de *deschidere și sens* în înțelegerea valorilor.

⁵ Teodor Dima, *op. cit.*, p. 36.

⁶ Petre Andrei, *op. cit.*

UN MODEL FUNCȚIONAL AL VALORILOR

Motto: "Valoarea devine
motivul tuturor acțiunilor, deci a
întregii vieți sociale."

Petre Andrei

Interesul deosebit suscitât de concepția axiologică a lui Petre Andrei rezidă în faptul că, în contrast cu abordările unilaterale, ea cuprinde orizontul gnoseologic și cel axiologic al valorii, într-un întreg sistematic și consistent, care poartă pecetea originalității. Această concepție izvorăște din convingerea autorului, după care "*Noi cunoaștem valori, dar nu numai atât, căci noi și trăim valori*"⁷. Aici fuzionează formația teoretică dobândită de filosof în climatul universitar ieșean, conectat la viața științifică și culturală a Europei apusene, în seminariile de logică și istoria filosofiei, de la universitățile din Berlin și Leipzig, precum și experiența dramatică trăită de el în anii primului război mondial, care a neantizat numeroase valori, în afară de aceea a personalității – singura ce a supraviețuit și s-a armat în mod constant. Sesizând vigoarea acestei valori, filosoful o va transforma în punct focalizant al axiologiei sale.

În exegeza de la noi există un consens în aprecierea că Petre Andrei este primul gânditor român care a examinat critic și sistematic teoria generală a valorii, propunând viziunea proprie, întemeiată nu pe conjuncturi, ci pe o solidă cercetare științifică și un autentic efort conceptual. Dacă o serie de eminente personalități ale culturii noastre dinaintea sau contemporane lui, ca: Titu Maiorescu, A.D. Xenopol, C. Rădulescu-Motru, Vasile Pârvan, Eugen Lovinescu au formulat și au promovat idei și teze valabile despre valoare, Petre Andrei elaborează o concepție axiologică unitară și complexă, trăsături ce o individualizează în planul gândirii filosofice din țară și străinătate.

⁷ Petre Andrei, *Filosofia valorii*, București, 1945, p. 113.

Ajuns aici, câteva întrebări se impun cu necesitate. Care este contribuția lui Petre Andrei la configurarea statutului valorii? În ce constă valoarea aportului său în axiologie? Sperăm ca răspunsurile la aceste întrebări, fără a forța uși deschise, să configureze mai limpede locul gânditorului la dezvoltarea filosofiei valorilor.

Socotim oportun să menționăm că valoarea, deși nu a încetat vreodată să preocupe gândirea filosofică, abia la sfârșitul veacului trecut și primele decenii ale veacului nostru ocupa avanscena dezbaterilor teoretice, impunând axiologia ca domeniu autonom de cercetare. Este de remarcat, în acest sens aportul neokantienilor, îndeosebi a Școlii de la Baden și, mai cu seamă, a reprezentanților săi de frunte, Windelband și Rickert care, pornind de la conceptul kantian de valabilitate, "*au elaborat un amplu sistem al valorilor ce structurează diferitele domenii ale creației culturale, le întemeiază și le dă valabilitate universală*"⁸.

Stimulate de influența fertilă a neokantienilor, alte orientări filosofice ca fenomenologia, pragmatismul, filosofia vieții au propus noi perspective axiologice. O serie de mari gânditori precum Bergson, N. Hartmann, M. Scheler, Durkheim, Dilthey, Lotze și alții au oferit sisteme axiologice încheiate⁹.

Astfel, în deceniul al doilea al veacului nostru valoarea era un subiect predilect al discuțiilor teoretice, nu lipsite de contradicții și contraziceri, năzuind să alcătuiască o teorie generală. În acest domeniu, Petre Andrei își elaborează lucrările consacrate teoriei valorii. Este vorba despre: *La personnalité en tant que valeur sociale; Le problème de la valeur dans le droit; Despre procesul de cunoaștere și recunoaștere a valorilor; Valorile estetice și teoria empatiei* și, în fine, *Filosofia valorii* – opera sa fundamentală, cu care își va lua, în 1918, doctoratul în filosofie. Prefațând această din urmă carte, editată în 1945, D. Gusti scria: "*În deosebire de cele mai multe scrieri străine, insuficiente și parțiale, lucrarea lui Petre Andrei este și astăzi, după 27 de ani de când a fost scrisă, remarcabilă prin prezentarea problemelor valorii în legătura lor sistematică și în toate formele lor principale*"¹⁰.

⁸ Alexandru Boboc, *Kant și neokantianismul*, Ed. Științifică, București, 1968, p. 247.

⁹ Ion Pascadi, *Din tradițiile gândirii axiologice românești*, Ed. Științifică, București, 1970, p. 10.

¹⁰ Dimitrie Gusti, *Prefață la Petre Andrei – Filosofia valorii*, București, 1945.

Natura axiologicului

Privind concepția filosofică a lui Petre Andrei în legătură cu natura valorilor, trebuie precizat, din nou, că ea nu poate fi caracterizată în nici un caz ca psihologistă. Autorul admite posibilitatea și îndreptățirea unghiului psihologic în cercetarea valorilor, dar precizează în numeroase rânduri caracterul limitat și nesatisfăcut al unui asemenea punct de vedere: *“Până acum problema valorii a fost privită mai mult din punct de vedere psihologic subiectiv, cercetându-se în definitiv procesul de valorificare, nu valoarea însăși. Se impune însă, pentru a putea avea o teorie generală a valorii, cercetarea logică obiectivă”*¹¹.

Axiologul român se va ocupa, de altfel, în mod special, de critica emoționalismului, după care valoarea este doar un fenomen psihic intern, și a voluntarismului care se referă doar la procesul de realizare a valorii, pentru a arăta că, datorită unilateralității lor, aceste concepții nu reușesc să definească în mod adecvat natura valorii. Arătând că valoarea e dispoziție inerentă spiritului, care are ca formă de manifestare raportul funcțional al unui subiect cu un obiect, axiologul român face un pas însemnat către rezolvarea problemei, dar se oprește doar la jumătatea drumului pentru că, neevidențiind sensurile axiologice ale obiectului, constituite în practică, îl consideră doar ca un motiv pentru actualizarea dispoziției psihice de valoare. Vorbind despre indisolubila legătură dintre valoare și scop, Petre Andrei arată că ele nu se confundă, întrucât cel de-al doilea este concretizarea celui dintâi după un triaj.

În încheierea demonstrației sale el arăta: *“După noi, valoarea nu poate fi cu adevărat întemeiată numai pe baze psihologice, pentru că ea este ceva mai mult decât un act psihic. Ea este un postulat logic, care are și o manifestare psihologică”*¹². Psihologia va putea să se ocupe deci doar de fenomenul trăit al valorii, fără a putea însă întemeia lămurit obiectivitatea cunoașterii, necesitatea valorilor logice, și neputând concepe valorile independent de realitățile cu care sunt legate. O asemenea poziție reprezintă, fără îndoială, un pas

¹¹ P. Andrei, *Studii sociologice și etice*, I, II, Iași, 1915, p. 153.

¹² P. Andrei, *Filosofia valorii*, Editura Fundațiilor, 1945, p. 52.

înainte pe linia înțelegerii științifice a valorilor, întrucât autorul se pronunță hotărât împotriva subiectivismului. După cum subliniază el, valoarea nu poate fi numai o dorință căci, dacă obiectele ar avea valoare numai prin dorința noastră, urmează ca, odată cu încetarea voinței subiective, să înceteze și valoarea. Aceasta însă nu se poate admite, deoarece *“sunt obiecte cărora li se atribuie valori independente de voința noastră”*¹³.

Definind valoarea, Petre Andrei subliniază că ea reprezintă o corelație funcțională între un subiect și un obiect și se ridică în mod hotărât împotriva personalismului care dă prea multă importanță subiectului, neglijând obiectul, deși experiența arată că valoarea nu dispăre odată cu subiectul și nu orice obiect are valoare. După cum precizează el, împotriva subiectivismului idealist, *“în afară de noi e ceva ce ocazionează simțirea noastră, ceva care determină reacțiunea psihică sub formă de dorință sau repulsie. Acesta e obiectul valorii”*¹⁴.

Criticând materialismul conceput sub forma sa vulgară, el arăta în mod îndreptățit: *“pe de altă parte materialismul considerând prea mult baza valorii, obiectul cu însușirile sale naturale, a neglijat subiectul, care e un element constitutiv, determinant”*¹⁵. Accentuând asupra ideii valorii ca relație funcțională între obiect și subiect, Petre Andrei se va delimita cu claritate de Max Scheler, întrucât, spre deosebire de acesta, el afirmă o predispoziție pentru alcătuirea valorilor, dar calitatea, felul specific, însușirile acestora depind de factorul obiect care actualizează, realizează, această dispoziție¹⁶.

Un asemenea punct de vedere se apropie de concepția materialist-dialectică în cadrul căreia este evidențiat faptul că lumea valorilor se naște în cadrul acestui raport și că ea nu poate fi concepută nici ca aparținând obiectului “ca atare”, nici ca produs al subiectului. Independent îl reprezintă obiectul, existența socială, ceea ce presupune ca el să reprezinte punctul de plecare în constituirea lumii valorilor în practica socială. Aceasta înseamnă că obiectul – integrat în practica umană – nu este “neutru” din punct de vedere axiologic, nu în sensul

¹³ Idem, p. 40.

¹⁴ Ibidem, p. 26.

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ Alexandru Boboc, *Etică și axiologie în opera lui Max Scheler*, Ed. Științifică, București, 1971, p. 27.

că valorile s-ar putea constitui în afara intervenției subiectului istoric, dar că el include un potențial sens axiologic constituit în cadrul societății.

Petre Andrei însă susține că *“obiectul nu are nici o însușire potențială de valoare”*¹⁷ și nu menționează faptul că în urma contactului dintre obiect și subiect ia naștere o *“realitate”* nouă, produs al omului, având o obiectivitate de un tip diferit și care, odată apărută, nu mai este subordonată acestui contact. Desigur, între valorile materiale și cele spirituale este aici o mare deosebire, dar nici într-un caz, nici în celălalt valoarea nu poate fi considerată doar ca un *“element logic al cunoștinței noastre”*¹⁸. Criteriul validității valorilor de orice fel îl reprezintă în ultimă instanță progresul social determinat de legile obiective ale dezvoltării, ori în concepția lui Petre Andrei, deși el are grijă să precizeze că nu reduce realitatea la un travaliu logic, acest criteriu este plasat în domeniul logicului.

Trebuie să observăm însă că insistența filosofului asupra naturii logicii a valorii este îndreptățită în perspectiva gnoseologică pe care o adoptă și care îl deosebește de majoritatea celorlalți gânditori români care s-au ocupat într-un fel sau altul de problemele axiologice. Urmărind logica axiologică, el va observa că aceasta este de fapt însăși logica procesului de cunoaștere, în care valoarea are rolul principal, îndeosebi în analiza metafizică a obiectelor, încât ea este considerată ca cea mai temeinică supoziție a gândirii și conștiinței. În timp ce pentru perspectiva psihologică lucrurile sunt tratate empiric, în raporturile cauzale imediate, în perspectiva logică valoarea apare ca un element apriori, intervenind în procesul de cunoaștere ca factor constitutiv hotărât, ca o condiție a cunoștinței generale omenești. Prezența punctului de vedere axiologic în orice moment al cunoașterii este subliniată cu insistență, Petre Andrei arătând că întreaga cunoștință omenească implică valoarea. După cum gândim conform unor anumite legi ale identității, ale contradicției, și nu le putem înlătura, așa nu avem nici cea mai elementară cunoștință propriu-zisă fără ideea valorii¹⁹.

¹⁷ Petre Andrei, *op. cit.*, p. 27.

¹⁸ Idem, *Studii sociologice și etice*, I, II, 1915, p. 157.

¹⁹ P. Andrei, *Personalitatea ca valoare socială*, *op. cit.*, p. 141.

Desigur, metodologic, separarea între momentul constatativ și apreciativ al actului cognitiv este posibilă, dar ideea valorii, tendința de a valorifica este, în genere, greu de despărțit de gândire. Valoarea apare astfel ca o condiție logică a cunoștinței generale omenești și, ca atare, nu există nici un domeniu în care să nu fie afirmată valoarea. Sensul în care este privită valoarea în actul cognitiv este clar arătat prin faptul că ea este strâns legată de ideea de esențial și că analiza conceptului în ceea ce are fundamental evidențiază importanța sa nu numai pentru prezent, dar și în perspectiva mulțimii de obiecte nepercepute încă. Mai mult chiar, având în vedere legătura științei cu viața, finalitatea ei ultimă, care este de natură practică, sfera logicului va fi depășită; pentru ca, prin ceea ce numește el "conceptele ultime" ale științelor, să poată fi abordată existența însăși. După cum arată el: *"dacă aceste categorii (conceptele tip) sunt valori logice, ele dau totuși impulsuni pentru formarea unor noțiuni cu valoare de realitate chiar"*²⁰. Atitudinea științifică în această privință este lipsită de echivoc: *"pentru noi cunoștința implică conștiința realității conținuturilor judecății, iar gândirea credința într-o valoare fără o formă concretă"*²¹.

Geneza valorii

Numeroasele cercetări psihologice ale valorilor, din care s-au încheiat teorii tot atât de numeroase, au pus în evidență diferite laturi ale fenomenului valorii. O serie de cercetări au abordat, în primul rând, originea valorii, pentru a afla dacă ea este un fenomen subiectiv al vieții psihice sau dacă este o calitate a lucrurilor. Altele au încercat să determine cu precizie factorul psihic, care dă naștere valorii.

Spre deosebire de O. Kaus care găsește două categorii de teorii psihologice asupra valorii, Petre Andrei distinge în această privință trei concepții:

²⁰ P. Andrei, *op. cit.*, p. 57.

²¹ *Ibidem*, p. 65.

a) O concepție personalistă, reprezentată de Kreibig, Krueger, Th. Lipps, Ehrenfels, Windelband²², G. Schmoller, Simmel etc., care consideră valoarea ca un fenomen pur subiectiv. Pentru partizanii acestei concepții, valoarea nu există ca atare în lucruri, în afară de noi; cu alte cuvinte, tot ceea ce este exterior are valoare numai în măsura în care corespunde unei trebuințe pur subiective;

b) O concepție materialistă, opusă celei dintâi, reprezentată de gânditori de seamă, între care: Meyer²³, Münsterberg, Heyn etc. Această concepție este veche și, în principiu, susține că valoarea este proprietatea unui obiect. Între aceste două concepții există mai mult o contradicție în termeni decât de fond. Ambele recunosc existența a două elemente, subiectul și obiectul, în structura valorii, exagerând rolul unuia sau altuia din aceste elemente în constituirea valorii;

c) În fine, a treia concepție, care nu este nici subiectivistă, nici obiectivistă, nici eclectică, este teoria simțirii intenționale, așa cum a numit-o întemeietorul ei, Max Scheler, care a dezvoltat fenomenologia în domeniul filosofiei valorilor și culturii. Criticând, pe bună dreptate, formalismul etic kantian, acesta a evidențiat rolul afectivității, însă a redus întreaga sferă a eticului la trăirile emoționale. După Scheler, în constituirea valorii există un element aprioric, care este dispoziția de valoare, invariabilă la toți indivizii, iar experiența nu este decât ocazia în care această dispoziție, inerentă subiectului, se actualizează. Există, deci, valori virtuale, valori potențiale psihice.

Petre Andrei subliniază că cea de-a treia concepție este lacunară tocmai prin faptul că vrea să întemeieze un fel de preformism psihologic al valorii. El recunoaște că valoarea este determinată de o dispoziție psihică, ca element apriori; dar, ca fenomen, "ea nu e altceva decât o relație funcțională a unui subiect și a unui obiect". Spre deosebire de Scheler, el susține existența unei predispoziții pentru alcătuirea valorilor, dar calitatea, felul specific, însușirile valorilor depind de factorul obiectiv, care actualizează, realizează această dispoziție.

²² W. Windelband, *Einleitung in die Philosophie*, Tübingen, 1914, p. 34 și *Was ist Philosophie? Präudien*, Bd. I, Tübingen, 1914, IV, Auflage, apud Petre Andrei, *Op. cit.*, p. 168.

²³ H. Meyer, *Psychologie der emotionalen Denkens*, Tübingen, 1908.

De asemenea, filosoful român respinge concepția lui Meinong²⁴, după care baza valorii este obiect nu într-o dispoziție psihică și, în consecință valoarea este un fel de potențialitate. Deci, în opoziție cu Scheler și Meinong, și prețuind opinia lui Windelband, care consideră valoarea ca fiind raportul dintre o conștiință valorificatoare și un obiect, sau a lui Kreibig, care distinge între subiectul valorii, reprezentat de un individ ce poate avea sentimentul valorii, și un obiect al valorii, care constă în conținuturile gândirii, Petre Andrei concepe valoarea ca o relație funcțională între subiect și obiect. Subiectul este, în sine, o dispoziție psihică spre valoare, care se actualizează în această relație.

*"Valoarea – afirmă Petre Andrei – nu poate fi dedusă nici numai din obiecte externe, dar nu este nici numai rezultatul unui instinct nu e ceva înmăscut în forma în care se prezintă în realitatea trăită. Valoarea nu e un atribut nici al subiectului, nici al obiectului ci o relație funcțională a amândurora. Prin urmare, în fenomenul valorii avem două elemente constitutive: subiectul și obiectul. Subiectul valorii este persoana, iar obiectul e lucrul"*²⁵.

Dând o asemenea formulare concepției sale despre valoare, Petre Andrei depășește definițiile valorii din filosofia modernă și contemporană, îndeosebi din filosofia kantiană și școlile neokantiene. Cu argumente temeinice, el respinge subiectivismul și obiectivismul valorilor și afirmă rolul activ al subiectului și obiectului, cuprinse într-o relație funcțională, de intercondiționare reciprocă, care dă naștere și viață valorii. Tocmai în aceasta rezidă noutatea și originalitatea teoriei lui Petre Andrei, care dă o amplă perspectivă realismului dialectic și raționalismului în filosofia contemporană a valorii.

Un exeget mai recent al axiologiei lui Petre Andrei, Mircea Măciu, referindu-se la definiția în cauză, spune că *"este prima definiție valabilă dată valorii în istoria culturii românești și, probabil, în istoria culturii"*²⁶ universale. Din această definiție se degajă

²⁴ A. Meinong, *Über Annahmen*, II, Auflage, Leipzig, 1910, cap. Gewertet-Werden-Können.

²⁵ Ibidem.

²⁶ Mircea Măciu, *Petre Andrei – Activitatea, concepția, opera*, Ed. Științifică, București, 1986, p. 253.

posibilitatea punerii și soluționării problemei valorii în termenii psihologiei, logicii și sociologiei valorii.

În definiția elaborată, Petre Andrei aduce în atenție problema temeiului subiectiv al valorii. Cercetând natura acestuia, el apreciază că răspunsurile date pot fi încadrate în două concepții distincte: prima este concepția emoționalistă a fundamentului valorii, care consideră sentimentul ca bază a valorii și este reprezentată de: Paulsen, Simmel, Kreibig, Schmoller, Windelband, Rickert. A doua este concepția voluntaristă, care întemeiază valoarea pe voință și este susținută de: Ehrenfels, Friederich von Wiesser, Krueger, Rudolf Eisler, Richter, Frischeisen-Köhler etc.

Pe lângă cele două mari direcții, care discută baza epistemologică a valorii, există o a treia, cu aprecieri, dar și mai mari distanțe față de voluntarism și aceasta este conturată de gândirea lui Th. Lipps în opinia căruia valoarea – punct de intersecție a tuturor funcțiilor psihice – deține o poziție intermediară între voință și gândire. În geneza valorii își dau concursul elementul intelectual, afectiv și volițional.

Evaluând concepțiile amintite, Petre Andrei sesizează unilateralitatea lor, determinată de premisele greșite de la care pleacă acestea. Emoționalismul se plasează în eroare cu teza că gândirea și voința derivă din sentiment înțeles ca temei al valorii. În afară de aceasta, nu se poate admite sentimentul ca bază a valorii, întrucât nu orice sentiment indică o valoare, căci valoarea nu este immanentă oricărui sentiment, cum susține Meyer, ci numai acelor care exprimă o atitudine a subiectului față de o reprezentare sau care însoțesc o judecată. Cu alte cuvinte, sentimentul este numai un purtător al valorii și, având un asemenea rol, el este un element intelectual al acesteia.

Plasat la cealaltă extremă, voluntarismul reduce totul la voință, considerând valorile sentimentului doar ca indicații ale voinței. Petre Andrei denunță falsitatea acestui punct de vedere și afirmă că voluntariștii nu au observat că voința realizează valori determinate de sentiment. Intensitatea voinței de împlinire a unei valori depinde de sentimentul valorii. De aici, însă, se ivește întrebarea: există valori pentru că le doresc eu, sau doresc valori care există înaintea mea? De asemenea, se poate naște o altă întrebare, și anume: dorim un lucru pentru că satisface o trebuință, pentru că el corespunde unui scop mai

bine decât alt lucru? Cercetările ne arată că preferința pentru un lucru pe care îl dorim este rezultatul unui travaliu de comparație a lucrărilor, iar valoarea pe care ne-o fixăm ca scop apare din această judecată. Deci, sentimentul care indică valoarea se întemeiază pe judecată, conchide Petre Andrei, care dădea dreptate lui Meinong, când acesta susținea că sentimentul valorii este un sentiment al judecății, ceea ce introduce în componența valorii și un element intelectual.

Dacă emoționaliștii au înțeles valoarea numai ca un fenomen psihic intern, voluntariștii au cercetat procesul de realizare a valorii și au remarcat că aceasta determină acțiunea, a cărei formă concretă este scopul. De aici, ei au dedus că valoarea este tot una cu scopul, ceea ce înseamnă totuși prea mult chiar dacă între valoare și scop este o legătură foarte strânsă. Voința poate determina valori practice, întrucât ea fixează scopuri. Aceasta nu înseamnă că valoarea poate fi numai o voință, precizează Petre Andrei. Dacă lucrurile ar sta așa, atunci, odată cu încetarea dorinței, ar dispărea și valoarea. Or, așa ceva nu se poate admite, întrucât există valori recunoscute ca atare, independent de voința noastră. *"Dacă am admite dorința ca bază a valorii am subiectiviza toate valorile și atunci am ajunge la un haos de valori"*²⁷.

În acest context teoretic, Petre Andrei formulează un punct de vedere raționalist considerând valoarea ca o dispoziție în esența spiritului, a cărei formă fenomenală de manifestare este raportul funcțional al unui subiect cu un obiect, obiectul fiind un motiv pentru actualizarea sau, în termeni mai moderni, aducerea în prezență a dispoziției psihice de valoare. Natura acestei dispoziții psihice a fenomenului valorii nu poate fi redusă numai la sentiment, întrucât este un complex sufletesc, în care intră toate elementele psihice, deci și cel intelectual. Ca atare, Petre Andrei înțelege că *"fenomenul valorii e un sentiment ce întovărășește o judecată și care caută să concretizeze obiectul său sub forma unui scop"*²⁸. De fapt, noi simțim valoarea, ceea ce ne împiedică uneori să determinăm cu ușurință natura sa. Din această perspectivă teoretică, filosoful nu acceptă nici metafizicile idealiste moderne, elaborate de un Münsterberg, Schopenhauer, Ed. V. Hartmann, W. Oswald, care despart valoarea de

²⁷ P. Andrei, *Despre procesul de cunoaștere și recunoaștere a valorilor*, în *Opere sociologice*, vol. I, p. 136.

²⁸ P. Andrei, *Filosofia valorii*, ed. cit., p. 219.

viața psihică individuală și socială, postulând existența necondiționată a valorilor obiective ca emanație a unei voințe obiective.

Teza lui Petre Andrei, menționată mai sus conduce la o altă interogație. Ce raport există între valoare și scop? Căutând soluția la această problemă, filosoful nu acceptă punctele de vedere care circulau în vremea lui, potrivit cărora: a) valoarea presupune scopul; b) scopul presupune valoarea; c) scopul și valoarea pot exista separat fără vreo legătură între ele. Și aici profunzimea și originalitatea gândirii lui Petre Andrei își găsesc expresia într-o opinie întemeiată științific. După el, între scop și valoare este o legătură foarte strânsă, întrucât valoarea practică este posibilă numai printr-un scop și în vederea unui scop. Pe de altă parte, orice scop este o valoare rezultată din compararea altor valori. Prin urmare, scopul este o valoare ce se realizează sau, mai exact scopul este concretizarea valorii. "Existența, realitatea este primitoare de valoare, iar scopul e dătător de valoare", după afirmația lui Bauch. Astfel, Petre Andrei conchide că valoarea implică conștiința. Nu poate exista valoare decât acolo unde este simțire, judecată, adică funcțiune psihică. Omul este acela care stabilește valori diferite, după împrejurările exterioare sau după dispozițiile sale sufletești. În aceste condiții apar o mulțime de valori diverse, ceea ce nu este un semn de anarhie, pentru că ele pot fi ordonate, clasificate după un criteriu, obținând o ierarhie armonioasă, o scară valorică.

Valoare și valorificare

Un spirit sistematic cum este Petre Andrei nu putea să nu înceapă discursul teoretic despre valoare decât încercând să-i fixeze locul în gândirea filosofică, cu atât mai mult cu cât ea devenise o temă predilectă a dezbaterilor teoretice, ceea ce prezintă, neîndoielnic, o reacție împotriva exceselor pozitivismului științific, care o izgonea de-a dreptul din spațiul cunoașterii raționale. Numai că aceste dezbateri, în care se angajau juriști, istorici, economiști, eticieni, păcătuiau prin unilateralitatea abordărilor și ajungeau la concluzii, cel puțin în aparență, contradictorii.

Chiar și intervențiile filosofilor aveau un caracter speculativ – observă Petre Andrei – sau o tentă de exagerare, care îi duceau fie la

fenomenele abstracte ce anihilau realitatea valorii, fie la un psihologism empiric, incapabil să întemeieze valoarea și, cu atât mai puțin, să constituie baza unei teorii axiologice generale. Într-o asemenea situație, gânditorul ia înălțime față de subiectul în discuție și consideră, pe bună dreptate, că problema valorii trebuie să ocupe un loc de prim ordin în discuțiile filosofice, întrucât noțiunea valorii este fundamentală pentru filosofie.

De unde derivă această poziție solară a valorii în ansamblul cugetării? Argumentele gânditorului pornesc de la "problema cunoașterii", care este axul filosofiei și subliniază: *"Cunoștința omenească în genere tinde către două scopuri, și anume: 1. a explica lumea, Universul din care facem parte, 2. a înțelege rostul existenței noastre și valoarea ei. Aceste două tendințe ale sufletului ne îndeamnă să căutăm o concepție unitară și ultimă despre lume"*. O asemenea concepție se sprijină pe valori, în care sunt hipostaziate *"niște idealuri ale logicii spiritului"*, cum spune Petre Andrei, în acord cu Windelband, după care *"metafizica este hipostazierea idealurilor"*.

Așezând valoarea la baza concepției despre lume, Petre Andrei are în vedere atât valorile teoretice cât și cele practice, afirmându-și convingerea că filosofia nu poate să plutească doar într-o lume a celor mai abstracte concepte; ea trebuie să aibă și un rol activ, transformator, în raport cu lumea în care trăim. *"Filosofia explică lumea prin valori logice – spunea gânditorul –, dar tot ea are tendința de a o și transforma conform unor idealuri omenești etice"*.

Investită cu astfel de funcții, filosofiei îi revine sarcina de a cerceta cele mai înalte valori teoretice și practice, pornind de la valorile absolute, care sunt date. Este exprimat aici în nuce nu numai unul dintre principiile călăuzitoare ale concepției axiologice ale lui Petre Andrei, dar și o poziție care îl deosebește de antecesorii și contemporanii lui.

Circumscrișă unui orizont axiologic, gândirea lui Petre Andrei respinge argumentele ce se opun introducerii noțiunii de valoare în filosofie pentru a o feri de eticizare și relativizare, susținând că tendința către valoare este constitutivă spiritului uman. Dată fiind ilimitarea dorinței de cunoaștere, filosofia își împinge mereu orizonturile tot mai departe, mânată de aspirațiile către valorile absolute, către ceea ce este necondiționat și valabil în orice timp. Deci valorile universale formează

preocuparea filosofiei sau, cum se exprimă Windelband, citat de Petre Andrei "ea (filosofia) e o știință critică a valorilor general valabile".

Stabilind locul valorii în ansamblul filosofiei, în mod firesc interogațiile gânditorului îndreaptă cugetul către profunzimile temei supusă cercetării. El se întreabă: Ce este valoarea? Care e temeiul valorii? Ce valori putem cunoaște? Drumul către răspunsurile la întrebările sale, Petre Andrei îl începe cu examinarea critică a teoriilor axiologice prestante în epocă, conturându-și, în raport cu acestea, propria-i concepție despre valori.

Constatând existența unor modalități diferite de abordare a valorilor, Petre Andrei arată că unii au înțeles valoarea ca o noțiune metafizică fără vreo legătură cu sufletul omenesc, ajungând la niște formule abstracte, din care a dispărut realitatea valorii însăși; alții au redus valoarea la un fenomen psihic, subiectiv și individual, sfârșind printr-un psihologism empiric-subiectiv.

În plan epistemologic, se observă că cei mai mulți au izgonit valoarea din sfera conștiinței, rezervându-i doar sfera vieții practice. Din această perspectivă, ea a devenit punctul de interes al economiștilor, juriștilor, eticienilor etc, care au cercetat-o numai din unghiul de vedere al specialității lor, coborând-o din planul teoriei în cel al practicii și instituind între cele două domenii o deosebire tranșantă, absolută.

Petre Andrei denunță o asemenea abordare ca fiind unilaterală, pentru că ignoră posibilitatea cercetării obiective a valorii, iar deosebirea dintre teorie și practică este falsă, întrucât cele două niveluri coexistă într-o emergență reciprocă, dat fiind faptul că izvorăsc din "două puteri sufletești", care sunt reprezentarea și voința. Dar nu numai atât. Omul cunoaște realitatea pentru a o folosi în interesul lui. Ca urmare, teoria se întrepătrunde cu practica, întrucât rezultatele celei dintâi, ale cunoașterii în general, sunt evaluate, validate de practică. La rândul ei, practica, prin problemele pe care le ridică, determină cercetări teoretice. De aici rezultă că valoarea nu poate fi limitată numai la un anumit domeniu, întrucât ea nu este doar o noțiune practică, ci este deopotrivă și un element al cunoașterii. În spiritul orientării logico-metodologice a Școlii de la Marburg care, eliminând "lucrul în sine" kantian, acordă prioritate adevărului, criteriilor, și semnificației lui normative, Petre Andrei susține că

știința, apelând la principii cu valabilitate universală, pentru a explica realitatea și a evalua toate cunoștințele, operează în fond cu valori. În această privință, filosoful polemizează chiar cu fostul său profesor, Alois Riehl, care nu admite prezența valorii în știință și susține că numai în viața spirituală trăim și creăm noi valori. Petre Andrei consideră că este nejustă această concepție, întrucât valoarea este o noțiune fundamentală pentru întreaga cunoștință omenească.

Abordările valorii de tipul celor menționate sunt socotite de Petre Andrei, pe bună dreptate, ca fiind greșite, pentru faptul că nu s-a arătat natura adevărată a acestei noțiuni. El afirmă că *"valoarea poate și trebuie să alcătuiască obiectul special al unei filosofii a valorii, care va studia numai valoarea și formele sub care se poate prezenta"*, ceea ce își propune să întreprindă în lucrarea sa de bază.

Fiind studiată ca fenomen etic de apreciere, ca fenomen psihologic și ca noțiune metafizică, problema valorii a trecut aproape prin toate stadiile de cercetare, constată Petre Andrei, dar nu s-a studiat valoarea în sine, ca fenomen aparte, cu însușiri caracteristice. Ca atare, filosofia are sarcina să studieze valorile în primul rând independent de realitatea în care sunt concretizate.

Revenind asupra faptului că nu trebuie să facem din valoare o abstracție metafizică, ruptă complet de realitate, el susține că filosofia trebuie să cerceteze mai întâi temeiurile logice ale valorii, formele ei și apoi realizarea valorii, conturând o concepție axiologică, integratoare. Astfel, filosoful propune o întemeiere logico-epistemologică a valorii, pornind de la premisa că generalitatea valorii nu o putem stabili decât pe cale logică. De aceea, în studierea problemei valorii, el are în atenție punctul de vedere subiectiv-psihologic, care duce la psihologia valorii și punctul de vedere obiectiv-logic, care determină cercetarea cea mai serioasă și temeinică, logica valorii.

Petre Andrei, cercetând lucrările unor Rudolf Eisler, R. Goldscheid, Walter Koehler, N. Münsterberg, Eduard Spranger, H. Rickert și sesizând lacunele lor, optează pentru cel din urmă. După el, ideea fundamentală pentru constituirea unei logici a valorii este considerarea valorii ca un element logic al cunoașterii noastre. Prudent față de cei ce i-ar putea obiecta că face dintr-un proces practic al vieții sociale un element logic, Petre Andrei precizează că o asemenea

obiecție este bazată pe o confuzie, anume pe "*confundarea aprecierii valorilor cu cunoașterea valorilor*".

Exprimând un punct de vedere oarecum asemănător cu F. Ackenheil²⁹, Petre Andrei este primul în gândirea filosofică românească și printre cei dintâi din lume care, în cercetarea problemei valorii, face o distincție clară între două persoane interdependente: un proces de cunoaștere a valorilor și un proces de recunoaștere a lor. Primul este un proces logic, care dă valorile teoretice, explicative; el formează obiectul întemeierii teoretice a valorii (psihologia valorii și logica valorii). Al doilea este un proces practic și are ca rezultat "*valorile practice valorificate*", ceea ce formează obiectul sociologiei valorilor.

Studiind geneza și forma valorii, Petre Andrei încearcă să pătrundă în primul rând fenomenele psihice, care conduc la operațiile gândirii logice. Cu alte cuvinte, el supune unui examen critic teoriile psihologice asupra valorii, precizând mai întâi că "*psihologia nu reduce valoarea logică la fenomene și legi psihologice, ci va face numai o analiză a acestor fenomene ca fapte trăite ale conștiinței, arătând factorii din care constau și cum se produc*". De aceea, psihologia trebuie să studieze valoarea numai ca realitate psihică, independent de orice considerație asupra valabilității sale. Aici, Petre Andrei face o delimitare necesară, afirmând că psihologia trebuie să pună în relief geneza valorii și elementele sale componente, iar logica se ocupă de valabilitatea valorii. În funcție de această diviziune, își structurează demersul teoretic.

O distincție netă face Petre Andrei între valoare și valorificare, arătând că prima este rezultatul unui proces de cunoaștere, iar cea de-a doua, al unui de recunoaștere. După cum spune el, "*în procesul de cunoaștere a valorilor noi trebuie să constatăm și să explicăm valori, pe când în procesul de recunoaștere noi presupunem deja aceste valori ca existente și în baza unui anumit criteriu le apreciem, le valorificăm. Prin urmare, în primul proces valoarea e în formare, iar în al doilea, valoarea e considerată ca o realitate. Nu trebuie să se confunde obiectul valorificării noastre cu această operație a valorificării*"³⁰.

²⁹ Sollen, *Werten und Wollen*, Berlin, 1912, p. 9.

³⁰ Ibidem, p. 65.

Precizarea este judicioasă, dar sensul ei materialist este întunecat atunci când, peste câteva pagini, autorul ține să ne amintească faptul că pentru el *“valoarea e un postulat mintal logic”*³¹.

Considerațiile lui Petre Andrei privitoare la relația dintre valoare și valorificare sunt extrem de interesante și merită toată atenția. După părerea lui, valorificarea unește două domenii, separate, realitatea și valoarea, actul realizării acestei legături nefiind nici numai simpla stabilire a unei existențe, nici numai o înțelegere a valorii, ci un act al subiectului cu privire la valoare. Continuând, el arată că valorificarea este un proces practic de recunoaștere a unor valori sub anumite forme de realitate în vederea anumitor scopuri. Valorificarea este cercetarea concordanței, potrivirii dintr-o valoare-mijloc și o altă valoare-scop, pe care o considerăm ca ceva realizabil.

O atare prezentare a procesului valorificării corespunde într-adevăr unor procese reale, dar trebuie să observăm că valorile apar parcă preexistente actului valorificării, lucru care nu este valabil în toate cazurile. E adevărat, Petre Andrei subliniașe că avem de-a face cu o relație dintre subiect și obiect, iar aici insistă asupra obiectivității valorilor, a existenței lor nesubordonate actului subiectiv de valorificare. Ar fi fost necesară însă distincția dintre valorificare de către subiectul individual al unor valori constituite socialmente și însuși actul de creare al valorilor, în care actul valorificator – chiar dacă individual – intră constitutiv în proces. S-ar fi cerut apoi, poate, precizarea naturii însăși a acestei valorizări, uneori conștientă lucidă, alteori spontană, implicită, ca și integrarea acestora în ansamblul practicii sociale ca momente ale acesteia.

Problema raportului dintre valoare-mijloc și valoare-scop este de acum o problemă, nemijlocit practică, implicând nu numai realizarea socială a valorilor, ci și funcționarea lor în timp. În acest sens, strânsa legătură dintre valoare și scop susținută de filosoful român este reală, deoarece valoarea practică e posibilă numai printr-un scop și în vederea unui scop, iar pe de altă parte, orice scop este o valoare, rezultată însă din compararea altor valori. După cum preciza Petre Andrei, *“scopul e o noțiune cu aplicare în viața practică, el nu este altceva decât valoarea care a dobândit un conținut determinat și care devine realizabilă. Deci, scopul e o valoare ce se realizează.*

³¹. P. Andrei, *op. cit.*, p. 158.

*Pentru alcătuirea unui scop facem un adevărat triaj între diferite valori, și aceea care e recunoscută superioară și realizabilă devine scop. Scopul este, deci, într-un cuvânt, concretizarea valorii*³².

Actul valorificării presupune, deci, tendința de realizare practică a valorilor, transformarea lor într-un motor al vieții, dar acest proces presupune anterior o cunoaștere a valorilor pentru a putea opera apoi selecția dorită: cunoașterea aceasta poate avea loc mai ales intelectual în științele naturii, în timp ce în științele spiritului, în special cele social-culturale, un rol uneori considerabil au emoționalitatea și volițiunea.

Procesul înfățișat presupune nu numai cunoașterea valorilor ce conduc acum acțiunile noastre, ci și pe acelea care ar trebui să ne călăuzească. Astfel, apare în discuție problema idealului, a relației sale cu valoarea³³.

Consecințe ale fetișizării valorilor

În conexiune cu cele două procese presupuse de fenomenul valorii, Petre Andrei aduce în atenție problema raportului dintre valoare și valorificare, mult discutată în vremea respectivă și în zilele noastre. În opinia lui, validă și astăzi, valoarea prilejuiește valorificare și, implicit judecata de valoare. Din această perspectivă, el socotește greșită concepția lui Meinong, care considera valorificarea ca un element al valorii însăși. În schimb, acceptă tacit punctul de vedere al lui R. Cartier după care valorificarea este un proces diferit de valoare și exprimă o legătură a valorii cu realitatea. Ca observație generală, Petre Andrei găsește că aceia care nu deosebesc valoarea de valorificare, nu au sesizat domeniul valorii și nici însemnătatea valorificării. Există unii gânditori care au redus pur și simplu valoarea la valorificare. Alții au combătut existența oricărui element logic în procesul de valorificare și, în acest sens este citat Benedetto Croce, care neagă natura logică a judecăților de valoare, susținând că ele nu sunt judecăți reale, întrucât nu exprimă un act de gândire, ci un sentiment de plăcere

³² Ibidem, p. 162.

³³ P. Andrei, *Despre ideal. Despre fericire. Valorile estetice și teoria empatiei*, Ed. Ankarom, Iași, 1996, p. 23, (ediție îngrijită, note, postfață de Cătălin Bordeianu și Doru Tompea).

sau durere. Pe acest temei, înlocuiește sintagma judecată de valoare, cu "expresia valorii", care nu este logico-teoretică, ci estetică. Astfel, după opinia lui Croce, nu există vreo legătură între procesul de cunoaștere a valorilor și cel de valorificare.

Dimpotrivă, dezvăluind o legătură intrinsecă între cele două procese, Petre Andrei respinge tranșant teza lui Croce. Valorificarea implică tendința de realizare practică a valorilor, afirmă gânditorul român. În clipa în care considerăm valoarea ca "motor al vieții", atunci o valorificăm. *"Noi cunoaștem nu numai valorile ce conduc acum acțiunile noastre, ci ne gândim și la cele ce ar trebui să ne călăuzească"*. Aceasta implică o comparație a valorilor mai întâi între ele și apoi o comparație a lor cu o valoare supremă, care în concepția lui Petre Andrei este o valoare absolută, nu una dominantă, ce imprimă un anumit profil unei epoci culturale și istorice, cum va susține Tudor Vianu mai târziu. Tocmai în această comparație a valorilor, din perspectiva realizării lor, constă valorificarea, proces care urmează celui de cunoaștere a valorilor. Cunoașterea valorilor și valorificarea lor sunt două procese ireductibile. Dacă primul proces s-ar reduce la al doilea, valoarea ar fi un act psihic temporal, iar axiologia, ca știință a valorii, ar fi o simplă parte a psihologiei.

Deși aflată într-o strânsă legătură cu valorificarea, valoarea nu se confundă cu aceasta. Aici punctul de vedere susținut de Petre Andrei coincide cu cel al lui Rickert care afirmă că *"valoarea aparține, ca valoare, într-o sferă cu totul alta de concepție decât valorificarea reală și cuprinde deci și o problemă cu totul alta"*³⁴. Există însă o deosebire, subliniată de Andrei, și anume aceea că Rickert transformă procesul de cunoaștere a valorilor în unul metafizic. El susține că valorificarea nu este o existență psihică, întrucât depășește o astfel de existență, dar nu este nici valoare, deoarece nu mai indică valoarea. Valorificarea unește două domenii separate: realitatea și valoarea. Argumentând această afirmație, Rickert recunoaște indirect natura practică a valorificării.

Deosebirea dintre valoare și valorificare au făcut-o și alți gânditori, precum G. Mehlis și H. Münsterberg, ceea ce filosoful român menționează, punând accentele cuvenite. El se detașează net

³⁴ H. Rickert, *Die Grenzen der Naturwissenschaftlichen Begriffsbildung*, Tübingen, III, Auflage, 1913, P. 266.

însă de concepția lui A.D. Xenopol, de circulație în epocă, care identifică valoarea cu valorificarea (*Der Weribegriff in der Geschichte*, 1906) și arată că, în accepțiunea sa, "valorificarea este un proces practic, cu recunoaștere a unor valori sub anumite forme de realitate, în vederea unor anumite scopuri". Altfel spus, valorificarea este cercetarea concordanței, a potrivirii dintre o valoare-mijloc și o valoare-scop, pe care o considerăm ca ceva realizabil.

CLASIFICAREA VALORILOR

Prezintă interes și punctul de vedere al lui Petre Andrei privitor la clasificarea valorilor. Schițând mai întâi criteriile de valorificare care au fost folosite în diverse sisteme filosofice și arătând temeiurile pe care le justifică, axiologul român ajunge la un tablou de ansamblu menit să sugereze complexitatea acestei probleme. Astfel, după criteriul ales de diferiți cercetători, valorile pot fi clasificate din punctul de vedere al: 1) *valabilității* (Krüger, Münsterberg, Meinong, Maier: valori relative și valori absolute, valori subiective și valori obiective); 2) *calității* (Ehrenfels, Kreibig, Cohn; valori pozitive și valori negative; valori proprii – efecte); 3) *subiectului* (Kreibig: individ, altă persoană străină, ceva nepersonal); 4) *motivului* (Schwartz: valori accidentale, valori tranzitorii și valori ale persoanei proprii); 5) *obiectului* (valori economice, etice, juridice, politice, estetice etc.); 6) *facultății psihice* căreia i se adresează cu deosebire (Fonsegrive: sensibilității, sentimentului, rațiunii); 7) *sferei de aplicare* (Hofding: individuale, sociale și cosmice sau elementare și ideale). Desigur, aceste criterii nu sunt la fel de însemnate, iar subdiviziunile la care duc sunt uneori nesemnificative, dar ele ilustrează varietatea perspectivelor axiologice posibile în procesul ierarhizării. De altfel, în lucrarea sa, Petre Andrei se oprește la cel esențial, al obiectului și, în felul acesta, diferitele tipuri de valori sunt cercetate în capitole separate.

Nu avem posibilitatea să ne oprim asupra numeroaselor observații interesante făcute cu acest prilej și care reușesc să surprindă parțial faptul că, exceptând valorile logice și matematice, Petre Andrei le încadrează pe toate în categoria valorilor sociale. De altfel, rezerva sa nu vizează atât izolarea valorilor logice și matematice de societate, cât faptul că în cazul acestora influența societății în formarea lor lasă loc gândirii individuale. Pornind de la acestea, el le va numi valori hiperpersonale, adică valori în constituirea cărora elementele sociale nu intervin constitutiv, semnalându-se astfel în mod justificat că în

acest domeniu ponderea elementului ideologic este extrem de redusă, valoarea logică a unui raționament corect sau a unei relații algebrice fiind lipsite de implicații de clasă sau istorice-concrete. Trebuie să observăm că pentru Petre Andrei nu există valori în afară de societate întrucât, chiar atunci când legătura este mai indirectă, realizarea valorilor nu are loc decât în interiorul ei. Studiind înfățișarea valorii în societate, sau mai exact legătura ei cu realitatea socială, Petre Andrei urmează aici distincția insuficient de riguroasă a lui D. Gusti, întrucât împarte societatea în elemente constitutive (structură), elemente regulative (funcție) și cadru social, considerând că ele există paralel și neinfluențându-se, astfel încât și valorile care le corespund sunt considerate a fi, din această cauză, ireductibile. Reținem însă ideea că realitatea este substratul pe care se întemeiază valorile și că încercarea de a descifra este făcută cu conștiința complexității ei.

Pe alt plan este observată apoi distincția dintre valorile teoretice și valorile practice. În primele, voința de valoare care se manifestă prin atitudinea de afirmare sau negare este o voință de adevăr, care e o valoare teoretică, întrucât nu urmărește finalizarea, realizarea concretă. În cel de-al doilea caz, valoarea este determinată de o relație cu viața noastră individuală, în care nu se poate să nu avem în vedere trebuințele vieții, în timp ce valoarea teoretică e absolut independentă de orice scopuri practice. Distincția este reală și ea privește procesul funcționării valorilor, dar nu trebuie absolutizată, întrucât atunci lumea axiologică apare despicată în mod nefiresc. E drept, ideea valorii privește inteligența, cunoștința și forma ei superioară, este adevărul care există într-o relativă opoziție cu imperativele practice, cu acțiunea și voința individuală concretizate în bunuri, dar nu putem ignora faptul că cele dintâi, prin realizare, dobândesc tocmai statutul celorlalte.

Prezentând concepțiile axiologice ale lui Petre Andrei, trebuie să facem observația că tratarea oarecum abstractă, speculativă, scade evident vigoarea și importanța practică imediată a multor păreri judicioase. Lucrările de axiologie ale gânditorului român au însă reale merite față de sistemele axiologice ale unor gânditori de prestigiu ca Rickert, Windelband, Riehl, Maier, Masser, Kreibig ș.a., de la ale căror concepții pleacă sau cu care polemizează. Ideea lui, după care *“toate problemele referitoare la modul de a privi viața sunt probleme*

ale valori³⁵, caracterizează bine intenția de a pune cercetarea axiologică în slujba omului.

Poate tocmai pentru că ignora căile concrete prin care acest deziderat poate fi atins, după 1918 (anul terminării disertației sale) preocupările lui Petre Andrei se îndreaptă spre un domeniu mai direct legat de viață, sociologia, iar în activitatea sa cetățenească profesează convingeri democratice și antifasciste. Nu putem să nu regretăm că filosoful nu și-a continuat cercetările în acest domeniu, cu atât mai mult cu cât era primul în istoria gândirii axiologice românești care s-a dedicat unei cercetări speciale mai aprofundate, aducând contribuții ce reprezentau, în acea epocă, un punct de vedere propriu în concertul european al discuției.

Sistemul valorilor, între valabilitate și ierarhizare

Problema sistemului valorilor la Petre Andrei continuă să atragă atenția cercetătorului atât prin temeinicia analizei critice cât și prin punctul de vedere exprimat. Aceasta cu atât mai mult cu cât în viziunea filosofului, clasificarea valorilor nu este doar o simplă grupare de idei, spre a facilita travaliul științific, ci trebuie să contribuie, prin judecățile formulate, la închegarea unei teorii axiologice. Întrebarea căreia îi caută răspunsul potrivit este următoarea: cum se pot ordona valorile și după ce criterii?

Examinând demersurile teoretice de până la el, Petre Andrei observă că, în general, clasificările valorii, puse în circulație prin literatura de specialitate, s-au făcut după criterii variate. Aceste criterii, stabilite de diverși cercetători, pot fi grupate după cum urmează:

a) Valabilitatea valorilor (F. Somló, Krueger, Münsterberg, Meinong; Meyer). Potrivit acestui criteriu, există valori relative și absolute; subiective și obiective. Valorile relative sau subiective sunt cele determinate de sentimentul individual și sunt valabile numai pentru subiect. Dacă un Meinong combate existența valorilor absolute, alții, precum Somló, le admit. Petre Andrei susține existența valorilor absolute, caracterizate prin generalitatea lor, pentru toate lucrurile posibile și în toate împrejurările, în opoziție cu cele relative, care sunt individuale. Având asemenea caracteristici, valoarea absolută este

³⁵ P. Andrei, *Studii sociologice și etice*, II, I, 1915, p. 153.

unică. În accepțiunea lui Petre Andrei, valoarea absolută nu este independentă de orice subiect căci, așa cum susține Kant, nu există conștiință fără un subiect, ca atare *"nu poate fi vorba de o valoare absolută în sens transsubiectiv, ci de o valoare absolută valabilă pentru orice subiect conștient"*;

b) Criteriul calității, după care valorile au fost împărțite în: valori-scopuri și valori-efecte. Prin valori pozitive și negative sunt desemnate sentimentele elementare ce le indică plăcerea, neplăcerea sau durerea.

Cea de-a doua pereche de valori, determinate după criteriul calității, are în vedere tendința de realizare a unui lucru pentru el însuși sau pentru un alt scop. Aceasta se exprimă prin valori primare sau proprii, care se mai numesc și imediate și sunt scopuri în sine; valori derivate sau efecte, numite și valori mediate. Un lucru dorit pentru sine este o valoare-scop sau proprie, iar când e dorit ca mijloc pentru un scop, atunci e valoare-mijloc sau mediată. Între valorile-scop și valorile-mijloc se instituie un raport de reciprocitate, întrucât un scop poate deveni, la rândul său, mijloc pentru un alt scop. În această problematică, Petre Andrei avansează ideea dinamicii sociale a valorilor, în funcție de evoluția vieții sociale, care diversifică, modifică și rafinează trebuințele individului și colectivității. Omul își propune mereu scopuri noi, pe care le realizează în bunuri și valori noi. Acest raport dinamic, între valorile-scop și valorile-mijloc are o semnificație aparte, întrucât condiționează "conceptul de normă" (H. Höffding);

c) În funcție de subiectul lor, valorile au fost clasificate în valori proprii sau egocentrice și valori străine sau altrocentrice. Primul tip de valori exprimă relații dintre obiecte și propriile noastre sentimente și dorințe ce pot fi satisfăcute, pe când al doilea tip se referă la relațiile obiectelor cu sentimentele referitoare la alți indivizi.

După același criteriu, valorile au mai fost clasificate de Kreibitz în: a) autopatice – cele care au ca subiect individul ce valorifică (fundamentul acestor valori este sentimentul pozitiv de plăcere, iubirea de sine); b) heteropatice – cele care au un subiect diferit de ego; c) ergopatice – valorile al căror subiect nu este o persoană, ci o idee, o instituție etc.

Petre Andrei este de părere că valorile autopatice au un fundament care nu duce la un "panegoism psihologic", afară de cazul în care s-ar face din el unicul temei al valorii.

d) Ținând seama de criteriul motivului care le determină, valorile sunt, după H. Schwarz, accidentale-tranzitorii și ale persoanei proprii. Făcând această clasificare, Schwarz avea în vedere faptul că în psihicul uman este o permanență reprezentată de persoana însăși. Această permanență este un fel de fundal pe care se produc o serie de fenomene schimbătoare, cum sunt mai ales sentimentele. Valorile produse de astfel de stări sunt: plăcerea și neplăcerea, care apar și dispar fără a atinge esența personalității, ele fiind determinate de impulsuri sensibile, ca dorința și aversiunea. Aceste valori se numesc accidentale-tranzitorii. Valorile care ating personalitatea sunt valori personale, determinate de motive superioare.

În acest temei, valorile, creații ale voinței, pot fi altrocentriste, dacă au ca scop o persoană străină. La rândul lor, ele se subîmpart în: valori altruiste, când sunt determinate de ideea binelui semenilor noștri; valori nealtruist-ideale, când nu au ca obiect o persoană (ca știința, frumusețea etc.); valori sociale, când se are în vedere binele tuturor.

e) După obiectul lor, valorile se împart în: economice, etice, juridice, politice, estetice etc. Petre Andrei consideră că aceasta este o simplă enumerare a diferitelor grupe de valori, nu o clasificare.

f) În raport de criteriul facultății psihice căreia i se adresează, valorile sunt clasificate în: valori sensibile, sentimentale și cognitive sau intelectuale.

Valorile sensibile se deosebesc de cele sentimentale prin aceea că *"plăcerea sensibilă e situată în timp și localizată în spațiu, durează puțin și ocupă un mic loc. Ea nu rezultă decât din jocul unui singur organ și nu se simte decât acolo"* (Fonsegrive). Valoarea sentimentală are o durată mult mai mare și nu se localizează; este simțită de întreaga ființă. Cu alte cuvinte, valorile sensibile au însușirea de a exprima calitatea stărilor noastre organice, viața fizică, pe când valorile sentimentale denotă unitatea reprezentărilor noastre, unitatea vieții psihice.

Valorile intelectuale sau cognitive se referă la adevăr. Aceste trei tipuri de valori, izvorâte din surse diferite, arată organizarea vieții omenești, fizice și psihice. Autorul, sesizând că intelectul nu este izolat de baza lui materială, este de părere că filosofia valorilor se prezintă ca o filosofie a omului integral. Este o filosofie a vieții.

Clasificări, evaluări, deschideri axiologice și gnoseologice

În funcție de sfera de întindere, valorile se împart în: individuale, sociale și cosmice (după cum privesc individul, societatea și cosmosul) sau mai pot fi împărțite în: valori elementare (a căror sferă de întindere este limitată la un obiect prezent și sensibil) și ideale (se întind asupra unor obiecte nesensibile, independente de condițiile exterioare). În fapt, această clasificare aparține lui Höffding și are drept criteriu obiectul valorii.

Conturând această schiță a criteriilor de clasificare a valorilor, utilizate de diferite sisteme filosofice și arătând temeiurile lor justificative, Petre Andrei izbutește să alcătuiască o imagine de ansamblu a acestor probleme, cu o complexitate deosebită. Firește, aceste criterii au grade diferite de interes dar ele arată varietatea perspectivelor axiologice posibile în procesul ierarhizării, al constituirii tablei de valori.

Analiza critică a diferitelor sisteme de valori îi îngăduie lui Petre Andrei să conchidă că pentru a stabili o clasificare generală a valorilor, întemeiată pe judecăți adevărate, este nevoie de un criteriu unitar, de un singur criteriu. În acest sens el consideră că cel mai admisibil și unitar, singurul care face posibilă o clasificare generală, este acela al elementelor predominante în valori. O valoare rezultă sau numai din personalitatea individuală a cuiva, independent de orice influență socială, sau din societate. Trăind în societate, un individ este supus influențelor ei și alcătuiește valori determinate de societate, cu elemente sociale.

După criteriul elementelor predominante în valori, Petre Andrei deosebește două mari clase de valori, anume: 1. Valori hiperpersonale, în care intră valorile logice și matematice; 2. Valori sociale, care cuprind toate celelalte tipuri de valori.

Valorile hiperpersonale, pe care autorul le numește așa spre a înlătura orice ambiguitate, sunt rezultatul gândirii individuale; ele sunt elemente intelectuale. În constituirea lor, influența societății nu joacă nici un rol, iar contribuția elementului ideologic este extrem de redusă. Valorile de acest tip sunt teoretice și îndeosebi cele logice reprezintă fundamentul oricărei științe. Totodată, ele sunt apriorice, întrucât nu pot fi

deduse din experiență. Căci, în opinia autorului, experiența nu poate explica temeiurile obiective ale cunoștinței.

Să mai adăugăm că valorile logice, la care ne vom referi pe larg în alt capitol, sunt formale. Ele reprezintă norma cunoștințelor și supoziția oricărei gândiri. Petre Andrei consideră că valorile logice fundamentale sunt chiar principiile logice. Baza lor este necesitatea de gândire, forța cu care se impun spiritului omenesc.

Cât privește valorile sociale, Petre Andrei spune că ele au o sferă mult mai largă decât a celor individuale. Nefiind o simplă sumă de valori individuale, *"valorile sociale au și un caracter unitar, superior indivizilor luați în particular"*. Ele au ca temei realitatea socială și pot fi la fel de variate ca sursa din care provin. Valorile sociale constituie o "serie graduată" în raport cu diferitele stări sociale, pe care le validăm în funcție de apropierea lor de idealul social. Procesul de realizare a valorilor, tinzând spre atingerea idealului, formează cultura intelectuală. Rezultă că valorile sociale sunt valori intelectuale, au un caracter practic, se pot prezenta sub diferite aspecte și se pot realiza în anumite condiții istorice, în anumite condiții formale (politice și juridice) sau materiale (economice). Deci, valorile sociale intelectuale înglobează valorile istorice, economice și juridice. Ele pot fi validate după o valoare absolută, care este o personalitate totală (dar nu o personalitate transcendentă), creatoare de valori.

Atât valorile logico-matematice sau teoretice, cât și cele practice au societatea drept cadru de realizare. În prima clasă de valori domină individualul, iar studiul lor formează obiectul logicii valorilor, în a doua clasă de valori, preponderent este generalul. Cu studiul lor se ocupă sociologia valorii.

Problema clasificării valorilor încheie ceea ce Petre Andrei numește *cercetarea psihologică a valorii*. Dar aceasta nu finalizează studiul valorii, întrucât în accepțiunea filosofului *"nu este un postulat logic, care are o manifestare și o expresie psihologică"*. Altfel spus, valoarea este concepută ca ceva supraempiric, iar subiectul psihologic este numai purtătorul ei.

NATURA ȘI STRUCTURA SOCIOLOGIEI VALORII

Ideile lui Petre Andrei privind sociologia valorii, definirea acesteia, fac obiectul preocupărilor sale teoretice mai ales în perioada de tinerețe. Orientarea către problema valorilor se întemeiază pe înțelegerea necesității studierii și explicării acestora din punct de vedere sociologic. În fața sociologiei valorii, el pune sarcina de a înfățișa legătura dintre valoare și realitate sub toate aspectele sale. O asemenea cerință o consideră ca fiind impusă de însuși faptul că valoarea, ca fenomen social, este complexă, apare sub diferite forme și constituie scopul principal al activității sociale a oamenilor. *"Valoarea devine motivul tuturor acțiunilor, deci a întregii vieți sociale"*.

Abordarea și cercetarea unei asemenea probleme sunt precedate de o amplă analiză teoretică a valorii. Petre Andrei a înțeles că sociologia valorii nu poate fi concepută fără o viziune generală asupra axiologiei. Dovada acestui fapt este însăși lucrarea sa *"Filosofia valorii"*, în care înfățișează preocupările pe care trebuie să le aibă sociologia valorii. Ea reprezintă, după cum nota D. Gusti în 1945, cu ocazia apariției ei, *"o lucrare sociologică tratată din punct de vedere filosofic, și anume al teoriei cunoașterii"*.

În fundamentarea teoretică generală a valorilor, Petre Andrei exprimă un punct de vedere realist, științific, care, deși subminat de unele teze idealiste, se remarcă printr-un aport însemnat dat de clarificarea problemelor ce se ridică în legătură cu ele. Ideea centrală care se degajă din concepția sa și pe baza căreia își întemeiază analiza valorilor este aceea că *"filosofia cuprinde noțiunea de valoare atât în tema sa teoretică: explicarea realității, cât și în tema sa practică: transformarea realității"*. Unei astfel de teze, care are o deosebită însemnătate în întreaga sa concepție sociologică, îi subordonează atât preocupările axiologice, care *"va studia numai valoarea și formele sub care se poate prezenta"*, cât și pe cele ale sociologiei valorii, care se va ocupa cu *"cercetarea elementelor sociale din valoare, de unde*

rezultă și diferitele spețe de valori" și cu "studiul realizării practice a valorilor".

Raportul dintre procesul de cunoaștere a valorilor și lucrurilor și cel de valorificare și transformare a acestora, apare în concepția lui Petre Andrei ca fiind punctul de interferență al axiologiei cu sociologia valorii. Prima se ocupă cu constatarea și cunoașterea valorilor și lucrurilor, adică servește ca fundament teoretic celei de-a doua, care are în vedere criteriul de apreciere, creare și transformare a acestora.

De pe poziția filosofică bazată pe recunoașterea existenței realității obiective în afară și independent de conștiința noastră, ca și a posibilității cunoașterii și transformării ei, precursorul sociologiei valorii critică și denunță ca neștiințifice teorii axiologice cum sunt: psihologismul, emoționalismul, voluntarismul etc., promovate de J.G. Kreibig, F. Krueger, Th. Lipps, Chr. Ehrenfels, G. von Schmoller, G. Simmel, H. Cohen, Frischeisen-Kohler, H. Maier, H. Munsterberg ș.a. Reprezentanții voluntarismului, spune Petre Andrei cu dezaprobare, *"au considerat realizarea valorilor prin voință drept întemeierea lor pe voință"*. Ei, continuă acesta, nu au văzut, că crearea de valori are ca scop satisfacerea unor trebuințe a unor nevoi sociale materiale sau spirituale. Lui Ed. von Hartman, de pildă, axiologul român îi reproșează că *"a neglijat cu totul condiționarea fundamentală a valorii, anume că este un raport funcțional al unui subiect cu un obiect"*. Sentimentul, elementul psihologic, este și el condiționat de necesitatea satisfacerii unor astfel de trebuințe, în afara cărora individul, grupul, societatea, nu pot ființa, nu se pot dezvolta și sunt cuprinse în cuplul subiect-obiect. Valoarea nu poate apărea, în accepția lui Petre Andrei, nici numai ca un fenomen psihic intern, cum o concep emoționaliștii, dar nici nu poate fi redusă la procesul de realizare a valorii, cum procedează voluntariștii. Delimitându-se de asemenea concepții, care pun valoarea fie în dependență de factorul psihologic sau de sentiment, fie în dependență de voință sau rațiunea umană, Petre Andrei susține punctul de vedere conform căruia ideea de valoare nu poate fi considerată *"decât concretizată într-un datum sensibil"*.

Clasificarea valorilor este, poate, dominată, uneori, mai mult de punctul de vedere psihologic. Petre Andrei nu se complăce și mai ales

nu se mulțumește numai cu o astfel de explicație. Fără a înlătura sau limita valoarea criteriilor privind valabilitatea valorilor, calitatea lor, subiectul lor, motivele ce au determinat valorile, obiectul lor, facultatea psihică, sfera de aplicare a valorilor etc., el pune ca principiu general și fundamental pe cel "al elementelor predominante în valori". Acestea nu pot fi întemeiate doar pe baze psihologice. Petre Andrei va promova punctul de vedere conform căruia valoarea e ceva supraempiric, iar subiectul psihologic este numai realizatorul acestei valori, a cărei explicare nu poate fi redusă la fenomenul subiectiv-trăit al valorii.

Ocupându-se de logica valorilor, prin care, alături de clasificarea lor, dezvoltă procesul de analiză a acestora, Petre Andrei va dezvoltă, de fapt, logica procesului de cunoaștere a valorilor. El pornește de la un astfel de considerent călăuzit fiind de ideea că întreaga cunoaștere umană implică valoarea. Omul cunoaște pentru a acționa, acționează pentru că are nevoie să realizeze ceva – o nevoie determinată de satisfacerea unor trebuințe materiale sau spirituale –, realizează ceva care are o valoare mai mică sau mai mare fie pentru el, ca individ social, fie pentru societate.

Înseși judecățile, conceptele, categoriile cu care operează logica implică valoarea. Fără ea nu se poate gândi un concept sau o judecată; valoarea devine chiar o condiție a cunoașterii în genere. Categoriile, conceptele reflectă valori care dau cunoașterii caracterul ei de obiectivitate și generalitate. Știința – despre orice domeniu ar fi vorba – cuprinde și afirmă valori-tip cu ajutorul cărora specialistul cercetează lumea înconjurătoare și construiește, pe baza rezultatelor obținute, cunoașterea domeniului respectiv. Prin intermediul judecăților privind modalitatea legăturilor dintre lucruri, identitatea sau deosebirea, fenomene imanente lor sau atașate, valabilitatea sau nonvalabilitatea acestora, se realizează un adevărat "sistem de valori, care și ele se condiționează ca și elementele realității și care au și ele la bază o valoare absolută necondiționată".

Un loc deosebit de important în analiza și înfățișarea tabloului valorilor îl ocupă la Petre Andrei raportul dintre *judecățile de existență* și *judecățile de valoare*. Criticând pe F. Somló și pe Rickert pentru că reduc judecățile de existență la cele de valoare – primul pe motivul că cele dintâi cuprind "o valoare și un datum al impresiunii",

cel de-al doilea că acestea nu ar exprima "*altceva decât recunoașterea unei valori transcendente, a unei valori-imperativ*" – Petre Andrei va adopta poziția lui E. Durkheim. Sociologul francez consideră ca justă deosebirea dintre judecățile de existență și cele de valoare, precizând că primele analizează realitatea, ultimele reliefând sub ce fațete poate fi privită această realitate. Pentru sociologul român acesta este un punct de plecare bun, pe care îl continuă într-o analiză minuțioasă a acestui raport.

Poziția lui Petre Andrei se întemeiază pe ideea că întreaga cunoaștere nu este altceva decât un proces de cunoaștere a valorilor. El are în vedere că omul nu cunoaște decât realitatea cu care a intrat în contact și pe care, transformând-o – fie și prin simplul fapt că a disecat-o pentru a o studia – în valoare, o cunoaște ca atare. Aici avem de-a face cu valorile teoretice explicative, prin ele înțelegându-se nu numai acele judecăți ce exprimă o existență, ceva independent de orice relație cu valoare, ci și acele judecăți ce au un grad de adevăr obiectiv, o cunoștință pe care oamenii o obiectivează în ceva și pe care o consideră în afară de orice valorificare.

Petre Andrei le consideră judecăți existențiale numai pe acelea cu ajutorul cărora se constată și se explică ceva. Ele au ca obiect ceva a cărui cauză e în afara subiectului. Spre deosebire de asemenea judecăți, există și judecăți de valoare. Cu ajutorul lor se valorifică valorile în vederea unui scop practic ce interesează societatea, un grup de indivizi sau o clasă și chiar numai un individ, luat în sens social. Conchizând asupra unor asemenea probleme, Petre Andrei va preciza: "*Prin urmare, avem, pe de o parte, un proces de cunoaștere a valorilor, un proces teoretic, ce se îndeplinește prin judecăți existențiale, iar pe de alta un proces de valorificare a valorilor, un proces practic, a cărui expresie sunt judecățile de valoare*".

Analiza filosofică pe care o face Petre Andrei genezei și formelor valorii, raportul ce se stabilește între obiect și subiect în procesul creării valorilor, lărgeste incontestabil cadrul de înțelegere și fundamentare teoretică a axiologiei ca știință a valorilor și o pune pe un teren practic-social care justifică existența de sine-stătătoare a unei asemenea discipline. În abordarea și explicarea lumii valorilor, el va evidenția multilateralitatea procesului de creare a valorilor, raportul social complex dintre obiect și subiect, prin care proceselor și

fenomenelor sociale, faptelor și lucrurilor rezultate din activitatea oamenilor, li se conferă o anumită valoare. Această idee o completează cu aceea că numai lucrurile și obiectele, procesele și fenomenele sociale care, prin structura lor obiectivă, sunt apte să satisfacă și satisfac trebuințe și necesități sociale umane, pot fi considerate valori.

Prin introducerea trebuințelor necesare vieții sociale drept criteriu principal în cercetarea, explicarea și aprecierea valorilor, Petre Andrei deschide o perspectivă reală, oferă un cadru teoretic și metodologic științific de dezvoltare nu numai a axiologiei, ci și a sociologiei valorii. Studiul elementelor sociale din valoare, ca și al procesului de creare a valorilor implică cunoașterea prealabilă a acestora. Pentru a transforma realitatea și a crea valori care să satisfacă trebuințele sociale – individuale sau colective – omul trebuie mai întâi să o cunoască.

Concepția sociologică a lui Petre Andrei asupra valorii – ca, de altfel, și teoria sa axiologică – se întemeiază pe corelația obiect-subiect. Opusă atât subiectivismului, cât și materialismului vulgar, mecanicist, sociologia valorii capătă de la început un sens rațional. Ca disciplină care se ocupă cu valorile, ea trebuie să pună în evidență întreaga gamă a acestora, precum și elementele generale sociale care iau parte la constituirea lor. Sociologia valorii are în vedere realitatea, substratul pe care se întemeiază valorile sociale, în toată complexitatea și diversitatea sa. Valoarea are forme diferite, în funcție de obiectele și lucrurile în care se concretizează. Ea trebuie studiată și înfățișată ca atare în multidimensionalitatea sa.

Ca motiv al tuturor acțiunilor, al întregii vieți sociale, valoarea se naște printr-o reciprocitate funcțională activă a subiectului cu obiectul. Subiectul este elementul creator al valorii. El este acela care realizează valorile materiale și spirituale. Activitatea sa este condiționată însă de necesitatea creării lucrurilor destinate satisfacerii trebuințelor sale și ale celorlalți membri ai societății. Ea se materializează în obiecte, procese și fenomene ce se află în afară și independent de voința și conștiința oamenilor. Valoarea, notează, Petre Andrei, în opoziție cu diferitele puncte de valoare și teorii axiologice unilaterale, nu poate fi dedusă nici numai din obiect, deoarece nu poate fi determinată numai prin acesta, nici nu poate fi redusă la

elementul psihologic, căci nu este numai în funcție de el. *"Valoarea nu e un atribut nici numai al subiectului, nici al obiectului, ci e o relație funcțională a amândurora. Prin urmare, în fenomenul valorii avem două elemente constitutive: subiectul și obiectul. Subiectul valorii e persoana, iar obiectul e lucru"*.

După cum se vede, Petre Andrei îndreaptă preocupările sociologiei valorii pe un teren fructuos. Punctul de vedere enunțat mai sus îi permite orientarea către o investigație și analiză teoretică sociologică eficace a diferitelor probleme ce se ridică în legătură cu valorile.

Concepută ca luând naștere în cadrul raportului subiect-obiect, lumea valorilor nu aparține nici obiectelor ca atare și nici nu se prezintă ca produs al subiecților independent de obiectele care ocazionează realizarea ei. Afirmația cu privire la existența unei dispoziții psihice pentru "alcătuirea valorii" ca și atenția pe care o acordă voinței sociale în crearea valorilor au, mai ales, menirea de a sublinia însemnătatea, rolul activ al factorului psihologic, spiritual, conștient, dinamizator în crearea valorilor, și nu postularea acestora. *"Calitatea, felul specific, însușirile valorilor – precizează Petre Andrei – depind de factorul obiectiv, care actualizează, realizează această dispoziție"*.

Valorile au ca punct central conștiința omului de "trebuințele persoanei sale". Ea călăuzește activitatea indivizilor, procesul de creare al valorilor, dar nu le determină. Valorile nu sunt dependente de aceasta și nu pot fi determinate prin raportare la ea, ci la trebuințele omului, căci "realizarea unei valori se face în bunuri". Valorile *"sunt determinate și de experiențele practice-sociale, care modifică, înmulțesc și rafinează trebuințele. Odată cu evoluția experienței sociale, se schimbă și valorile"*.

Asemenea idei și precizări în legătură cu problemele valorilor îl opun, incontestabil, pe Petre Andrei, subiectivismului. El admite posibilitatea unghiului de vedere psihologic în analiza și explicarea naturii acestora, însă el se detașează de o asemenea fundamentare și explicare a valorilor. În spiritul înțelegerii și întemeierii lor științifice, el va preciza că valoarea nu poate de numai o dorință. Dacă obiectele ar avea valoare numai prin dorința noastră, înseamnă că, odată cu încetarea dorinței, va înceta și valoarea lor. Aceasta nu se poate. Obiectelor li se atribuie valori independent de dorința sau voința noastră. Petre Andrei consideră că dacă s-ar *"admite dorința ca bază a*

valorii, am subiectiviza toate valorile și atunci am ajunge la un haos al valorii".

Factorul la care raportează valoarea valorilor îl constituie cerințele vieții practice social-istorice, ale oamenilor, ale societății. Actul de evaluare a valorilor este întemeiat de Petre Andrei pe ideea că valorile sunt produse ale activității oamenilor, cerute și ratificate ca valori de societate. Valoare au numai acele obiecte, activități sau creații care satisfac trebuințele oamenilor, ale societății. Trebuința este un element fundamental pentru determinarea valorii.

Sarcina sociologiei valorii este să studieze și procesul de realizare în viața practică a valorilor. Ea trebuie să aibă în vedere atât analiza valorilor determinate de categoriile constitutive, regulative și de cadrul social, pentru a arăta nota lor comună, elementul social care predomină în grupul de valori respective, cât și modul concret de creație a valorilor sociale, locul și importanța diferitelor grupuri de valori în contextul general al societății. Valorile sunt *"elemente active ale vieții sociale"*.

Poziția lui Petre Andrei față de problematica valorilor sociale se remarcă prin străduința de a le prinde în procesul lor firesc, ca fenomene social-istorice de relație funcțională nu numai sub raportul subiect-obiect, ci și sub raportul individ-societate. *"Elementul individual în valoarea economică – exemplifică acesta – este trebuința subiectivă, iar munca necesară pentru facerea unui lucru, scopul căruia servește sunt elemente sociale"*.

O asemenea apreciere, Petre Andrei o face în mod expres, după cum se vede, chiar asupra valorilor economice. Spre considerentul că valoarea valorilor economice e determinată de munca necesară pentru facerea unui lucru, l-a împins, inevitabil, concepția sa despre societate, bazată pe cunoașterea și redarea obiectivă a faptelor, proceselor și fenomenelor sociale, ca și influența exercitată asupra sa de concepția sociologică marxistă, faptul că el s-a situat față de aceasta pe o poziție de dialog și de confruntare, ceea ce i-a permis să preia chiar unele din ideile acesteia.

Valorile economice le consideră ca fiind de sine-stătătoare, neputând fi reduse la valorile spirituale. Însemnătatea lor însă nu apare decât atunci când sunt puse în serviciul valorilor culturale. Valorile economice au un rol constitutiv pentru viața socială – fără ele

"*societatea nu poate exista*". Rațiunea lor de a fi are sens, întrucât numai prin ele energiile naturii sunt transformate în energii ale culturii. Valorile economice sunt concepute de Petre Andrei ca "*mijloace sociale pentru atingerea scopurilor, a valorilor superioare culturale-morale. Elementele sociale în valoarea economică se impun imediat spiritului*". În același mod sunt analizate și explicate de Petre Andrei și celelalte valori sociale: juridice, politice, morale, istorice, artistice etc. Ca relații sociale, subordonate vieții în comun a oamenilor și dependente de structura economică și de clasă a societății respective, dreptul, politica, etica etc., evoluează odată cu aceasta. Valoarea valorilor juridice, politice, istorice, morale, etice, artistice etc. este hotărâtă tot de societate.

În lumina unui asemenea considerent, Petre Andrei respinge naturalismul, istorismul, dualismul, afirmate în legătură cu valorile juridice, ca și personalismul sau transpersonalismul, susținute în legătură cu valorile politice. Punctul său de vedere se bazează pe ideea că asemenea valori, ca și cele etice, artistice etc., sunt subordonate valorii generale: cultura, umanitatea. Numai cu ajutorul acesteia consideră el că se poate aplica realității faptelor valoarea juridică sau explică raportul dintre stat, conceput ca unitate practică a voinței și a scopurilor generale, și individ, care este numai un element al statului.

Teoriile amintite mai sus sunt criticate și respinse de Petre Andrei fie ca nefundamentate, fie ca limitate și unilaterale. El va spune, de exemplu, că atât teoria personalismului politic, cât și cea a transpersonalismului sunt deficitare din punct de vedere științific. Prima neglijează viața socială, punând valorile politice în dependență de individ, cea de-a doua duce la un adevărat autoritarism. Concepția personalistă tinde "*să stabilească un fel de atomism social, în care fiecare individ va fi izolat de ceilalți și în care nu se va putea realiza niciodată o unitate culturală, un progres cultural*", iar cea "*transpersonalistă poate deveni periculoasă prin suprimarea drepturilor și valorilor individuale*". Pe baza unor asemenea constatări Petre Andrei consideră ca nereușite încercările unora sau altora din aceste teorii de a deriva valorile juridice numai din rațiunea umană sau din istoria popoarelor, precum și pe cele care raportează valorile politice fie numai la individ, fie numai la stat. Conform punctului său de vedere, valorile juridice, politice, etice, estetice, istorice etc. se nasc și există numai în și prin

societate. Ele se concretizează în constituție, drept, stat, acte istorice, în activitatea depusă pentru a realiza progresul uman etc.

Petre Andrei face o analiză diferențiată punctelor de vedere întemeiate pe constatarea și analiza unor fapte reale, obiective în legătură cu problema valorilor. El nu adoptă nici o teorie, dar nici nu le respinge fără discernământ. Preia din multe teorii elementele pe care consideră că le poate subsuma concepției sale asupra valorii. Poziția sa, după care între individ și societate, ca și, în general, între diferitele procese și fenomene, laturi și aspecte ale societății există o interacțiune și chiar interdependență, se exprimă și în teoria sociologică a valorilor.

Din teoria personalismului politic preia ideea prin care aceasta relevă și accentuează necesitatea libertății de dezvoltare a personalității umane, motorul tuturor valorilor, al întregii culturi. În spiritul transpersonalismului, pe care, cu anumite corective, îl consideră ca fiind cel mai aproape de adevăr, va preciza că sistemul de referință al valorilor politice, juridice etc. rămâne tot societatea. Socialul este cuprins și în acestea și el se impune factorului psihologic, spiritual.

Valorile sunt realizate prin activitatea creatoare (în cazul celor economice, politice, juridice, etice și istorice) sau contemplativă (în cazul celor estetice și religioase) a oamenilor. Indiferent însă dacă sunt active sau pasive, ele apar ca un produs social. Societatea este aceea "*care dă mereu noi conținuturi*" valorilor politice, juridice, etice, istorice, artistice etc. Membrii săi, creatorii valorilor, se află neconținți în fața unor noi situații cărora trebuie să le facă față. Astfel, ei sunt puși continuu în fața faptului de a crea noi valori, a căror sinteză generală e cuprinsă în cultura materială și spirituală a omenirii.

Pornind de la hotărârea societății ca principiu fundamental de apreciere a valorilor, Petre Andrei recunoaște în mod nemijlocit caracterul social al acestora. Chiar omul și faptele lui sunt considerate istorie. Ele nu apar ca valori sociale decât în măsura în care "*interesează societatea*". Fenomenele individuale capătă caracter social-istoric numai dacă se integrează valorilor culturale, materiale și spirituale, care "*sunt valori sociale, valori general recunoscute*".

Determinarea valorilor realizate în decursul timpului este posibilă numai pe baza cunoașterii sociologice a succesiunii diferitelor sisteme sociale. "*Fenomenele istorice sunt mărimi de valori*

determinate de sisteme politice, economice etc." Ca socius-ul care realizează valorile istorice, individul e determinat în acțiunile sale de cadrul general al societății în care se află. Actele lui izolate, fără legătură cu cultura socială, cu viața totului social, nu pot fi considerate ca generatoare de valori istorice. Fenomene istorice sunt numai acelea *"care au importantă pentru dezvoltarea culturală a unui popor. Astfel de fenomene sunt determinate de idei politice sau de fapte economice sau de tradiție etc."*

O astfel de idee este cuprinsă în contextul general al concepției sale sociologice prin aspectul că membrii societății acționează sub impulsul puterii creatoare a relațiilor sociale dintre indivizi, grupe sociale sau clase, care exprimă necesitatea satisfacerii unor trebuințe sau interese ale lor. Numai în felul acesta valoarea actelor membrilor societății devine generală și recunoscută de întreaga societate.

În realizarea continuă a valorilor, în asigurarea dezvoltării societății omenești, de o atenție deosebită se bucură raportul dintre mase și personalități. Primele reprezintă principiul continuității și al persistenței sociale, ultimele principiul schimbării și al transformării. Masele sunt organizate și conduse de personalități în procesul de creare a valorilor, a umanității, personalitățile capătă forță și tărie numai dacă stau în fruntea maselor. Activitatea și succesul lor sunt condiționate de activitatea și succesul maselor. Cultura, către a cărei înfăptuire este împinsă și merge întreaga societate (mase și personalități, fiecare după puterea sa de creație), *"nu e altceva – spune Petre Andrei – decât un continuu proces de realizare de valori, și anume de valori economice, juridice, politice etc."*

Interesul gânditorului român pentru sociologia valorii izvorăște din necesitatea cunoașterii coordonatelor sociale ale valorilor. El va raporta analiza lor, deși nu în mod consecvent, la raporturile sociale date. Valorile sunt integrate și subordonate necesității obiective a societății. Societatea, pe diferitele sale trepte de dezvoltare, e antrenată într-un continuu proces de creare a valorilor materiale și spirituale. Definirea lor trebuie să se bazeze pe faptul că societatea, viața socială nu pot fi reduse numai la unul din aspectele sau laturile lor – economice, politice, juridice, istorice, etice, artistice etc. – și deci nici valorile respective nu pot fi determinate numai prin raportarea unora la altele. În procesul de cunoaștere, valorificare și chiar în procesul de

creare a valorilor trebuie să se aibă în vedere totul: socialul, cultura, prin care *"în sens obiectiv... se înțelege totalitatea produselor activităților omenești în scopul traiului și al perfecțiunii"*.

În analiza pe care o face Petre Andrei valorilor sunt cuprinse numeroase idei și cu privire la condiționarea socială a cunoașterii, adică la sociologia cunoașterii. De fapt, precizează acesta, valori materiale și spirituale durabile vor putea fi create numai atunci când activitatea oamenilor *"va fi călăuzită de gândire și de cunoștință raționale"*.

PERSPECTIVA LOGICĂ A VALORII

Spirit analitic și constructiv, Petre Andrei afirmă că valoarea nu este dată de actul psihic în sine, de sentimente și dorință. Aceasta exprimă numai fenomenul trăit al valorii și îi asigură temeiul empiric-psihologic, ceea ce este important, dar nu și suficient. Căci valoarea transcende elementele vieții sufletești, constituindu-se într-o realitate supraempirică, de esență intelectuală. *"Ea este un postulat logic, care are o manifestare și o expresie psihologică"*. Ca atare, psihologia, ca știință a faptelor, nu poate oferi fundamentul autentic al valorii, întrucât ea generează un relativism ce anulează generalitatea și valabilitatea valorii. De asemenea, psihologia explică fenomenul subiectiv, trăit al valorii, nu poate lămuri clar obiectivitatea valorii cunoașterii, necesitatea valorilor logice, după cum nu este în stare să conceapă nici valorile formale sau valorile desprinse de realitățile de care sunt legate. Atunci când a încercat să depășească aceste limite, a eșuat într-un psihologism, care este *"un relativism, un scepticism și chiar un nihilism al valorii"*.

Puterea creatoare a cunoașterii

Pornind de la distincția dintre existență și valoare, folosită de Kant pentru a-i da acesteia din urmă un temei logic, polemica avută cu psihologismul și respingerea sa în analiza conceptului de valoare, devenise o constantă a gândirii neokantiene, de care se contaminase și fenomenologia, precum și unii gânditori de prestanță, ca Dilthey, Max Scheler etc. Petre Andrei beneficiază de pe urma amintitei polemici și se aliniază, până la un punct, neokantienilor, afirmând că logica este *"adevăratul și singurul punct just de întemeiere a valorii"*.

Dar acesta constituie numai punctul de plecare. De aici încolo filosoful se desparte de neokantieni, mai ales de Windelband și Rickert, acuzându-i că au alunecat spre metafizică, transformând valoarea într-un element constitutiv al obiectelor, derivând din ea

iraționalul. Delimitându-se de înaintașii menționați, formulează teza potrivit căreia logica valorii nu este altceva decât *"logica procesului de cunoaștere în care valoarea are rolul principal, în deosebire de analiza metafizică a obiectelor"*. Față de idealismul transcendental neokantian, care separă valoarea de subiectul și obiectul epistemic, pentru a o proiecta în imperiul valorii, Petre Andrei pune în lumină legătura dintre valoare și realitate, afirmând că întreaga conștiință omenească implică valoarea. El nu concepe nici cea mai elementară cunoștință propriu-zisă în afara ideii valorii. Pentru că *"valoarea este cea mai fundamentală supoziție a gândirii și a cunoștinței"*. Fiind implicată în orice act cognitiv, valoarea exprimă adevărata putere creatoare a cunoașterii.

Fundamental pentru constituirea unei logici a valorii și validarea generalității teoriei acestuia este, în opinia lui Petre Andrei, consolidarea valorii ca element logic al cunoașterii umane nu ca un element constitutiv al obiectelor. O asemenea abordare logico-epistemologică se detașează de punctele de vedere care postulează autonomia valorilor, specifice mai ales neokantienilor, și impune ideea potrivit căreia valoarea, înțeleasă ca o condiție logică a cunoștinței generale omenești, este, *ipso facto*, nu numai condiția care face posibil un concept sau o judecată ci însuși elementul cantitativ al acestora.

Spre a evita pericolul afirmațiilor lipsite de suport argumentativ, Petre Andrei adâncește analiza și dă răspuns la o întrebare ce și-o pune: cum este valoarea un element logic al cunoștinței? Filosoful face o paranteză în desfășurarea demersului teoretic, pentru a defini gândirea ca fiind o activitate de relație între diferite conținuturi psihice reprezentative. Conceptele și judecățile sunt forme ale gândirii, mai exact ele sunt stadii diferite ale aceleiași funcțiuni logice, adică ale funcțiunii de relație între diverse conținuturi psihice.

În vreme ce conceptul exprimă o cunoștință gata finisată, judecata constituie expresia directă a procesului de cunoaștere mijlocit de gândire. Rostul conceptului și al judecății s-a modificat o dată cu rafinarea gândirii și a cunoașterii ceea ce îl determină pe Andrei să remarce, alăturându-se lui H. Höffding, că dacă în gândirea antică conceptul forma ținta alcătuirii judecăților, în cea contemporană, conceptele îndeplinesc rolul de mijloc pentru a formula judecăți.

Temeiul logic al valorii

Cunoașterea se împlinește prin concepte și judecăți. Având în vedere această aserțiune, Petre Andrei afirmă că dacă va dovedi că valoarea este un element constitutiv al conceptului și judecății, atunci va fi stabilit și temeiul logicii valorii. În consecință, examinează pe rând cei doi termeni, păstrând același ton polemic față de alți gânditori de marcă, spre a-și reliefa punctele de vedere proprii și a susține teza formulată.

Așa cum remarcă Petre Andrei, termenul de concept poate avea trei înțelesuri: psihologic, logic și științific-metafizic.

În sens psihologic, conceptul este o reprezentare ce a dobândit generalitate, o imagine-tip. Acest concept este foarte schimbător și are o însemnătate pur empirică.

Conceptul logic exprimă un conținut de gândire ce poate fi dobândit prin analiza unui act de gândire logic. Astfel privit, conceptul este elementul gândirii.

În cel de-al treilea înțeles conceptul este un rezultat al unei cunoaștințe, al unui șir de judecăți. El are un sens de natură ideală, pentru că exprimă esența lucrurilor; este o imagine desăvârșită a cunoașterii acestora. În acest caz, conceptul este treapta cea mai înaltă spre care se îndreaptă aspirația noastră de cunoaștere. Fiind un fel de concept ultim, conceptul științifico-metafizic este punctul final în dezvoltarea gândirii. Același poziție o deține și conceptul logic, întrucât gândirea începe cu el ca element al judecății și sfârșește cu cel științific.

În toate cele trei înțelesuri, conceptul presupune valoarea. În sens psihologic, esența conceptului este generalitatea pe care o dobândește o reprezentare. Alcătuirea conceptelor se bazează pe abstragerea esențialului din mai multe reprezentări și generalizarea acestuia. Or, însăși ideea de esențial este o idee a valorii, ceea ce arată că valoarea este un element logic, indispensabil al conceptului.

Din punct de vedere logic, conceptul este echivalent cu elementul judecăților valabile. Căci, în ansamblu, conceptele sunt elemente ale gândirii logice care vizează stabilirea de relații valabile între conținuturi psihice. Valoarea apare evidentă și în conceptul

științifico-metafizic. Privit în acest sens, conceptul cuprinde în sine ideea de valoare a realității, valoarea de existență.

Petre Andrei ține să adauge că nu numai în alcătuirea lor, conceptele propun ideea de valoare. Ele însele sunt valori constitutive ale cunoștinței în genere. La fel și categoriile, concepte tipice, sub care se pot grupa toate celelalte forme conceptuale, sunt valori ce dau cunoștinței caracterul ei de obiectivitate și generalitate. De la Pitagora și continuând cu opera lui Kant categoriile se afirmă tot mai pregnant ca niște valori-tip, pe care se clădește cunoștința.

Dovedind că, în esență, conceptul presupune valoarea, Petre Andrei a răspuns numai în parte interogației sale: Cum este valoarea un element logic al cunoștinței? Mai rămânea să demonstreze că valoarea este un element constitutiv al judecății. În acest sens el arată că judecata poate fi studiată din două unghiuri de vedere: psihologic și logic. Psihologia examinează judecata din perspectiva existenței sale, pe când logica se ocupă de sensul ei. Dacă pentru psihologie judecata este un fenomen temporal, întrucât fenomenele psihice curg în timp, pentru logică judecata este o valoare. Cel dintâi care a studiat judecata din punct de vedere psihologic a fost Brentano, pentru care judecata este un fenomen ireductibil, un element al vieții psihice.

Teoria psihologică a judecății se ocupă îndeosebi de conținutul judecății. Conținutul reprezentativ, care este la baza judecății, poate fi în intuiție și în gândire. În intuiție sunt date acele conținuturi a căror determinare se poate face individual; aceste conținuturi stau la baza judecăților de percepție, unde obiectul e un fenomen perceput de fiecare individ. Conținutul reprezentativ dat în gândire îl alcătuiesc conceptele și ele formează baza judecăților conceptuale, care constituie adevăratul concept al logicii.

În ceea ce privește teoriile logice ale judecății Petre Andrei distinge patru tipuri principale: teoria legăturii reprezentative (Wundt); teoria identității (Sigwart); teoria imanenței (B. Erdman); teoria valabilității. Această din urmă teorie se caracterizează în raport cu celelalte prin afirmația că în funcționarea judecății este inerentă și conștiința valabilității legăturii stabilite între elementele sale. Potrivit acestei teorii, judecata constă în recunoașterea, aprobarea sau respingerea legăturii elementelor. Petre Andrei apreciază că această teorie este cea mai justă și, ca atare, o preia și o integrează demersului

său teoretic, arătând că un atare mod de a înțelege judecata implică valoarea. Este posibil ca o astfel de viziune să izvorască dintr-o confuzie între studiul logic al judecății și metafizică, unde se pune problema realității obiectului judecății. Este citat Wundt care afirmă în Logica sa, că teoriile ce consideră în judecată elementul valabilității confundă constituirea și funcția judecății cu reflecția asupra valorii judecății, ceea ce formează obiectul unui alt domeniu. De fapt observă Petre Andrei, problema se pune cu totul altfel, căci nu este vorba de o reflecție asupra valorii judecății constituite, ci se afirmă că nu e posibilă chiar constituirea judecății fără elementul valorii.

Dacă aprobarea sau dezaprobarea constituie esența judecății aceste momente nu sunt suficiente, crede Petre Andrei, asociindu-și cel puțin opiniile lui Brentano și Meinong, Rickert și Riehl, Sigwart care admit că valoarea este un element al judecății. Este necesar un al treilea moment; anume conștiința valabilității obiective a unificării diferitelor reprezentări într-o judecată. Altfel spus *"judecata nu este numai o legătură subiectivă de reprezentări și concepte, ci e și o credință în valoarea raporturilor stabilite"*. Pe baza celor afirmate, Petre Andrei aderă la teza potrivit căreia *"afirmarea sau negarea, convingerea, ca element al judecății, constituie valoarea"*. Căci reprezentarea este o cunoștință numai prin afirmare sau negare, iar afirmarea sau negarea se exprimă numai prin judecăți, care sunt purtătorul adevărului. Prin urmare, cunoștința este, din punct de vedere logic, o afirmare sau o negare; este o valoare.

De pe această poziție teoretică, Petre Andrei își manifestă dezacordul față de gânditorii care neagă teza că valoarea ar fi un element al judecății, așa cum procedează Lotze. De asemenea, nu acceptă nici opinia după care valoarea, prezentă în judecată, este un element practic. Windelband, de pildă, conchide că judecățile noastre au un caracter practic și recunoaște că pur teoretice sunt numai judecățile problematice, unde nu există decât un raport de legătură a unor reprezentări în care nu se are în atenție valoarea de adevăr a acestor legături. În ele, valorificarea este suspendată. Aici se ridică o problemă față de care Petre Andrei are o părere diferită. După el, judecățile problematice conțin și un element de valoare, întrucât exprimă o posibilitate. Or, de îndată ce apare o posibilitate, avem și credința în posibilitatea legăturii unor reprezentări, în putința unei

afirmări a adevărului. Judecățile problematice afirmă o valoare numai în anumite condiții, care nu se regăsesc în raportul subiect-predicat. *"Prin urmare, judecățile problematice exprimă credința în posibilitatea valorii. Ele exprimă o valoare condițională"*.

Odată stabilit că valoarea este un element al oricărei judecăți, Petre Andrei încearcă să explice cum este posibil acest fenomen. Orice judecată tinde să fie o cunoștință și implică valoarea, ceea ce înseamnă că toate judecățile vor să fie judecăți de cunoaștere, să afirme valoarea de adevăr. *"Prin urmare, fenomenul logic al valorii e strâns legat cu acela al cunoașterii"*. Ajuns aici, autorul nu mai poate eluda problema raportului dintre logică și teoria cunoașterii. Amintind că există gânditori, precum Rickert care nu găsisese nici o deosebire între cele două discipline, el pune în relief tocmai contrariul. Deși foarte legate între ele, logica și teoria cunoașterii nu pot fi confundate. Căci dacă judecata este o formă de manifestare a gândirii, cunoștința reflectă gândirea căreia i se adaugă convingerea realității conținuturilor sale. Judecata exprimă o atitudine față de valoarea de adevăr a legăturilor conținuturilor psihice; cunoștința exprimă o atitudine în raport cu realitatea acelor conținuturi. Deși conceptul gândirii este mai abstract decât cel al cunoștinței, ambele sunt interferente. Ca urmare, *"logica e știința formei generale a gândirii, pe când teoria cunoașterii se ocupă cu elementele obiective oarecum ale funcțiunii de cunoaștere"*. Astfel, teza lui Petre Andrei susține că atât ca logică formală, cât și ca logică a conținutului, logica valorii este de fapt logica procesului de cunoaștere, nu a formelor goale, fără vreo legătură cu un obiect.

Arătând că valoarea este un element constitutiv al conceptului și judecății, Petre Andrei așează întreaga cunoștință pe bază axiologică. Dacă în concept apare valoarea supremă de adevăr, în conștiință este implicat un al doilea element: valoarea de realitate, de existență. Astfel, în judecată exprimăm în mod formal o valoare, pe când în conștiință gata elaborată "noi creăm o realitate". De aici, filosoful generalizează, afirmând că întreaga noastră cunoștință este un sistem de valori intercondiționate, ca și elementele realității înseși, fundat pe o valoare absolută și necondiționată. În afara valorilor logice, cunoștința nu este posibilă.

Judecăți existențiale, judecăți de valoare

Demonstrând că valoarea este un element constitutiv al judecății, gânditorul se confruntă cu o nouă interogație: care este adevărul în legătură cu deosebirea ce se face curent între judecăți existențiale și judecăți de valoare? Precizează, mai întâi, că opiniile existente, în vremea lui, referitoare la această dihotomie sunt diferite. Întrucât orice judecată cuprinde valoarea, ar rezulta că există judecăți existențiale, așa cum afirmă Somló. După Somló, nu există decât deosebirea dintre valoarea absolută și nonabsolută, dat fiind că orice judecată este o aplicare a valorii de adevăr.

Reducerea judecăților existențiale numai la judecăți de valoare o întâlnim și la Rickert care consideră că orice judecată nu este altceva decât recunoașterea unei valori transcendente, a unei valori imperative (Sollen). În opoziție cu opinia a căror exponenți sunt și autorii menționați, se află cei mai mulți gânditori, între care și Durkheim, susținători ai separării absolute a celor două tipuri de judecăți. Astfel, Durkheim admite judecăți de existență sau de realitate care, punând în evidență fapte date, analizează realitatea și o traduc în expresii; și judecăți de valoare care arată un raport cu un subiect conștient, o față sub care poate fi privită realitatea³⁶.

Detașându-se de punctele de vedere menționate, Petre Andrei consideră ca fiind necesară și întemeiată această dihotomie. Ca atare, el menține împărțirea clasică între judecăți existențiale și judecăți de valoare, dându-le însă un alt înțeles decât cel cunoscut în logică. Afirmând teza că valoarea este o supoziție logică a gândirii, el susține că toată cunoștința este un proces de cunoaștere a valorilor, din care rezultă valorile teoretice explicative sau valorile de cunoaștere, a căror expresie o aflăm în judecățile existențiale. În accepțiunea lui Petre Andrei, judecățile, existențiale nu sunt altceva decât judecățile științifice, de adevăr. Obiectul lor nu este ceva determinat de o cauză cu totul exterioară valorii, ci de un grad de adevăr obiectiv; o cunoștință pe care o obiectivăm, considerând-o în afara oricărui act de

³⁶ Al. Boboc, *Valoarea în orizontul logicii și al sociologiei valorii. Contribuția lui Petre Andrei la întemeierea filosofiei moderne a valorilor în Analele Universității București, Filosofie, Anul XXV, pp. 21-22.*

valorificare. Ideea de obiect nu desemnează aici un lucru oarecare; ea exprimă *"o relație foarte generală, un principiu de valoare"*. Aparența că în judecățile existențiale nu avem valori și că ele exprimă ceva exterior nouă, se explică prin caracterul obiectiv al valorii de cunoaștere. Caracterul de obiectivitate provine din dublul aspect al valorii de cunoaștere: ca act psihic și ca postulat logic, cu putere de constrângere. Elaborarea cunoștinței coincide cu edificarea obiectului ei, încât valoarea, deși este un element al conștiinței, pare că există în afara noastră, în obiecte.

Dacă prin judecățile existențiale constatăm și explicăm valorile, prin judecățile de valoare apreciem, valorificăm valorile, în vederea unui scop practic. Între aceste două tipuri de judecăți există o clară deosebire, întrucât ele ilustrează două procese diferite: un proces de cunoaștere a valorilor și un altul de recunoaștere a lor. În primul proces valorile sunt aduse în prezență prin gândire; în al doilea, valorile, gata constituite, sunt explicate teleologic; sunt recunoscute ca valabile și devin valori sociale.

Oricât de evidentă este deosebirea între cele două tipuri de judecăți, între ele există totuși o legătură indisolubilă, sesizată de Petre Andrei. Și aceasta provine din faptul că între existență și valoare nu este nici ruptură, nici suprapunere, ci o intersectare de tip dialectic, o conjuncție care ia naștere în cadrul practicii social-istorice și al procesului de cunoaștere, în interacțiunea dintre obiectul valorizabil și subiectul valorizator. Din această perspectivă, nici dihotomia stabilită între judecățile de existență și judecățile de valoare nu mai operează în sensul unei inevitabile rupturi, al unei insurmontabile tăieturi epistemologice și axiologice, întrucât fără a putea fi negată, latura subiectivă a judecăților de valoare nu poate fi ștearsă, după cum nu poate fi înlăturată nici latura lor obiectivă.

REALITATE ȘI VALOARE

Discutând problema legăturilor dintre valoare și valorificare, Petre Andrei nu putea să ocolească o temă fundamentală în axiologie, anume aceea dintre valoare și realitate. Precizând accepțiunea pe care o dă conceptelor amintite, arată că ele pot fi înțelese în două sensuri: unul logic și altul metafizic.

În sens metafizic, conceptul de realitate desemnează existența exterioară, universul cu toate formele sale de manifestări. La rândul ei valoarea este un postulat a cărui formă de expresie este de obicei divinitatea.

În sens logic, realitatea devine obiect al cunoștinței, iar valoarea – un concept regulativ al cunoașterii. Petre Andrei examinează raporturile dintre valoare și realitate în ambele sensuri.

În acest context se ivește următoarea problemă: există vreo legătură între valoare și realitate sau ele sunt ireconciliabil separate? Varietatea răspunsurilor date acestei întrebări permite decelarea unor tendințe, cum este aceea care separă net realitatea de valoare având ca susținători pe Frischeisen-Köhler, Dilthey; Wundt. În genere, filosofii realiști, care au stabilit acest dualism, exagerând separația dintre elementele sale, consideră realitatea ca fiind exterioară nouă, ceva care ne constrânge și ni se impune, pe când valoarea este o atitudine subiectivă și dependentă de noi.

Un alt curent este cel conturat de idealismul transcendentă, care a înlăturat dualismul amintit reducând realitatea la valoare. Potrivit acestei concepții, realitatea dată nu este altceva decât preluarea ideii unei valori absolute, care ar fi adevăratul obiect al cunoștinței. Rădăcina realității ar fi deci o necesitate absolută și exclusivă, un imperativ valoric absolut. Pe această linie se înscriu contribuțiile teoretice ale lui Rickert, Cohen, Cassirer etc., pe care Petre Andrei le analizează cu multă acribie.

Remarcabil și prin tensiunea spiritului critic, demersul analitic este orientat de Petre Andrei asupra raporturilor dintre valoare și

realitate, în sens logic și metafizic. Pe fondul dezbaterii aspectului logic al relațiilor dintre cele două concepte sunt prezentate mai întâi punctele de vedere exprimate de cei mai de seamă gânditori ai epocii, începând de la Kant pentru a delimita forma ce o ia valoarea în cunoștință. Rezervele sale față de tezele filosofilor la care se raportează îi permit să ia distanță față de aceștia și să formuleze propriile puncte de vedere, în care străbat limpede mai ales ecourile gândirii kantiene.

Stăruind asupra problemei fundamentale în teoria cunoașterii, *obiectul cunoștinței*, Petre Andrei subliniază că în concepția lui Kant obiectul este o unitate de reprezentări sintetizate prin categorii. Rezultatul acestei sintetizări nu este numai o succesiune de reprezentări, el cuprinde și ceva în plus care ține de alogic, irațional. Desigur, în filosofia sa, Kant a urmărit să pună în lumină structura logică a cunoștinței, a valorii, dar el a recunoscut însă și factorul alogic, irațional, căruia i-a rezervat un loc ireductibil în cunoaștere. Accentuând momentul valorii pentru cunoaștere prin elementul aprioric, Kant a recunoscut în același timp, și factorul material, sensibil, empiric, care nu e o valoare, ci poate fi cel mult purtător de valori de cunoaștere. În filosofia lui Kant se găsește afirmarea valorii, care este un factor identic, rațional, legat de formele cunoașterii și a unui factor sensibil, irațional. De aceea, Petre Andrei consideră ca neîntemeiată părerea lui Cassirer³⁷, care susține că filosofia lui Kant reduce realitatea la raporturi logice de valoare și formulează teza, care este de fapt tema fundamentală a lucrării sale. Filosofia valorii, potrivit căreia întreaga noastră cunoștință este numai o recunoaștere a unei valori, că toată cunoștința este un proces prin care constatăm valori. "*Realitatea chiar o cunoaștem sub înfățișarea valorii*". Dar aceasta nu înseamnă reducerea realității la valoare, ceea ce se observă și în filosofia lui Kant unde predomină considerația valorii. Pentru filosoful român, realitatea este mai bogată decât valoarea și, firește, prima nu se reduce la a doua, dar cunoștința în structura sa implică valoarea.

Deosebind elementul formal al cunoștinței de cel material, Kant a afirmat așa cum am arătat mai sus existența iraționalului și deci a unui dualism valoare-realitate. Dar, în filosofia kantiană iraționalul

³⁷ E. Cassirer, *Das Erkenntnisproblem*, II, Bd. 2, Aufl., Berlin, 1911.

relievează granițele cunoașterii umane. Problema iraționalului este abordată și în filosofia postkantiană, care a ajuns la același rezultat la care ajunsese și Kant, menținerea dualității: valoare general-formală și realitate, iraționalitate.

Cât privește însă idealismul transcendent, reprezentat de Windelband și Rickert, Petre Andrei observă că acest curent filosofic face din transcendent un obiect de cunoaștere. În viziunea lui, obiectul cunoașterii este un imperativ transcendent, o valoare absolută, pe care o recunoaștem în judecăți. Și aici realitatea este redusă la valoare. Valoarea supremă, imperativul transcendent este, după Rickert de natură morală. Raportându-se la această concepție, Petre Andrei acceptă ideea că orice știință are supoziții apriorice, care nu sunt scoase din experiență. Cunoștința noastră nici nu este posibilă fără asemenea principii, dar aceasta nu înseamnă că ele pot întemeia chiar realitatea.

"Într-adevăr, cunoștințele noastre sunt realizarea progresivă a unei valori, a valorii de adevăr, de aici însă nu putem deduce neexistența unei realități, cum face Rickert". Orice cunoștință este, în accepțiunea lui Petre Andrei, preluarea unui datum sensibil, în vederea realizării valorii absolute, spre care se îndreaptă toată tendința noastră de cunoaștere. Deși călăuzește spiritul în toate relațiile ce le stabilim între conținuturile de conștiință, ideea valorii nu poate alcătui obiectul cunoștinței, întrucât valoarea trebuie să fie rezultatul unui datum sensibil. Astfel, obiectul cunoștinței este realizarea valorii prin ordonarea și prelucrarea datumului sensibil.

Ajunși în acest punct se naște întrebarea firească: Care este deosebirea dintre concepția lui Petre Andrei și cea kantiană sau a lui Rickert în problema raportului valoare-realitate? Răspunsul foarte clar îl dă filosoful român însuși. Pentru el, valoarea este elementul necesar al conceptelor și al judecăților. Cunoștința este produsul unor elemente de valoare și are ca obiect valoarea de adevăr cuprinsă în reprezentările noastre. Studiind structura logică-formală a cunoștinței, Kant a omis în mod involuntar valoarea, este de părere Andrei. De asemenea, după concepția kantiană, ideea de valoare are loc mai mult în domeniul acțiunii decât în cel al cunoștinței.

Spre deosebire de Rickert și Windelband, Petre Andrei recunoaște rolul independent al factorului irațional. În plus, față de

Rickert nu consideră formele de ordonare a ceea ce ne este dat ca forme de ordonare a iraționalului. Ideea de valoare nu poate fi înțeleasă ca obiect de cunoștință, decât atunci când este concretizată într-un datum sensibil. Dacă Rickert subordonează valoarea transcendentă, imperativul absolut unui imperativ moral, stabilind astfel un primat al practicii, Petre Andrei nu poate accepta ca ideea valorii să fie subordonată unui imperativ practic, întrucât acesta privește acțiunea și are valoare pentru voință, pe când valoarea teoretică privește inteligența, cunoștința.

Aceste două valori - teoretică și practică - au și forme diferite: valoarea teoretică absolută este adevărul, în timp ce forma valorii practice este bunul. Încă o deosebire între cei doi gânditori, pe tema naturii valorii. În vreme ce Rickert face din valoare ceva ce depășește experiența, dar care ne constrânge să-l recunoaștem, pentru Andrei, valoarea nu e transcendentă, ci *transcendentală*.

Recapitulând și sistematizând deosebirile dintre concepția sa despre valoare și cea a lui Rickert, Petre Andrei spune: "1. noi admitem iraționalul, alogicul, asupra căruia nu ne putem pronunța, a cărui natură nu o putem determina, a cărui esență nu o reducem la valoare, deoarece asupra lui nu e posibilă nici o cunoștință. De îndată ce gândim asupra lui, îl subsumăm categoriei superioare a valorii; 2: ...pentru noi valoarea nu e un imperativ transcendent, ci e de natură transcendentală, căci ea nu e rezultatul unei deducții, care depășește experiența, ci e chiar la baza experienței; 3. În ceea ce privește realitatea ca obiect logic al gândirii, ea există numai în raport cu funcțiunea gândirii. Gândirea unui obiect nu este ideea unui lucru, ci a unei relații foarte generale, ideea unui principiu formal de valoare. Noi avem însă și sentimentul unui ceva ce depășește forțele noastre de cunoaștere, ceva irațional și ireductibil; 4. Valoarea nu e un imperativ practic, ci teoretic. Rickert și Windelband au considerat postulatul valorii ca un imperativ practic. Acest imperativ desfăcut de sensul său etic este o schemă lipsită de orice fel de activitate. Ideea unui imperativ, după cum observă Cassirer, implică și voința psihologică, care nu are nici o importanță pentru logică".

Rezumând aceste puncte care îl despart de Rickert, Petre Andrei mărturisește că se simte mai apropiat de filosofia lui Kant numai că el dă valorii o altă interpretare, anume: "*spiritul nostru este, în esența sa,*

etimologic și, ca atare, categoriile, intuițiile, judecățile, presupun toate un postulat suprem: valoarea. Conștiința în genere din filosofia lui Kant este, pentru noi, o conștiință a valorii, care are ca un corelat al său, valoarea în genere, adevărul".

Concluzia ce se impune este că în problema raporturilor dintre valoare și realitate, Petre Andrei nu reduce realitatea la valoare, prima fiind mai cuprinzătoare și mai bogată decât a doua. Ceea ce el admite în mod clar este realitatea ca obiect al cunoașterii, ca fiind călăuzită de conceptul valorii³⁸.

³⁸ Teodor Dima, op. cit., pp. 36-42: "Scopul cunoașterii: determinarea adevărului – cea mai înaltă valoare teoretică de impunere a culturii – se realizează datorită raportului continuu dintre subiect și obiect. Raportul impune mai ales eliminarea subiectivității, captând astfel atributele evidenței, necesității și obiectivității. Caracterul activ al subiectului în procesul de cunoaștere nu înseamnă, prin urmare, impunerea arbitrajului, echivocului și aparentului, ci eliminarea lor. De la sine, subiectul nu ar fi capabil să realizeze această eliminare, el este constrâns de factorul social care impune, pe lângă criterii formale de emancipare a adevărului, și criterii reale a căror esență este concordanța ideii cu realitatea. Cunoașterea este o relație funcțională între subiect și obiect dar, rămasă la acest nivel de maximă generalitate, această idee n-ar depăși cadrul unei speculații filosofice naive, sărăcită de interpretări. Petre Andrei, influențat evident de marxism, pe care l-a comentat lucid în diverse ocazii, a admis că "Toată cunoașterea noastră este o continuă stabilire de relații între subiect și obiect" (P. Andrei, *Filosofia valorii*, p. 13), dar aceste relații sunt realizate în și prin societate. Cunoașterea nu se dezvoltă numai după anumite legi speciale, dependente numai de obiectele exterioare sau de posibilitățile de cunoaștere ale spiritului, "ci există și anumiți factori sociali care intervin în determinarea calității cunoașterii care ocazionează chiar nașterea ei" (Idem, *Sociologia generală*, p. 252-253). Gândirea logică, cunoașterea omenească în genere, sunt "condiționate de marile epoci istorice-culturale și evoluția acestora aduce schimbarea lor" (Idem, *Sociologia cunoașterii în Opere sociologice*, vol. II, Editura Academiei, București, 1975, p. 274). Oricât de mult s-ar susține existența gândirii pure ca izvor al ideilor și construcțiilor filosofice, "nu se poate nega că în structura acestei gândiri chiar intră ca elemente fundamentale socialul... Ingeniozitatea și puterea de pătrundere a minții sintetizează într-o formă nouă și deosebită elementele de cugetare, pe care societatea i le oferă ca materiale de operație" (Idem, *Sociologia generală*, p.39)."

DOMENIUL VALORII DE CUNOAȘTERE

Indiferent sub ce formă s-ar prezenta, valoarea de cunoaștere este aceeași întotdeauna: adevărul - valoarea teoretică cea mai înaltă, către care tind eforturile noastre de cunoaștere. *"Adevărul e ultima supoziție a tuturor cunoștințelor, de aceea e o valoare absolută, adică o valoare recunoscută de toți indivizii, în toate timpurile și în toate locurile"*.

Negarea acestei valori absolute este o imposibilitate, spune Petre Andrei, întrucât dacă negăm existența ei, înseamnă că totuși o presupunem în același timp. Nu poate fi vorba, prin urmare, de un scepticism radical al valorii de cunoaștere. Chiar și la Pyrrhon, scepticismul valorii este numai o negare a cunoștinței acestei valori, nu a existenței valorii însăși. Scepticismul neagă conștiința adevărului, nu însă și existența sa în genere, ca principiu fundamental și absolut necesar pentru cunoașterea omenească. Altfel spus scepticismul neagă puțința cunoașterii adevărului absolut nu chiar existența sa.

Vorbind despre valoarea absolută, Petre Andrei simte nevoia să precizeze sensul conferit acesteia. Adică prin valoarea absolută nu trebuie să înțelegem o valoare lipsită de orice legătură cu un subiect ci o valoare valabilă pentru orice subiect, necondiționată de anumite momente existente în indivizi, în diferite moduri.

Care sunt caracterele valorii de cunoaștere? Se întreabă Petre Andrei; mai bine-zis prin ce se vădește adevărul, valoarea unui act de cunoaștere? și în acest caz răspunsurile date sunt diferite. Unii au admis drept caractere ale valorii de cunoaștere principii inadecvate, care țin mai mult de estetică, cum ar fi simplitatea, armonia etc. Alții au dat precădere concepției biologice, din care au extras principii caracterizante ale valorii de cunoaștere. În viziunea lui Ernest Mach, de exemplu, caracterele acestei valori sunt adaptarea reprezentărilor la fapte și adaptarea ideilor între ele. Dar greșeala lui Mach și a

întregului biologism rezidă în faptul că "consideră aplicațiile practice ale valorii de cunoaștere, rezultatele ei drept caractere constitutive".

Sesizând caracterul lacunar al acestor orientări, Petre Andrei este de părere că adevăratele caractere ale valorii de cunoaștere sunt: evidența, necesitatea, universalitatea și obiectivitatea. "Toate aceste note alcătuiesc siguranța valorii cunoașterii". Ideea de siguranță poate avea două înțelesuri: unul *absolut* și altul *relativ*. Siguranța absolută este un ideal pentru cunoaștere, în sensul pe care i-l dădea și Ed. Hartmann, căci ea există numai în intuiție sau în operațiile logice. Pentru cunoștință sunt numai valori de probabilitate. Și totuși, astfel de valori nu satisfac pe de-a întregul spiritul omenesc, care tinde către valori obiective, absolut sigure.

După unii, *fenomenele psihice*, după alții *principiile logice* ar alcătui temeiurile valorii de cunoaștere. Sigwart întemeiază valoarea cunoașterii pe sentimentul necesității, căci evident este ceea ce este necesar. De asemenea, Rickert ia evidența drept un caracter ultim al valorii de cunoaștere. La rândul lui, H. Meyer, socotind că adevărul nu poate fi considerat ca o valoare, decât numai dacă este într-o relație funcțională cu un sentiment al valorii, recunoaște și el evidența drept un criteriu al valorii de cunoaștere, dar o evidență psihologică afectivă. Și Meinong consideră evidența drept caracterul ultim al valorii de cunoaștere, numai că el a separat evidența de necesitate și universalitate, întrucât nu atribuie necesitate și universalitate tuturor cunoștințelor, acestea fiind grupate în empirice și cunoștințe apriorice. Primele au evidență nemijlocită, dar nu au necesitate și universalitate; cele din urmă au evidență, valabilitate necesară și universală. Wundt deosebește două forme de siguranță ale valorii de cunoaștere: nemijlocită și mijlocită. Are siguranță nemijlocită cunoștința care ne este dată în mod direct în fapte; și are o siguranță mijlocită cunoștința ce rezultă ca o deducție stringentă din fapte. Siguranța nemijlocită este subiectivă, iar cea mijlocită este obiectivă, prima fiind o treaptă către a doua, care cuprinde în sine și noțiunea de necesitate.

Există gânditori, precum Th. Eisenhans care nu recunosc evidența drept caracterul ultim al valorii de cunoaștere, motivând că se dă acesteia un fundament psihologic. Petre Andrei apreciază ca fiind greșite asemenea păreri. Consecvent principiilor sale teoretice, și în acest caz el găsește că evidența poate fi privită din punct de vedere atât

pur logic, cât și psihologic. "În primul caz evidența e o convingere ce se impune gândirii. În urma raționamentului, iar în al doilea caz e un sentiment de constrângere. Cu atât mai mult poate fi considerată evidența ca logică cu cât ea nu este un element constitutiv al procesului cunoașterii, ci aparține rezultatului gândirii și cunoașterii". Procesele logice sunt conexate cu viața totală a spiritului, de aceea sunt legate cu anumite sentimente de plăcere, neplăcere, contrarietate etc. Toate aceste sentimente, ce însoțesc procesele gândirii și cunoașterii, Petre Andrei le numește "sentimente logice" care premerg cunoașterii. Evidența logică și sentimentul evidenței nu trebuie confundat. El consideră evidența ca ultimul caracter al valorii de cunoaștere. Evidența cuprinde necesitatea și universalitatea. Tot ceea ce este evident se impune cu necesitate și spiritului și chiar este constrângător pentru spirit. Evidența exclude posibilitatea contrariului și implicit necesitatea.

Cât privește caracterul obiectivității, Petre Andrei apreciază că acesta nu poate fi cuprins în acceptul evidenței, deoarece poate exista o cunoștință evidentă fără a fi și obiectivă³⁹. El admite că este posibilă

³⁹ Teodor Dima, *op. cit.*, pp. 36-42: "Preocuparea noastră de a surprinde câteva dintre ideile lui Petre Andrei pentru construirea sociologiei cunoașterii are în vedere mai ales rolul societății pentru gândire și construirea ideii de adevăr. Petre Andrei este categoric, atitudine îndreptățită pentru formația sa sociologică: Conceptele, considerate elemente ale gândirii și ale cunoașterii, sunt complexe de valori, în care societatea a pus ceva general valabil și stabil. Conceptul nu este creat de individ, ci de colectivitate, încât epistemologia trebuie să se ridice până la înțelegerea subiectului ca societate, ca impersonalitate, desprinsă de tot ceea ce ar împiedica cunoașterea să fie obiectivă. Ceea ce este persistent în cunoaștere este opera societății, așa că "impersonal" este identic cu "social". O epistemologie non-sociologică ar explica valabilitatea generală a unui concept prin asemănarea dintre reprezentările unei mulțimi de obiecte, formată de proprietatea lor comună, dar sociologia cunoașterii găsește explicația generalului în contactul social, în acceptabilitatea socială. Tot aici s-a format și instrumentul generalizării – cuvântul -, căci vorbirea este mijlocul prin care indivizii își pot controla și dirija experiențele proprii. Determinați de necesități sociale, oamenii au găsit mijloace adecvate pentru a se înțelege cu semenii, pentru a le arăta ceea ce gândesc și ce simt. În focul acestei necesități împlinite, limbajul articulat a devenit obiect, general și social, dând gândirii universalitate. Așadar, a conchis Petre Andrei, "ideile și conceptele noastre sunt creații ale colaborării, nu produse singulare ale rațiunii individuale" (*Idem, Sociologia cunoașterii în Opere sociologice*, vol. II, Editura Academiei, București, 1975, p. 277). Odată admisă originea socială a gândirii, pasul următor ne aduce în fața valorii sale. Petre Andrei a rămas și aici

constant cu principiul sociologiei cunoașterii: "Adevărat și fals nu sunt valorificări ale gândirii personale, ci produsul concordanței obiective a gândirii individuale cu societatea. Fiecare își poate corecta judecata prin judecățile altor oameni: conflictul cu societatea, cu părerile și moravurile ei, dau individului posibilitatea să-și schimbe observațiile și reprezentările (Ibidem, p. 278). Este aici o altă variantă a principiului neopozitivist al verificabilității intersubiective? Credem că nu, deoarece, în primul rând, Petre Andrei a respins cu orice ocazie, imersiunile empirismului și, în al doilea rând, el a adăugat mereu: "Când o idee este respinsă de societate, i se neagă și adevărul". Părerile individului se confruntă cu ale celorlalți pentru ca adevărul să se nască prin decantare socială. De aceea, adevărul se schimbă odată cu evoluția socială, căci nu există adevăruri veșnice care să depășească schimbările istorice: totul este robit timpului. Deci Petre Andrei a accentuat asupra unei relativități a adevărului, o relativitate determinată de condiții social-istorice și nu de capricii personale. Această caducitate a însemnelor prin care adevărul se dezvăluie nu trebuie desigur enunțată categoric, căci Petre Andrei nu a relativizat adevărul ca valoare, ci a subliniat doar perspectiva socialului prin care sunt admise ideile. Așa cum a arătat Mircea Măciu, editorul competent al celor patru volume de Opere sociologice ale lui Petre Andrei, "lumea ideilor, care este determinată de necesitatea cunoașterii și a înfățișării lucrurilor și obiectelor, așa cum se află și se desfășoară în natură și societate, este considerată ca realitate exterioară, desprinsă de subiectivitatea oamenilor și totuși dependentă de activitatea de cunoaștere a acestora" (Mircea Măciu, Cuvânt introductiv la Petre Andrei: Opere sociologice, Editura Academiei, București, 1973, p. 44). Prin urmare, perpetua legătură între societate, ca subiect impersonal, și existența socială, ca obiect al activității practice transformatoare. Pasul următor este admiterea factorului individual în operațiile mintale și producerea cunoașterii omenești. O concepție sociologică absolutistă ar exclude contribuția individuală din procesul de cunoaștere, iar una relativizată ar supralicita factorul individual. Petre Andrei a adoptat atitudinea științifică: "Din punct de vedere genetic considerată, cunoștința are la început un caracter absolut social, dar ea devine individuală mai târziu" (Petre Andrei, op. cit., p. 279). Individul vine pe lume cu anumite potențe psihice, cu dispoziții către analiză și comparație. Aceste potențe apercceptive devin dispoziții numai atunci când au un material și acesta este întotdeauna social. Primele reprezentări și sentimente ale oamenilor sunt neclare și oscilante; ele au o generalitate nerațională, căci depind oarecum de natura biologică a omului, dar devin clar determinate prin raporturile dintre oameni, căci continuitatea existenței sociale dă valoare reală conceptelor adoptate de societate și transmise mai departe generațiilor. Noi primim ca moștenire, ca instrumente de cercetare deja construite, conceptele în care sunt depozitate experiența și știința înaintașilor noștri. Individul, gândit separat de societate, este o abstracție; el are numai posibilitatea de a deveni om. Omul izolat este numai un organism fizic, un individ, care poate deveni o personalitate numai când este membru ale unei societăți."

o evidență subiectivă și una formală, fără ca obiectul gândirii sau conținutul judecății să depășească subiectivitatea, *"de aceea deci criteriul valorii de cunoaștere este evidența obiectivă"*.

Dar ea se înțelege prin obiectivitate? După ce se face un excurs în istoria acestei noțiuni, al cărei corelativ este obiectivitatea, Petre Andrei consideră că obiectivitatea aplicată valorii de cunoaștere presupune acordul dintre adevărul logic (acordul gândirii cu ea însăși) și adevărul ontologic (acordul gândirii cu realitatea). În ceea ce el numește o concepție dinamică a adevărului, în opoziție cu concepția statică a realităților, *"adevărul este și sistematizarea datelor realizate prin travaliul gândirii, după legile minții"*. Valoarea supremă de cunoaștere, adevărul, nu este în contradicție nici cu legile gândirii, nici cu datele existenței. Se impune deci ca adevărul formal să țină seama de datele experienței.

Cu aceste dezvoltări, Petre Andrei conchide că subiectivitatea valorii de cunoaștere rezidă în concordanța formelor gândirii cu materialul empiric. Aceasta înseamnă că adevărul, ca valoare absolută de cunoaștere, nu este absolut în sensul că există în sine, ci pentru că se impune tuturor. *"Valoarea de cunoaștere există pentru o cunoștință în genere. Cunoștințele în genere și adevărul în genere sunt termeni corelați necesari pentru existența valorii cunoașterii"*.

MECANISMELE VALORII ÎN SOCIOLOGIA CUNOAȘTERII

Petre Andrei concepe cunoașterea - ca pe orice altă valoare socială - o relație funcțională dintre subiect și obiect. Spirit activ, inteligent și pătrunzător, omul își îndreaptă întotdeauna atenția asupra a *"tot ceea ce este în contact cu el"*. *"Toată cunoștința noastră nu este altceva decât o continuă stabilire de relații între subiect și obiect"*. Acestea sunt însă relații sociale, realizate în și prin societate. Procesul cunoașterii nu se dezvoltă după anumite legi speciale ce ar depinde numai de obiectele exterioare sau de posibilitățile de cunoaștere ale spiritului, *„ci sunt și anume factori sociali care intervin în determinarea calității cunoștinței și care ocazionează chiar nașterea ei"*.

Ideea studierii și înfățișării realității, a obiectelor și fenomenelor așa cum sunt ele și sub multiplele lor fațete stă la baza întregii sale analize sociologice a cunoașterii. Numai cunoașterea exactă a realității obiective - și nu numai ca o aglomerare de fapte și obiecte izolate, ci mai ales în complexitatea ei, în cursul ei continuă, care creează mereu fenomene și structuri noi - poate ajuta omul în eforturile lui de a-și îmbunătăți viața, de a realiza fără întârziere toate progresele obiectiv posibile. Adâncirea cercetării și explicării obiectului, a originii limitelor cunoașterii, a caracterului ei determinat, a condițiilor sale sociale, a scopului cunoașterii și funcției sale sociale etc. este efectuată de Petre Andrei în mod sistematic în lucrarea *"Die soziologische Auffassung de Erkenntnis"* (Leipzig, 1923). Publicată cu mult înainte de 1929, când lucrările lui Karl Mannheim au impus atenției lumii *"Sociologia cunoașterii"*, lucrarea lui Petre Andrei *"Înțelegerea sociologică a cunoașterii"* este bine primită de oamenii de specialitate. Aici, ca și în *"Probleme de sociologie"* și în *"Sociologia generală"*, în care sunt reluate, Petre Andrei circumscrie ideile principale ale *"Sociologiei cunoașterii"* caracterul determinat al gnoseologiei în raport cu realitatea obiectivă.

Activitatea teoretică este în funcție de realitatea pe care o studiază și o reflectă. Ca și aceasta, ea este un proces în continuă dezvoltare și schimbare. *"Știința are un caracter dinamic, ea nu este niciodată ceva devenit și sfârșit"*. Pe un asemenea temei, el respinge pretenția neokantienilor de a căuta categorii și concepte formale care să aibă o valoare absolută și o stabilitate desăvârșită.

În gândirea lui, universal-valabilul nu se mai identifică cu etern-valabilul. Aparatul conceptual cu care operează cunoașterea nu este de natură transcendențială, produs al rațiunii universale. Categoria sau conceptul *"nu este ceva aprioric și universal valabil (în sens de imuabil), ci un produs al vieții sociale"*.

Principiul relativității, menționează P. Andrei, a devenit un adevăr indiscutabil și se impune tot mai mult în viața și în cunoașterea noastră. Categoriile, conceptele sunt creații ale practicii sociale, înmagazinând în ele, în funcție de realitatea pe care o exprimă, o serie de experiențe trecute, efectuate de generații în succesiunea lor. *"Nimic nu este neschimbător și etern din tot ceea ce poate cunoaște omul"*. Înțelegerea și susținerea unui astfel de principiu al cunoașterii îl opune pe Petre Andrei, în mod indiscutabil și constructiv, scepticismului antiintelectualist promovat de N. Bergson și O. Spengler. Realitatea este mai bogată în conținut și mai variată în forme decât ne-o reprezentăm noi prin conceptele logice. Complexitatea ei este mult mai amplă, iar fluiditatea mai continuă. Acesta este un fapt adevărat, pe care-l relevă nu numai gânditorii citați mai sus și nu în primul rând ei. El a fost relevat de întreaga dezvoltare a cunoașterii științifice a realității și Petre Andrei a înțeles bine acest lucru. Consecvent ideii cunoașterii și redării realității așa cum este, el respinge poziția acestora după care numai intuiția și sentimentul sunt în stare să surprindă esența realității, deoarece acestea ar fi instrumente mobile și variabile; respinge poziția lor de dispreț față de "orice activitate a gândirii discursive și orice control al datelor simțurilor"; consideră că ei se îndreaptă spre "un fel de relativism periculos și de scepticism sau pesimism".

Un asemenea curent de gândire este prezentat ca *"antiraționalist și antilogicist"*. Afirmând ca mijloc de cunoaștere adevărată și completă *"numai intuiția"* și negând orice *"necesitate*

rațională, universal valabilă", Spengler, spune Petre Andrei, cade într-un "adevărat scepticism", devine un "romantic deceptionist".

Pentru gânditorul ieșean, adevărul este relativ, are o viață relativă. Valoarea lui este condiționată de întreaga dezvoltare a realității obiective. "Știința exactă (în sens de adevărată știință, nu de știință a naturii) se ocupă mai puțin de adevăruri formale și mai mult de adevăruri reale, a căror existență este empirică și schimbătoare".

Redarea adevărului este condiționată în concepția sa sociologică a cunoașterii de unitatea dintre stabilitate și relativitate. Referindu-se la conflictul dintre eleați și heraclitieni Petre Andrei face precizarea că *"aceste două principii nu se exclud, ci se limitează și se completează reciproc, căci orice lucru se naște, persistă într-o stare și apoi se transformă"*.

Modul în care concepe Petre Andrei procesul cunoașterii realității obiective conferă o valoare științifică incontestabilă punctului său de vedere sociologic.

Un sistem de cunoaștere a naturii și a istoriei atotcuprinzător și dat odată pentru totdeauna ar fi în contradicție cu înseși principiile de bază ale procesului cunoașterii.

Petre Andrei intuiește că adevărul absolut nu se înglobează în întregime și dintr-o dată în cunoașterea noastră. Procesul cunoașterii realității obiective apare în concepția sa ca *"realizarea progresivă ... a valorii de adevăr"*. Este foarte interesant de observat că sociologul român va exprima o poziție ce nu lasă nici un dubiu asupra valorii ei științifice. Pentru el, *"ideea de adevăr presupune generalizarea experienței și implicit relativitatea ei, nu aprioritatea și absolutismul formal"*.

Înlăturând orice confuzii și oscilări cu privire la cunoașterea adevărului, fondatorii marxismului au arătat că, prin natura ei, gândirea omenească se apropie de adevărul absolut, care se alcătuiește din suma adevărilor relative. Fiecare treaptă de dezvoltare a științei adaugă noi trepte la această scară a adevărului absolut. Cunoașterea științifică include, conține momentul relativismului, al negării, al scepticismului, dar aceasta nu se poate reduce la relativism. Marxismul recunoaște relativitatea cunoștințelor noastre, nu însă în sensul negării adevărului obiectiv, absolut, *"ci în sensul că sunt*

istoricește condiționate limitele apropierei cunoștințelor noastre de acest adevăr".

Scopul cunoașterii este de a explica lumea și de a o transforma conform intereselor sociale ale oamenilor; ea realizează sarcinile pe care i le pune în față societatea. Din acest punct de vedere, se află în dependență de societate. Gândirea logică, cunoașterea omenească, cultura în genere, *"sunt condiționate de marile epoci istorice-culturale, și evoluția acestora aduce schimbarea lor"*. Ideea întemeierii procesului cunoașterii numai pe rațiune, așa cum o concep raționaliștii, este respinsă și criticată de Petre Andrei. În tratarea problemei valabilității generale a valorii cunoașterii omenești, consemnează acesta împotriva raționalismului, *"s-a neglijat rolul activ al societății"*. Valoarea gândirii și a cunoașterii este socială. Ideile și reprezentările oamenilor devin clare și determinate prin raporturile practice-sociale. Ca instrument de cercetare, conceptele moștenite au în ele depozitată experiența și știința înaintașilor noștri, certificată de experiența socială. Categoriile, noțiunile și conceptele, aceste elemente ale gândirii și cunoașterii, *"sunt complexe de valori în care societatea a pus ceva general valabil și stabil"*.

Modul în care oamenii cunosc și interpretează lumea sub diferite raporturi – fizice, psihologice, sociale – este modelat și imprimat de societate, de pregătirea și poziția lor socială în cadrul acesteia. *"Continuitatea existenței sociale dă o valoare reală experienței individuale, ea face din aceasta ceva general valabil și necesar"*. Activitatea teoretică, cunoașterea omenească în totalitatea ei poartă în sine determinarea socială a epocii în care s-a realizat. Neliniștea și frământarea socială, problematica societății respective, tot ceea ce se petrece în societate se răsfrânge asupra gândirii filosofice și științifice. Oricât de mult s-ar susține existența gândirii pure ca izvor al ideilor și construcțiilor filosofice, *"nu se poate tăgădui – subliniază Petre Andrei – că în structura acestei gândiri intră ca element fundamental socialul... Ingeniozitatea și puterea de pătrundere a minții sintetizează într-o formă nouă și deosebită elementele de cugetare, pe care societatea i le oferă ca material de operație"*.

Încercând să circumscrie cât mai bine influența societății asupra cunoașterii, ca și caracterul relativ independent al științei față de

mediul social în care apare și se dezvoltă, gânditorul român va căuta să prezinte lucrurile cât mai firesc posibil. Se înțelege, notează acesta referindu-se la raportul dintre cunoaștere și societate, *"că de aici nu vom deduce că adevărul și știința sunt dependente în mod absolut de societate și că ființa lor e o creație totală a claselor sociale sau a regimului politic. Dar, iarăși, nu putem rămâne nici la vechea concepție individualistă a epistemologiei, care neglijează cu totul factorul social"*.

Analiza sociologică a procesului cunoașterii se întemeiază, după cum am văzut, și pe ideea unității, a legăturii dintre teorie și practică. raportul dintre acestea este prezentat ca fiind un raport de completare reciprocă. Veridicitatea cunoașterii se întemeiază pe experiența socială, după cum aceasta e sistematizată de teorie. Maturitatea gândirii despre natură și societate, gradul de stăpânire a acestora sunt atestate de experiența social-istorică a omenirii. Știința are scopul de a stăpâni realitatea și de a o subordona vieții umane. Ea "a servit întotdeauna pentru viața practică".

Extrem de interesantă și fructuoasă în idei considerate științifice este analiza pe care o face Petre Andrei în *"Sociologia cunoașterii"* tabloului gnoseologic teoretic al ideilor ca realitate socială. Împotriva subiectivismului, el precizează că, cunoașterea atribuie întotdeauna o existență exterioară corespunzătoare raporturilor stabilite între reprezentări. Lumea ideilor, determinată în concepția sa de necesitatea cunoașterii și înfățișării lucrurilor și obiectelor așa cum se află și se desfășoară în natură și societate, este considerată ca realitate obiectivată, desprinsă de subiectivitatea oamenilor și, totuși, dependentă de aceștia. Realitatea ideilor nu este înțeleasă de el ca o existență independentă de noi. Real este pentru el numai ceea ce le apare tuturor oamenilor ca persistent. Iluziile sunt subiective. Ele aparțin individului izolat și sunt nestatornice. Exprimând necesitatea reflectării lumii materiale în schimbarea ei continuă, Petre Andrei va arăta că realitatea lumii spirituale nu constă în ceva rigid, ci apare ca un concept ideal într-o neconținută schimbare. El numește idei reale *"tot ceea ce este obiectiv și persistent în esența sa, tot ceea ce are un caracter impersonal, adică căruia îi lipsesc orice elemente subiective"*. Lumea ideilor *"este creația unei generalități necurmate și constante și a unei coordonate sociale"*.

Cunoașterea, ideile noastre sunt controlate și verificate de societate. Când sunt cu totul deosebite de cele ale societății rămân subiective și nu pot fi numite cunoștințe. Concordanța cunoștințelor oamenilor *"nu-i determină numai de faptul că spiritul omenesc are aceeași constituție (structura gândirii), ci societatea exercitează un control asupra reprezentărilor și conceptelor indivizilor: ea acceptă pe unele și respinge pe altele"*.

Creația științifică, cunoștințele oamenilor, deși întemeiate pe studierea realității obiective, trebuie să fie acceptate, atestate, ratificate și generalizate de societate pentru a deveni realitate. Conceptele și părerile proprii despre lucruri nu dobândesc caractere de realitate *"atâta timp cât nu sunt primite de societate"*. Ideile și categoriile sunt creații ale colaborării individului cu societatea, se realizează sub influența și determinarea acesteia și trebuie cercetate și explicate, ca atare, în strânsă legătură cu mediul social în care au apărut și se dezvoltă. *"Existența ca obiect de cunoștință este o realitate într-un anumit fel concepută, care din această cauză devine un adevărat concept de valoare. Numai când această idee de existență (adică tabloul ideal al lumii materiale) e recunoscută de societate devine ea realitate propriu-zisă"*.

În redarea ideală, teoretică a tabloului unitar al lumii materiale, cunoașterea trebuie să se afle în permanentă concordanță cu practica, cu experiența socială. Ideea de experiență socială, *"care servește pentru controlul adevărului și pentru recunoașterea lui, este unul dintre cele mai importante concepte, pe care epistemologia contemporană nu trebuie să-l piardă din vedere. Prin aceasta se dăruie, desigur unele construcții logice teoretice din trecut, dar în schimb se recunoaște realitatea așa cum este, nu se mai operează cu idei abstracte și nu se mai impune minții noastre nici o credință care să nu fie conformă cu realitatea"*.

Prin urmare, valoarea cunoașterii este condiționată în mod categoric de experiența socială. Petre Andrei nu rămâne doar la stadiul constatativ, ci se va și ridica împotriva interpretării psihologice a procesului de cunoaștere. Față de o asemenea teorie nu numai că are rezerve, dar o și critică, considerând că ea *"nu este în stare să lămurească obiectivitatea valorii cunoașterii"*. În acest cadru, el va pune în evidență o seamă de idei extrem de interesante și va promova

un punct de vedere care în epocă s-a impus prin notele sale raționale, științifice. Între altele, se degajă ideea extrem de interesantă că valoarea culturală, oricare ar fi ea, pentru ca să existe cu adevărat ca valoare, trebuie să aibă și o existență și o semnificație proprie, obiectivă. Ea este selectată și valorificată de istorie nu numai în lumina contextului în care a apărut și a urmărilor pe care le-a declanșat, ci și ca valoare ce trece dincolo de momentul respectiv. Acest fapt este exprimat de el prin aceea că încearcă o clasificare a valorilor care prezintă un deosebit interes. Ea se întemeiază pe ideea valorii nu numai ca produs al acțiunii dintre subiect-obiect, deci determinată de anumite scopuri și realizată în anumite condiții, ci și pe ideea valorii ca element indispensabil al oricărui domeniu de activitate umană, creatoare.

Sub acest aspect Petre Andrei face o interesantă analiză logică a conceptului de valoare. Ideea de la care pornește este aceea că "întreaga" cunoaștere omenească "implică valoarea". Și cu acest prilej, sociologul român se va delimita de neokantienii de la Baden, Rickert și Windelband. Spre cunoștința tuturor, el va spune că *"nu vom face din ea (valoarea) un element constitutiv al iraționalului (ceea ce nu depinde de rațiunea noastră) sau mai bine zis nu vom deriva din ea iraționalul"*.

Interesant de observat e și faptul că numai după ce analizează și înfățișează valoarea ca element al conceptului și judecății, se ocupă de procesul de cunoaștere și de valorificare a valorilor.

Elementul de bază al unei asemenea analize constă în aceea că ele nici nu trebuie confundate, reduse una la cealaltă, dar nici nu trebuie rupte, separate în mod absolut una de alta.

Valoarea este considerată de Petre Andrei ca fiind prezentă atât în domeniul științelor naturii, cât și în cel al științelor spiritului. Împotriva lui Dilthey⁴⁰, ca și a altora, el va preciza că *"nu poate avea temei deosebirea dintre științele naturii și științele spiritului pe tema valorii, ci pe tema obiectului și a metodei"*. Postulatul căruia sociologul ieșean i-a subordonat în general analiza problemelor de sociologie a valorii și de sociologie a cunoașterii constă în aceea că în

⁴⁰ W. Dilthey, *Der aufbau der geschichtlichen Welt in den Geiswissenschaften*, (1910), în *Gesammelte Schriften*, Bd. VII, 6, Aufl., 1973.

activitatea teoretică oamenii reflectă, caută a stabili diferite raporturi fie de identitate, fie de cauzalitate între lucruri, iar în cea practică, socială, lucrează, reacționează, utilizează lucrurile și le modifică după trebuințele lor sociale. Răspunsul pe care l-a dat denotă o amplă cercetare și studiere a diferitelor aspecte, laturi și corelații ale valorilor și ale cunoașterii. Importanța lui constă nu atât în faptul că ar fi soluționat a asemenea problemă, destul de vastă și angajantă, ci mai ales în aceea că a pus și explicat în mod științific o seamă de probleme majore privind valoarea și cunoașterea ca obiect de studiu al sociologiei.

Sociologia valorii, sociologia cunoașterii – ca și sociologia politică sau a religiilor, din care au rămas de la Petre Andrei puține idei, lucrările în manuscrise pierzându-se – sunt subsumate de el "*Sociologiei generale*".

Aceasta este concepută și înfățișată ca o știință ce se ocupă cu cercetarea și redarea societății omenești luată ca totalitate. Ea este considerată ca având obiect, legi și metode de cercetare proprii și pe care el și-a propus să le dezvăluie, să le cerceteze și să le formuleze așa cum se prezintă ele.

VALORILE LOGICE – FUNDAMENTUL ORICĂREI ȘTIINȚE

Preocuparea lui Petre Andrei pentru problematica valorilor trebuie pusă în legătură cu condițiile concrete ale României din perioada primului război mondial și ale “Crizei” culturii, de care se vorbea cu îngrijorare pe atunci. În spiritul reflecțiilor din epocă, autorul *Filosofiei valorii* exprima cu un profund simț umanist preocuparea pentru valori și dezaproba războiul distrugător de valori.

Filosofia valorii debutează pe teren neokantian, amintind, fără îndoială, de Windelband mai ales atunci când precizează că “noțiunea valorii este fundamentală pentru filosofie”, și că “valoarea poate și trebuie să alcătuiască obiectul special al unei filosofii a valorii”.

După Petre Andrei generalitatea și valabilitatea valorii nu poate fi stabilită decât pe cale logică. “Noi admitem în discuția problemei valorii două puncte de vedere și anume: a) un punct de vedere subiectiv psihologic, care determină o psihologie a valorii și b) un punct de vedere obiectiv logic, care determină cercetarea cea mai serioasă și temeinică, *logica valorii*”.

Cu alte cuvinte, cu “temeiurile logice” ale valorii se va ocupa *logica valorii*, pentru constituirea căreia “ideea fundamentală este considerarea valorii ca element logic al conștiinței noastre”. În cercetarea problemei valorilor însă “trebuie să facem o clară deosebire între două procese deosebite, care, nu numai că nu se contrazic, ci se completează, stau într-un raport de dependență. Trebuie să deosebim un proces de cunoaștere a valorilor și un proces de recunoaștere a lor. Procesul de cunoaștere a valorilor e un proces logic și dă valorile teoretice explicative; procesul de recunoaștere este un proces practic și are ca rezultat valorile practice, valorificate. Practiciștii au confundat aceste două procese și au studiat numai valorificarea, nu și valoarea. Noi vom studia aceste două procese aparte. Primul proces va forma obiectivul întemeierii teoretice a valorii, iar cel de al doilea obiectul sociologiei valorii”.

O atenție deosebită în polemica psihologismului capătă problema definiției valorii. Și aceasta în contextul general al preocupării lui Petre Andrei de a reliefa *“elementul social în acest proces de apreciere a valorii”*. *“Dacă am admite dorința ca bază a valorii - scrie autorul - am subiectiviza valorile și atunci am ajunge la un haos care are ca formă fundamentală de manifestare raportul funcțional al unui subiect cu un obiect, obiectul din un motiv pentru actualizarea dispoziției psihice de valoare. Natura acestei dispoziții psihice a fenomenului valorii nu se poate reduce numai la sentiment și voință, căci ea e un complex sufleteș în care intră toate elementele psihice. Noi credem că fenomenul valorii e un sentiment ce întovărășește o judecată și care caută să concretizeze obiectul său sub forma unui scop. Valoarea noi o simțim de fapt și aceasta ne împiedică uneori de a putea delimita cu ușurință natura sa”*.

Mai precis, valoarea, după Petre Andrei, *“nu poate fi adevărat întemeiată numai pe baze psihologice pentru că este mai mult decât un act psihic. Este un postulat logic, care are o manifestare și o expresie psihologică... Valoarea e ceva supraempiric, iar subiectul psihologic este numai purtătorul acestei valori. Nu se poate reduce problema valorii numai la psihologic, pentru că în cazul acesta nu ar mai putea fi vorba de valori logice absolut valabile”*. Pentru noi *“întreaga cunoștință implică valoarea... Valoarea este cea mai fundamentală supoziție a gândirii și a cunoștinței. Punctul de vedere al logicii valorii e cu totul deosebit de acela al psihologiei, căci logica studiază valoarea ca un element a priori pe când pentru psihologie e de natură empirică”*.

Logica valorii *“este pentru noi logica procesului de cunoaștere în care valoarea are rolul principal, spre deosebire de analiza metafizică a obiectelor. Cercetând deci valoarea din punct de vedere logic, ne vom opri aici, nu vom face din ea un element constitutiv al iraționalului sau mai bine-zis, nu vom deriva din ea iraționalul așa cum au făcut Rickert și Windelband. Aceasta este marea deosebire între modul cum înțelegem noi valoare și modul de întemeiere a valorii de către idealisții transcendentali.”*

Teza valorii ca o condiție logică se originează la Rickert, în teoria acestuia despre valorile teoretice. Petre Andrei, însuși, susține, în spirit kantiano-rickertian, că *“prin condiție logică înțelegem un*

concept sau o judecată. Valoarea e un element logic necesar pentru alcătuirea conceptelor și a judecăților”.

De fapt, preciza Petre Andrei, “*Conceptul presupune valoare*”, în sensul logic conceptul fiind “*echivalentul judecăților valabile*”. Valoarea este “un element constitutiv al conceptului și judecății, care sunt numai stadii diferite în procesul de cunoaștere”. Valoarea este “o supoziție logică a gândirii. Adevărul este valoarea supremă către care tind judecățile noastre. Toată cunoștința este un proces de cunoaștere a valorilor... Acest proces de cunoaștere ne dă *valorile teoretice explicative, valorile de cunoaștere*, a căror expresie o găsim în judecățile existențiale”.

Spre deosebire de Rickert, care, reduce judecățile existențiale numai la judecăți de valoare, deoarece orice judecată nu este altceva decât recunoașterea unei “valori transcendente”, Petre Andrei distinge, pornind de la E. Durkheim, între “judecățile existențiale și cele de valoare”. Prin judecățile existențiale Petre Andrei înțelege toate judecățile științifice de adevăr, nu în sensul că ar exprima o existență, ceva independent de orice relație cu valoare, ci un grad de adevăr obiectiv, o cunoștință pe care noi o obiectivăm, considerând-o în afară de orice act de valorificare. Acesta este sensul pe care-l dăm termenului existențial.”

Prin judecăți de valoare Petre Andrei înțelege “acele judecăți în care apreciem, valorificăm – în vederea realizării practice – valori exprimate prin judecățile existențiale. Judecățile de valoare sunt expresia unui al doilea proces, anume a procesului de *valorificare a valorilor*, sau așa cum ziceam altundeva, a unui proces de cunoaștere a valorilor”.

O filosofie a valorii are însă, după Petre Andrei, drept parte componentă *sociologia valorii*, al cărei obiect îl constituie valoarea ca fenomen social. În această perspectivă, autorul *Filosofiei valorii* ia distincția rickertiană între valori și lucruri și discută despre “lucrurile culturale din viața istorică”, ca fiind valori “realizate în formele generale de cultură”. “*Valorile sociale – scrie el – sunt deci culturale*”. Ca atare, sociologia valorii este “*studiul valorilor intersubiective, căutând să evidențieze elementul social*”. Purtătorul valorii sociale este însă “*personalitatea socială, personalitatea totală*”, ceea ce, evident, conduce la ideea originii sociale a valorilor.

Sub influența filosofiei și sociologiei germane de la începutul secolului nostru, Petre Andrei pune deschis problema conflictului valorilor pe calea spre realizarea unui ideal. “*Este o adevărată luptă*

pentru realizarea între valorile sociale. Hotărârea în această luptă o dă societatea în urma unui proces de apreciere, de valorificare a valorilor; expresia acestui proces o alcătuiesc judecățile de valoare". Valorificarea valorilor în procesul de realizare a lor "are drept principiu un ideal, o valoare a cărei realizare se impune, căci acea valoare corespunde mai bine unor trebuințe".

În acest context, filosofia valorii pierde caracterul contemplativ și absoluta autonomie pe care le avea la neokantieni și intră în interacțiune cu viața socială și politică. Sociologia – preciza Petre Andrei – conduce la o constatare a valorilor sociale, politice, la o realizare a acestor valori iar etica la aprecierea lor.

Deosebirea precisă între valoare și valorificare, între procesul de cunoaștere a valorii (ca proces teoretic, care se îndeplinește prin "judecățile existențiale") (și procesul de valorificare a valorilor (ca proces practic, a cărui expresie sunt judecățile de valoare) ridică o problemă centrală a axiologiei dezbătută pe vremea aceea mai ales de M. Scheler.

Este vorba de problema raporturilor între obiectivitatea și funcționalitatea valorilor, prin care se deschide calea către înțelegerea interacțiunii complexe dintre geneza valorii și aprecierea valorii, în urma căreia apare și nevoia de ierarhizare și de sistem. Căci aprecierea (și tot ce îi urmează pe linia integrării valorilor într-un sistem ce constituie tabla de valori a unei societăți) se inserează pe dimensiunea funcționalității valorilor, a felului în care omul se raportează în mod concret prin prisma unor interese morale și materiale la creația valorică.

În felul acesta, problema primordialității valorii asupra valorificării se poate soluționa, admitând totodată psihologia valorii, fără psihologism (reducerea subiectivistă a valorii la un simplu fapt al valorificării) și logica valorii, fără obiectualism (implicarea valorificării în faptul valoric).

Cele două tendințe extremiste în înțelegerea valorii sunt psihologismul și obiectivismul (a la Meinong: valoarea ca proprietate a unor obiecte), ele distingându-se ca două maniere de a încălca principiul obiectivității și funcționalității valorii. Petre Andrei avea dreptate când asimila distincția între valoare și valorificarea cu "două puncte de vedere și anume: a) un punct de vedere subiectiv psihologic, care determină o psihologie a valorii și b) un punct de vedere obiectiv logic, care determină... logica valorii". Căci procesul de valorificare e

un proces de recunoaștere a valorilor, a faptului valorii (obiectivității valorii) și nu poate să nu implice participarea psihologică a subiectului care apreciază (punctul de vedere "subiectiv psihologic").

Cu alte cuvinte nu trebuie să excludem psihologia valorii, care privește dimensiunea funcționalității valorii și nu valoarea ca atare, deosebindu-se de psihologismul axiologic care transferă asupra faptului valorii un proces specific funcționalității valorii. Pe de altă parte, "*procesul de cunoaștere a valorilor*" ca "*proces logic*", privește dimensiunea obiectivității valorii, nu funcționalitatea ei, și ca atare, alături de o psihologie a valorii, este necesară o logică a valorii, care să aducă o întemeiere teoretică a valorii.

Autorul *Filosofiei valorii* avea, deci toate motivele să deosebească strict valoarea de valorificare, altfel neputând să fie sesizat nici "*domeniul valorii și nici însemnarea specială a valorificării*", adică nici valoarea ca atare, în obiectivitate ei, nici funcționalitatea ei (ireductibilă la studiul psihologic într-o psihologie a valorii, constituind domeniul unei veritabile sociologii a valorii).

Distincția între obiectivitatea și funcționalitatea valorilor este "*distincția între planul a ceea ce este universal-valabil și planul a ceea ce se raportează la cadre istorice determinate; tocmai pe baza deosebirii dintre valori ca atare și funcționalitatea valorilor; căci lumea obiectivă este cea care impune un primat al preferinței, determină instituirea unei valori în valoare dominantă*". Distincția amintită nu apare însă în toată complexitatea ei dacă depășim simpla deosebire teoretică între valoare și valorificare și totodată fenomenologiile valorii (descrierea valorii ca dată) și admitem geneza istorică concretă a valorilor a căror ordine "*se integrează în dialectica determinismului social, nu i se opune*"; căci valorile "*constituie semnificații general umane înfăptuite în bunurile culturii*".

În esență Petre Andrei, supune unei critici amănunțite psihologismul și transcendentalismul axiologic, reținând însă, ca veritabile probleme, psihologia valorii, subiacentă psihologismului, precum și logica valorii, implicată în transcendentalism. Completează însă toate acestea cu o sociologie a valorii, de asemenea, în urma criticii sociologismului axiologic, pe terenul unei concepții transcendentaliste de inspirație kantiană, care și-a asimilat însă experiența teoriilor lui

H. Rickert și M. Scheler, în special distincția între valori și bunuri și între cunoașterea valorii și aprecierea valorii.

Ca și gânditorii amintiți, Petre Andrei rămâne însă departe de înțelegerea genezei istorice concrete a valorii, ca fenomen obiectiv, cu o funcționalitate specifică în contexte socio-culturale determinate. Totodată, autorul *Filosofiei valorii* rămâne oarecum, ca și Rickert, mai mult la discutarea valorii teoretice decât a valorii în genere.

Oricum, logica valorii, pe care Petre Andrei o consideră ca piatra unghiulară a unei reconstrucții axiologice, ne îndreptățește să vedem în *Filosofia valorii* în primul rând o filosofie a valorii teoretice.

Dacă neokantienii, apelau la conceptele de sens și simbol, Petre Andrei operează cu concepte kantiene, în special cu valabilitatea. Este adevărat însă, el sesizează că filosofia valorii nu înseamnă pur și simplu teoria generală a valorilor, ci are nevoie de o întemeiere teoretică a valorii (este partea I a lucrării) și de o sociologie a valorii (partea a II-a), adică de o abordare extrafilosofică însumând astfel: psihologia valorii, logica valorii și sociologia valorii.

Latura științifică a lucrării lui Petre Andrei, îndeosebi critica psihologismului, poate fi privită ca replică pe teren axiologic a criticii pe care Husserl o făcuse psihologismului și normativismului din logica și teoria cunoașterii.

Gânditorul român se ridică prin aceasta la înălțimea marilor opere ale contemporaneității, dovedind o veritabilă putere de discernământ și sinteză constructivă. L-am numi pentru aceasta un Husserl al axiologiei, considerând *Filosofia valorii* tot așa de importantă pentru progresul acestei noi discipline, cum au fost "cercetările logice" pentru evoluția logicii și metodologiei moderne.

După ce stabilește caracteristicile valorii de cunoaștere, Petre Andrei încearcă o caracterizare a valorilor logice. În concepția lui, valorile logice sunt teoretice și alcătuiesc fundamentul oricărei științe; ele sunt apriorice, întrucât nu pot fi deduse din experiență, pentru că aceasta nu este în stare să explice temeiurile obiective ale cunoștinței. Unitatea lor exprimă unitatea conștiinței în genere.

Valorile logice sunt formale. Ca atare, ele constituie norma cunoștințelor și supoziția oricărei gândiri. Valorile logice fundamentale sunt chiar principiile logice, iar acestea formează baza oricărei

cunoștințe. Contrar opiniei empiriștilor, care încearcă să deducă valorile logice din experiență, Petre Andrei consideră că aceste valori se impun spiritului omenesc, fiind apriorice, întrucât nu pot fi derivate din fapte. Ele sunt cele mai generale, fiind cele mai nedefinite din punct de vedere calitativ și cantitativ.

Formulând aserțiunile de mai sus Petre Andrei simte nevoia să precizeze că, în fapt conceptul de valori logice are două înțelesuri: a) valori logice supreme; b) valoarea logică a unui raționament.

Categoria valorilor logice supreme cuprinde axiomele sau principiile logice, care constituie baza raționalismului și sunt evident, și general valabile. Respingând încercările unor cercetători de a contesta necesitatea și valabilitatea generală a acestor valori, precum și unele tendințe (A. Riehl, Th. Lipps, Münsterberg) de a reduce principiile logice la unul singur, acela al identității, Petre Andrei demonstrează existența și utilitatea celor trei principii fundamentale: identitatea, contradicția și rațiunea suficientă, care îndeplinesc funcțiuni diferite în procesul gândirii. *"Aceste trei principii sunt valori supreme, care se impun cu necesitate oricărui spirit și care posedă evidența nemijlocită"*. Ele se confundă cu valorile psihologice și cu cele empirice, fiind independente de orice conținut empiric material. Valorile logice sunt apriorice și formale; se aplică unui conținut empiric de conștiință, dar nu derivă din el. Necesitatea și apodicticitatea acestor valori nu au nimic de-a face cu psihologia și experiența, susține Petre Andrei.

Cu ceea ce a numit caracterizarea valorilor logice, Petre Andrei încheie un amplu capitol, în care a fundamentat logica valorii, aducând o contribuție durabilă, cu multe elemente de originalitate, la dezvoltarea axiologiei. Așa cum au observat și alți gânditori, el a dat prima mare încercare critică și sistematică de întemeiere a valorii în istoria culturii românești și una demnă de tot interesul în gândirea filosofică universală. Demersul său teoretic aprofundează deosebirea kantiană dintre realitate și valoare; afirmă că prima, fiind mai bogată, nu se reduce la a doua și, în consecință, realitatea este obiect al cunoașterii – proces călăuzit de valoare. Definește valoarea ca o expresie a relației active dintre subiect și obiect și face distincția între procesul de cunoaștere și cel de recunoaștere a valorilor. Dă o interpretare nouă și originală judecăților de existent și judecăților de valoare; stabilește o deosebire clară între alcătuirea psihologică a valorii și întemeierea logică și gnoseologică a acesteia, demonstrând că orice

cunoștință implică valoarea. Detașându-se de Kant și neokantieni, Petre Andrei, dând un temei logico-gnoseologic valorii, nu admite subordonarea acesteia unui imperativ practic, ci numai unui imperativ teoretic, întrucât valoarea practică implică voința, iar forma ei este bunul, pe când valoarea teoretică presupune inteligența, rațiunea, iar forma ei este adevărul. Spre deosebire de reprezentanții școlii badeze, Windelband și Rickert în problema naturii valorii consideră că valoarea nu este transcendentă, ci transcendentală, întrucât ea nu este expresia unei deducții ce depășește experiența, ci este tocmai temelia acesteia. El pune în relief conținutul valorii de adevăr și îi fixează trăsăturile valabilității prin: evidență nemijlocită, necesitate, universalitate și obiectivitate. Înfățișând toate formele sub care se prezintă valoarea de cunoaștere, Petre Andrei concludă că știința este un sistem de valori care urmărește neconținut două scopuri principale: să cunoască realitatea, să organizeze această cunoștință pentru o trebuință rațională. Primul scop implică găsirea unei valori explicative supreme pentru întreaga realitate și acesta este adevărul; al doilea, referitor la organizarea cunoștinței, constă în elaborarea unei judecăți științifice din perspectiva umanului, ceea ce înseamnă o strânsă corelație între nivelul teoretic și cel acțional – practic al cunoașterii. Să mai reținem că Petre Andrei descurajează teza întemeierii psihologice a valorii; se opune subiectivismului și metafizicii idealiste în filosofia valorii, dar și obiectivismului pur, pentru a da un fundament logic și gnoseologic valorii, ceea ce îi conferă un loc distinct în ansamblul orientărilor și curentelor filosofice de la începutul și din prima jumătate a veacului nostru⁴¹.

⁴¹ Teodor Dima, *op. cit.*, pp. 36-42: "Pentru Petre Andrei, domeniul sociologiei cunoașterii este o preocupare constantă, dovedită nouă de lucrările: *Die soziologische Auffassung der Erkenntnis* (Leipzig, 1923); *Probleme de sociologiei* (București, 1927); *Sociologie generală*, capitolul *Sociologiei și epistemologiei* (Craiova, 1936); *Filosofia valorii* (București, 1945). Ideea principală susținută de Petre Andrei în acest domeniu este că "gândirea și conștiința sunt produsul colaborării *factorului social* (care dă material prin reprezentările colective și prin concepte, care formează valori) cu *factorul individual* (care, prin puterea gândirii sale, asigură progresul științei) (H. Culea, *Sociologia cunoașterii*, Ed. Științifică, București, 1970, p. 9-10) ... *Societatea individualizează omul, iar omul universalizează socialul*, prin creație de valori perene. Omul disociază partea sa de contribuție și devine treptat o personalitate care își creează conceptele și reprezentările proprii. Creația noului este determinată social, dar prin intermediul individului capabil să creeze. "Societatea este pentru el o autoritate constrângătoare, care are nu numai un caracter exterior, ci și unul interior, o putere care poate schimba întreaga viață individuală, dar individul, îndată ce devine o personalitate psihică joacă un rol propriu în viața socială.

Individul nu este numai un produs social ci și un creator” (Ibidem, p. 280). Această funcție creatoare a omului asigură *permanența* societății prin știință și cultură. Știința și cultura depozitează creațiile milenare ale gândirii și acțiunii umane și ajută omul să devină concomitent creație socială și factor causal în procesele evoluției societății. Ele apar și se dezvoltă din nevoile sociale și prin acțiunea socială de a le satisface. Dar, în acest proces de apariție și dezvoltare, știința și cultura acționează și ca forțe asupra vieții sociale în totalitatea ei (structura, viața materială, politică etc.). De pildă, politica nu se poate întemeia numai pe credință și ideal, ci și pe știință și cultură. Progresul se realizează printr-o politică de dobândire a valorilor. Petre Andrei a jalonat multe drumuri de parcurs în sociologia românească. Spirit sintetic, el a căutat corelații și a impus un stil de gândire opus relativismului și dogmatismului și oricăror poziții absolutizante. De aceea, preocupările sale l-au impus prin aceleași alese însușiri. Un slalom abil printre capcanele irelevantului și ale facilului a permis ca Petre Andrei să fie încununat cu laurii unor soluții pertinente la probleme cardinale ale obiectului sociologiei cunoașterii: unde se află ”axa existențială”? a diferitelor forme ale cunoașterii? Cum corelează această bază existențială diferitele forme ale cunoașterii: cum trebuie exprimată relația societate-individ în actul de cunoaștere și de creație? Petre Andrei s-a impus în cultura noastră nu numai prin explicarea obiectivă și teoretică a problemelor inițiate de el în felurite domenii sociologice și filosofice. Era un crez al său că filosofia explică lumea prin valori logice, dar tot ea are tendința de a o și transforma conform unor idealuri omenestii etice. De aceea, ea creează idealuri practice. Acest crez l-a călăuzit mereu conștiința sa lucidă. În prefața la teza sa de doctorat, realizată între anii 1913-1916, intitulată *Filosofia valorii*, Petre Andrei scria aceste cuvinte, deosebit de actuale: ”Noi, popor tânăr - cu viață de stat independentă nu de multă vreme -, nu am știut să fim o personalitate și aceasta nu în sensul că ne lipsesc elementele, ci pentru că am trăit într-un așa complex de împrejurări, încât a fost înăbușită orice tendință pentru deșteptarea la o altă viață. Acum, ... tot ce este mai cinstit și dornic de bine în noi să ne îndemne la uriașa întreprindere de regenerare a neamului”. Astfel, filosoful și sociologul român nu a creat numai o filosofie și o sociologie a valorilor și a cunoașterii, ci a creat totodată valori perene în cultura noastră. Astăzi, cercetările sale de sociologie a cunoașterii pot deveni un punct de plecare pentru sociologii și epistemologii preocupați de sociogeneza actelor cognitive și a produselor valorice ale acestor acte.”

VIAȚA VALORII

Pornind de la scopurile cunoștinței omenești, dintre care Petre Andrei subliniază explicarea lumii din care facem parte și înțelegerea rostului existenței noastre și valoarea acesteia, distinsul autor al apreciatei lucrări menționate mai sus, pornește de la reliefarea faptului că valabilitatea construcției muncii fundamentate pe cunoștințe omenești se legitimează prin valori ce se constituie în postulate necesare pentru explicarea științifică a realității.

În același timp, remarca faptul că omul tinde să cunoască și să determine valorile în măsura posibilităților sale, subliniind totodată că, pe lângă problema cunoașterii valorii, se adaugă și aceea a realizării valorii, astfel că valoarea se impune spiritului nostru atât din punct de vedere teoretic cât și din punct de vedere practic. Pentru filosofie, care are drept obiect explicarea constituirii și sensului lumii, noțiunea valorii este o noțiune fundamentală.

Filosofia, menționează Petre Andrei, explică lumea prin valori logice, dar în același timp are tendința să o transforme conform unor idealuri omenești etice. De aici concluzia că filosofia cuprinde noțiunea de valoare în forma sa teoretică: explicarea realității, cât și cea practică: transformarea realității.

Autorul remarca însă că filosofia nu se mulțumește numai cu valori relative, spiritul filosofic tinzând către valorile absolute, respectiv către ceea ce este necondiționat și valabil în orice timp. În completare, Petre Andrei considera, pe bună dreptate, că valoarea nu se poate limita numai la un anumit domeniu și că în același timp valoarea nu este numai o noțiune practică, ci și un element al cunoașterii. În consecință, întemeierea valorii trebuie să se facă pe baza logicii și teoriei cunoașterii. Legat de problema valorii, autorul admite două puncte de vedere și anume:

- *un punct de vedere subiectiv-psihologic, care determină psihologia valorii.*

- un punct de vedere obiectiv-logic, care determină cercetarea cea mai temeinică și serioasă, respectiv logica valorii.

După Petre Andrei, ideea fundamentală pentru constituirea unei logici a valorii este considerarea acestui concept ca un element logic al cunoștinței umane. Totodată el subliniază că valoarea, în general, nu trebuie confundată cu judecata de valoare. Valoarea este un concept cu structură proprie și ea atare trebuie studiat în mod logic. În cercetarea problemei valorilor Petre Andrei face o deosebire clară între două procese ce stau într-un raport de dependență reciprocă, distingând un proces teoretic de cunoaștere a valorilor și un proces practic de recunoaștere, respectiv de apreciere sau valorificare a acestora. Procesul de cunoaștere a valorilor este un proces logic, iar procesul de recunoaștere este un proces practic, ce are ca rezultat valorile practice valorificate.

După concepția lui Petre Andrei, valoarea este complexă, are forme diverse și dă naștere la diferite forme de acțiuni. Devenind motivul tuturor acțiunilor, valoarea constituie motivul întregii vieți sociale. Legătura dintre valoare și realitate socială, cu multiplele sale laturi, se regăsește în sociologia valorii, pe care Petre Andrei o considera că este sinteza filosofiei valorii cu studiul realității sociale, obiectul sociologiei valorii constituindu-l cercetarea elementelor sociale din valoare, de unde rezultă și diferite categorii de valori.

O remarcă de o deosebită importanță, în studiul lui Petre Andrei asupra valorii, constă în observația că istoria și viața pe care o trăim ne arată multe situații de răsturnare și distrugeri de valori, deoarece oamenii sunt în stare să disprețuiască și să distrugă tot ceea ce-l umplea de respect la un moment dat.

Explicația este dată prin faptul că între valori poate exista o adevărată luptă, sub forma contradicției și că în final numai acele valori înving și reușesc să se impună tuturor, care satisfac pe deplin cerințele logice și psihologice ale sufletului omenesc. Cu toate acestea, în lupta dintre valori, chiar dacă numeroase valori sunt distruse, o valoare se afirmă în mod constant și anume valoarea personalității pe care ilustrul savant o considera izvorul tuturor valorilor trecute și viitoare.

Așadar, lupta între valori are drept scop asigurarea de condiții favorabile de dezvoltare a personalității ce urmează să producă alte

valori. În războaie se distrug numeroase valori din dorința fiecăruia dintre beligeranți de a fi și a rămâne o personalitate. Prin analogie, se poate concluziona că în orice competiție se confruntă dorința fiecărui concurent de a deveni o personalitate. Tot așa, fiecare popor își organizează întreaga sa viață de stat și toate așezămintele sale, cu scopul de a deveni o personalitate. Potrivit concepției lui Petre Andrei, popoarele tinere cu o viață independentă, relativ scurtă, nu știu să fie o personalitate. Pe acest considerent, la data elaborării lucrării sale *Filosofia valorii*, savantul apreciază că poporul român nu era o personalitate. Aceasta nu pentru că îi lipseau elementele, ci pentru că poporul nostru a trăit într-un complex de împrejurări, încât a fost înăbușită orice tendință pentru deșteptare la o altă viață. Pe această bază, ilustrul filosof concluzionează aproape de o manieră dură, referindu-se desigur la vreme până la el, că românii nu au respectat valorile morale, juridice și sociale, motiv pentru care nu au putut crea, până atunci, decât foarte puține valori proprii. În schimb, au fost respectate cu prioritate valorile materiale, subapreciindu-se ceea ce se abătea de la egoism și materialism.

O posibilă extrapolare a acestor concluzii, până în zilele noastre, rămâne la aprecierea celor care au luat, sau vor lua, act de această opinie la care a ajuns Petre Andrei, pe care o considera ca o consecință a vieții trecute a poporului nostru. Tot el apreciază în continuare, că tot ce este cinstit și dornic de bine în noi, să ne stimuleze de uriașă întreprindere de regenerare a neamului. În acest scop, savantul îndeamnă la deprinderea cu morala datoriei în toate domeniile acțiunii noastre, cu cercetarea temeinică și serioasă a tuturor problemelor ce ni se impun, ceea ce într-un cuvânt înseamnă a fi personalitate. Pentru orice acțiune trebuie aleasă o valoare fundamentală, care să fie cea mai justă și în același timp respectată în primul rând de noi înșine.

Personalitatea este izvorul tuturor valorilor trecute și viitoare, Petre Andrei susținând în mod constant că orice valoare poate fi distrusă în afară de valoarea personalității, valoarea sub diversele sale aspecte constituind așa cum am mai arătat o noțiune fundamentală pentru filosofie, care la rândul său este cercetarea valorilor celor mai înalte atât teoretice cât și practice.

Urmărind să explice ce este valoarea, care este temeiul valorii și ce valori putem cunoaște, problema cu care până la Petre Andrei filosofia s-a ocupat mai puțin, el tratează problema valorii atât din punct de vedere al genezei și formei sale, cât și din punct de vedere al materiei valorilor sociale. Astfel, valoarea este prezentată în primul rând ca un fenomen rezultat al unei operații a gândirii logice. Orice operațiune a gândirii logice este în același timp un fapt psihic.

Ca atare valoarea poate fi privită și din punct de vedere psihic. Psihologia studiază operațiunile conștiinței logice ca fapte, ca manifestări ale realității sufletești, arătând factorii din care constau și cum se produc. Psihologia studiază valoarea numai ca realitate psihică, independent de orice considerație asupra valabilității sale. Valabilitatea valorii constituie însă obiectul logicii valorii.

Din punct de vedere psihologic, susține Petre Andrei, putem cerceta care este factorul psihic pe care se bazează valoarea, adică cum se atribuie valoarea lucrurilor. Mai departe, arată că teoriile psihologice ale valorii au studiat diferite laturi ale fenomenului denumit valoare. În primul rând au cercetat originea valorii, dacă este un fenomen al vieții psihice, sau dacă este o calitate a lucrurilor, iar în al doilea rând s-au ocupat cu determinarea factorului psihic care dă naștere valorii. Analizând critic concepțiile în legătură cu explicațiile psihologice date valorii, Petre Andrei conchide că valoarea este o dispoziție inerentă spiritului, care are ca formă de manifestare raportul funcțional al unui subiect cu un obiect, obiectul fiind un motiv pentru actualizarea dispoziției psihice de valoare, astfel că fenomenul valorii este un sentiment ce întovărășește o judecată și care caută să concretizeze obiectul său sub forma unui scop.

După Petre Andrei, scopul și valoarea sunt două concepte în foarte strânsă legătură, deoarece valoarea practică este posibilă numai printr-un scop și în vederea unui scop, iar pe de altă parte orice scop este o valoare, rezultată însă din compararea altor valori. Ca atare scopul este valoarea ce se realizează constituind, într-un cuvânt, concretizarea valorii.

În concluzie, nu poate exista valoare decât acolo unde este simțire, judecată, cu un cuvânt, funcțiune psihică. În afară de aceasta, întreaga cunoștință omenească, implică valoare. Nu putem avea cea mai elementară cunoștință propriu-zisă fără ideea valorii. În acest fel,

valoarea reprezintă cea mai fundamentală supoziție a gândirii și a cunoașterii.

Cu aceste considerente, Petre Andrei începe prezentarea concepției logice a valorii, concepție căreia îi aparține. Punctul de vedere al logicii valorii este diferit de cel al psihologiei valorii, deoarece logica studiază valoarea ca un element apriori, iar pentru psihologie valoarea este de natură empirică. Logica se ocupă cu valoarea valorii pentru cunoaștere, iar psihologia cercetează valoarea în raporturile sale cauzale.

Psihologia se ocupă cu fenomenul valorii numai fiindcă este realizabilă și în directă legătură cu viața activă, iar logica studiază valoarea în cunoaștere, ca element logic.

Adevărata putere creatoare a cunoașterii este valoarea implicată în orice act de cunoaștere. Valoarea este o condiție logică a cunoștinței generale omenești și ca atare nu există nici un domeniu în care să nu fie afirmată valoarea. Prin condiție logică, se consideră acea condiție fără de care nu se poate gândi un concept sau o judecată. Valoarea este un element logic, necesar pentru alcătuirea conceptelor și judecăților ce constituie formele de exprimare ale gândirii. Judecata exprimă procesul de cunoaștere al gândirii. Toată cunoștința noastră se rezolvă în concepte și judecăți.

Pentru a stabili temeiurile logicii valorii, trebuie să se dovedească faptul că valoarea este un element constructiv al conceptului și al judecății. În sensul logic, conceptul este echivalent cu elementul judecăților valabile. Esența logică a conceptului constă tocmai în valoarea sa pentru o mulțime de obiecte nepercepute, cu toate că este rezultatul abstracțiunii dintr-un număr restrâns de percepții.

Conceptele simplifică conținutul realității empirice, reducând diversitatea cea mare din lumea fizică, în baza ideii de esențial, care este o valoare. Presupunând ideea de valoare în alcătuirea lor, ele sunt chiar valori ale cunoștinței în general. Cunoștințele se construiesc pe categorii care se afirmă ca niște valori tip. În ceea ce privește judecata, Petre Andrei susține cu argumente că pentru logică, judecata este o valoare.

Pe baza celor prezentate mai înainte, se demonstrează că valoarea este ceva mai mult decât un act psihic. Ea este un postulat

logic, care are o manifestare și o exprimare psihologică. Valorile întemeiate pe bazele psihologiei sunt foarte relative, deoarece ele depind de constituția psihică a indivizilor.

Petre Andrei considera că adevăratul și singurul punct just de întemeiere a valorii este logica valorii, iar psihologia valorii servește numai la explicarea fenomenului trăit al valorii. Psihologia este o știință a faptelor și ca atare nu poate întemeia valoarea, ea nu poate explica decât fenomenul subiectiv-trăit al valorii, dar nu este în stare să lămurească obiectivitatea valorii cunoașterii, necesitatea valorilor logice, precum nu poate concepe nici valorile formale, valorile independente de realitățile de care sunt legate.

În consecință, potrivit punctului de vedere al lui Petre Andrei, logica valorii este logica procesului de cunoaștere. După el, întreaga cunoștință omenească implică valoarea. Nu putem, avea cea mai elementară cunoștință propriu-zisă, fără ideea valorii.

Cercetării valorii, din punct de vedere al cunoașterii, Petre Andrei îi adaugă cercetarea diferitelor forme sub care se prezintă valoarea în viața spiritului nostru. În acest fel, procesul de cunoaștere, de valorificare a valorilor, stabilind în consecință două mari clase de valori și anume: valori hiperpersonale, în care includem valorile logice și matematice; valori sociale, între care înglobează celelalte valori, valorile sociale fiind acelea în constituția cărora intră elemente sociale.

Sociologia valorii se ocupă cu valorile sociale, precum și cu elementele generale sociale, care iau parte la constituirea tuturor valorilor umane.

În opera sa, Petre Andrei menționează că esența vieții sociale, a realității sociale, este activitatea, *vointa matis*, pentru care valorile sociale au în general o doză activă.

Fără a intra în detaliu, privind abordarea sociologiei valorii, subliniem doar faptul că în studiile efectuate, Petre Andrei considera că realitatea socială ce este bazată pe legătura indivizilor ce compun societatea se dezvoltă într-un cadru care determină anumite valori și anume, valori economice, juridice, politice, etice, istorice, estetice, religioase și cultural-sociale.

Viața socială poate determina diferite și multiple valori, însă nu toate se realizează cu același succes, hotărârea în competiția dintre

valori dintr-o societate în urma unui proces de apreciere, a cărei expresie o reprezintă judecățile de valoare. Obiectul judecăților de valoare îl formează valorile, pe care societatea le ia ca țintă a acțiunilor sale. Pe această cale, dintr-o sumă de valori posibile, sunt sesizate scopurile și mijloacele proceselor sociale.

Făcând doar o succintă prezentare numai a unor puncte de vedere asupra valorii reieșite din opera lui Petre Andrei, neîntrând în detalii și oprindu-ne doar într-o mică măsură asupra multora dintre acestea, pe unele chiar omițându-le, am dorit ca din această sumară comunicare să evidențiem doar cât de interesante și de actuale sunt studiarea și luarea în considerare a acestor puncte de vedere în perioada de mari prefaceri pe care o parcurgem, pe care Petre Andrei le-a prezentat și susținut cu o înaltă pricepere și măiestrie.

OPORTUNITĂȚI SOCIALE ÎN SOCIOLOGIA VALORII

Proiectul axiologic al lui Petre Andrei este structurat în două mari părți componente intercorelate, determinate de concepția sa despre valoare. Prima este consacrată analizei valorii din perspectiva cunoașterii; a doua se ocupă de formele care înfățișează valoarea în viața spiritului nostru.

Căci noi trăim valorile tocmai prin faptul că ele structurează și dau sens existenței noastre, încât putem spune că viața individului și colectivității se consumă într-un orizont axiologic. În acest sens, Petre Andrei vorbește despre viața valorilor, căreia îi rezervă un amplu spațiu în proiectul său axiologic.

Trăind valorile, în mod firesc, urmărim și realizarea lor în practică, ideal pentru a cărui atingere fixăm și ne conducem după norme specifice. Din multitudinea valorilor numai unele vor ajunge să ne jaloneze existența, iar pe acestea le alegem prin compensație, cu sprijinul judecăților de valoare, ceea ce corespunde unui proces de recunoaștere sau de valorificare a valorilor.

Studiind procesul de cunoaștere a valorilor, Petre Andrei arată că acest proces echivalează cu determinarea unei valori într-o cunoștință în genere, a valorii de cunoaștere, pe care a caracterizat-o ca fiind necesară, obiectivă și independentă de subiectivitatea noastră. Aici recunoaștem valorile logice și matematice, pe care autorul le-a numit, cum am văzut, hiperpersonale. Există însă alte valori care iau naștere și ființează sub influența factorilor social-istorici și de mediu. Acestea alcătuiesc o clasă distinctă, aceea a valorilor sociale, la care ne vom referi în continuare.

În viziunea lui Petre Andrei, cercetările logico-teoretice formează preludiul studierii variate a realității sociale. Valoarea, ca fenomen social, este complexă, are diferite forme și determină diferite feluri de acțiuni; ea este mobilul întregii vieți sociale. Sociologia valorii se ocupă cu studiul înfățișării valorii în societate sau, altfel

spus analizează legătura dintre valoare și realitatea socială, ceea ce înseamnă că sociologia valorii este sinteza filosofiei valorii cu studiul realității sociale.

*"Obiectul sociologiei valorii este cercetarea elementelor sociale din valoare, de unde rezultă și diferitele spețe de valori"*⁴².

Definind realitatea socială ca suport al valorilor, Petre Andrei are mereu în vedere concepția profesorului său, Dimitrie Gusti. Filosoful ieșean apreciază că *"esența vieții sociale, a realității sociale este activitatea, voința"*, ceea ce imprimă valorilor sociale o nuanță activă. La fel ca și Gusti, el înțelege voința ca expresie psihică a legăturii indivizilor ce compun societatea, a cărei formă este acțiunea comună călăuzită de ideea scopului. *"Ca esență a vieții sociale, voința cuprinde în sine tradiția, ideile și sentimentele indivizilor, într-un cuvânt întreaga civilizație, în înțelesul de suma valorilor produse de om"*⁴³.

Ca și Dimitrie Gusti⁴⁴, Petre Andrei consideră că realitatea socială, fiind localizată în spațiu și nesuspendată în timp, ființează într-un cadru general. În alcătuirea și funcționarea sa, realitatea este dependentă de mediul fizic-cosmic, trecutul istoric și chiar viața biologică. Cadrul în care se dezvoltă viața socială va determina și anumite valori: istorice, biologice, religioase etc.

Realitatea socială este alcătuită din câteva elemente și este organizată în funcțiunea sa de alte elemente. De aici apare o dihotomie dată de: *elementele constitutive ale vieții sociale* (manifestările psihice și elemente economice) și *elementele regulative* (fenomenele politice și juridice). Primele formează structura unității sociale, iar ultimele constituie funcțiunea acestei unități. Între aceste elemente există nu un raport de dependență genetică, ci unul de paralelism, afirmă Petre Andrei, în consonanță cu D.Gusti. Aceste laturi ale vieții sociale pot determina existența unor valori variate: valori psihice, economice, juridice și politice. Astfel, există valori determinate de categoriile constitutive ale vieții sociale și valori al căror substrat îl formează categoriile regulative. Studiul acestor categorii de valori formează substanța sociologiei valorii. Spre deosebire de valorile hiperperso-

⁴² P. Andrei, *Problema valorii în drept în op. cit.*, p. 162.

⁴³ W. KI. Koslowski, *La réalité sociale*, "Revue philosophique", 1912, p. 170.

⁴⁴ Dimitrie Gusti, *Opere*, I, Ed. Academiei, București, 1968.

nale, care sunt elemente intelectuale ale cunoștinței, valorile sociale, care se referă mai mult la sentiment și voință, sunt elemente active ale vieții sociale. De aceea, sociologia valorii, care nu este totună cu practica valorii, studiază realizarea acesteia în viața practică a colectivității umane. La fel ca și elementele realității sociale, valorile întemeiate pe aceasta sunt ireductibile, adică au o finalitate intrinsecă. Ideea ireductibilității valorilor formulată aici se va dovedi deosebit de rodnică în gândirea axiologică contemporană.

Realizarea valorilor

Parte componentă a sociologiei valorii, realizarea practică a valorii se concretizează în forme generale de cultură. Valorile astfel realizate sunt bunurile culturale din viața istorică, afirmă Petre Andrei. Din multitudinea valorilor determinate de viața socială, numai unele au șansa de a se realiza cu succes de a se impune și de a dura, devenind cauza unor fenomene sociale noi. Altele însă, pândite de eșec, dispar foarte repede. Acest fenomen arată că societatea supune valorile unui riguros proces de selecție, de valorizare cu ajutorul judecăților de valoare. Prin urmare, obiectul judecăților de valoare îl constituie valorile însele, iar finalitatea lor capătă forma scopului *"care e valoarea cea mai valabilă, pe care societatea o ia ca țință a acțiunii"*. Cu alte cuvinte, scopurile și mijloacele de a le atinge sunt valori alese, selecționate dintr-o sumă de valori posibile.

A înțelege și interpreta corect procesele vieții sociale presupune a sesiza scopurile sociale, mobilurile ce le determină și mijloacele ce duc către acestea. O atare operațiune implică o conștiință teleologică, adică o conștiință a scopului și valorii. Pe linia psihologiei structurale și a istoricizării psihologiei, propuse de W. Dilthey și a corectivelor aduse acestora de către Ed. Spranger, în sensul de a evita confruntarea valorii cu sentimentul valorii, Petre Andrei susține că numai revendicând, după propria noastră scară de valori, ceea ce a constituit valorile trecutului și idealul spre care tindem, vom putea explica realitatea socială.

Elogiind "splendida analiză" psihologică făcută de Spranger modului de apreciere a unor valori trecute, Petre Andrei admite opinia psihologului și pedagogului german, după care conștiința teleologică

nu este altceva decât conștiința unui individ care apreciază valorile în raport cu valoarea supremă, omenească, anume cu idealul cultural, cu valoarea culturală. Având în atenție această teză, filosoful elaborează concepția sa cu privire la ideal și valoarea supremă. El afirmă că în procesul de realizare a valorilor, valorificarea lor are ca principiu un ideal, o valoare a cărei obiectivare se impune, întrucât corespunde mai bine unor trebuințe. Acest ideal se întemeiază pe elemente extrase parțial din realitate și pe unele de natură imaginară, irealizabilă. Idealul teoretic este o valoare de adevăr; idealul vieții practice constă într-un sistem de valorificări, de satisfacții, de realizări. Valoarea, a cărei realizare este determinată de trebuințe imperioase, devine un ideal imediat și constituie măsura tuturor celorlalte valori⁴⁵.

Idealul nu trebuie considerat ca ceva exterior, impus nouă. El are o determinare social-istorică și o dată cu el se schimbă și valorile. *"Idealul e o valoare pe care o formulează individul sub influența societății. Societatea îl face pe individ să se ridice deasupra sa însăși, să adopte o valoare generală, către a cărei realizare sa tindă din toate puterile sale și după care să aprecieze toate valorile"*. Deci, idealul nu este o pură abstracție; el se întemeiază pe realitate, este impersonal, susține Petre Andrei, gândindu-se la idealul colectiv și făcând abstracție de cel individual, planează deasupra voințelor individuale; este o forță și în același timp o valoare colectivă. Aproape la fel ca într-o interpretare mai nouă, idealul sau idealurile, ca sinteză a aspirațiilor și scopurilor în raport nu numai cu legitatea obiectivă, ci și cu gradele de eficiență pe care oamenii le estimează din perspectivă psihologică și axiologică, sunt expresia unei proiecții subiective a oamenilor asupra realizării lor obiective.

Dacă un determinism social-istoric conferă idealurilor variabilitate și temporalitate, există totuși *"un ideal suprem invariabil, o valoare absolută, după care apreciem, valorificăm valorile și după care tindem să le realizăm"*. Și acest ideal suprem, principiu și criteriu adevărat de valorizare a valorilor, este, în opinia lui Petre Andrei, *"valoarea totală culturală"*, în legătură cu care dezvoltă o întreagă teorie, la care ne vom referi la locul potrivit.

⁴⁵ Tudor Ghiddeanu, *Axiologia în concepția lui Petre Andrei*, în *Anamnezis sau treptele aducerii aminte*, Ed. Junimea, Iași, 1987, pp. 214-225.

Activitatea creatoare a oamenilor este orientată netăgăduit către realizarea unor valori, a unor scopuri. Orice acțiune concretizează imediat valoarea sub forma unui scop. În accepțiunea lui Petre Andrei scopul este reprezentarea anticipată a "unui ceva" pe care vrem să-l realizăm, și acesta se deosebește de mobilul sau motivul unei acțiuni. Pentru că același scop poate fi determinat de motivații diferite. Deosebirea dintre motiv și scop constă în faptul că în vreme ce motivul este o simplă reprezentare, scopul este realizarea anticipată a reprezentării. Scopul presupune voința, dar la rândul ei voința este determinată de motive și tinde către scopuri. Orientarea activității umane prin scopuri este ceea ce Petre Andrei numește finalism sau teleologism și este specific vieții psihice, acțiunii conștiente, spre deosebire de viața anorganică supusă principiului cauzalității. Acțiunile omenești pot fi considerate, sub aspect științific cauzal și sub aspectul psihologic, ca niște rezultate și manifestări ale voinței. În primul caz, acțiunile sunt supuse unei necesități cauzale ca și fenomenele naturale exterioare, iar în al doilea, ele sunt acțiuni voite în vederea unui scop. Cauzalitatea este definită de către Petre Andrei ca un principiu al gândirii, după care ordonăm, într-un concept unitar, diversitatea datelor intuiției sensibile. Deci, ea apare ca un concept de unitate a fenomenelor. Cauzalitatea nu exclude finalitatea (proiecția de scopuri), ci o completează, ambele fiind forme ale *principiului rațiunii*, care este fundamental în cunoaștere. Ca o încheiere a acestor dezvoltări teoretice, Petre Andrei subscrie opiniei lui Wundt, după care scopul este o călăuză empirică, un punct de vedere valabil pentru observarea și cercetarea naturii. Cauzalitatea este o categorie, un principiu constitutiv al obiectelor, iar finalitatea este un principiu regulativ-euristic.

Raționalist consecvent, Petre Andrei arată că de la tendința de a stabili teleologismul ca un principiu valabil și paralel cu cauzalitatea se ajunge la un punct extrem, la o *teleologie transcendentă*, care postulează existența unei inteligențe în afara lumii și care pune scopuri în lume – poziție așa cum apare în gândirea lui Aristotel sau Leibniz. Respingând această poziție teoretică, susține totuși că despre scop se poate vorbi în două sensuri: metafizic și empiric. În primul sens scopul este ceva misterios, inerent oricărei ființe organice. În al doilea sens scopul este reprezentarea anticipată a unui efect dorit. Are, deci,

un caracter empiric și este călăuza acțiunilor omenești. În primul caz, avem de-a face cu o finalitate statică biologică; în al doilea, cu o finalitate dinamică-timologică. Finalitatea de acest tip este de valoare. În acest context apare ideea de evoluție, față de care Petre Andrei își clarifică poziția conceptuală. Detașându-se de cei care consideră chiar fenomenele naturii ca valori, în special cei ce interpretează evoluția ca o cunoaștere și realizare de valori, el dă evoluției două accepțiuni: 1. fenomen prin care toate posibilitățile, date într-un context dobândesc forme speciale. În acest caz, evoluția se constituie într-o serie de fenomene pur cauzale, independente de orice determinare valorică; 2. evoluția, ca o realizare de valori, ceea ce se identifică cu un proces de scopuri, iar fenomenele sunt privite din punct de vedere al valorilor. În acord cu Windelband, Petre Andrei consideră evoluția ca o schimbare, iar schimbarea, privită din punctul de vedere al valorii, este progresul. Dincolo de această descriere grăbită a conceptului în discuție, întrucât nu orice schimbare echivalează cu o evoluție, filosoful adaugă că evoluția organică este pur cauzală și că finalitatea statistică nu este timologică.

Scopul este specific numai acțiunii umane și, în această ipoteză, are doar o funcție regulativă. Scopurile spre care este orientată acțiunea sunt valori ce trebuie realizate. Deci, orice valoare poate fi scop, impunându-se astfel conștiinței spre realizare. Valorile supreme absolute sunt în același timp, și scopuri absolute, afirmă Petre Andrei. Aici se impune o observație de nuanță, anume, dacă orice relație de valoare poate fi totodată și o relație finală, interesul nu mai este o necesitate, dimpotrivă, poate fi rezultatul unei întâmplări. Aceasta înseamnă că relațiile teleologice sunt timologice atunci când există conștiința alegerii scopurilor, conștiința scopurilor pentru atingerea unei valori supreme. Regăsim formulat aici un punct de vedere preluat și dezvoltat de cercetările actuale, anume că există un demers cognitiv și altul teleologic, ambele fiind laturi corelate ale întemeierii praxiologiei. Deci, pentru realizarea scopului, valorii, oamenii instituie demersuri cognitive. Previziunea științifică condiționează eficiența scopului. În afara unei motivații nomologice, nu pot fi atinse scopurile.

În procesul de realizare a valorilor, forma pe care o îmbracă acestea este foarte variabilă. O valoare este realizabilă numai atunci când scopul nu îngăduie o altă tendință în aceeași direcție.

Examinând cu acribie dialectica procesului de realizare a valorilor, Petre Andrei sesizează că în cadrul acestui proces se poate ca unele scopuri să devină mijloace, pentru obiectivarea (realizarea) altor valori mai înalte. Există valori-mijloace și valori-scop, cum va arăta mai târziu Tudor Vianu⁴⁶, vorbind despre conexiunea valorilor nu numai cu suportul lor, ci și unele cu altele.

În contextul acestor dezvoltări teoretice, Petre Andrei aduce în atenție problema raporturilor dintre valori și norme. El recunoaște că realizarea valorilor se face după anumite reguli sau norme de acțiune. Adică, pe lângă aspectul teoretic, de constatare a valorii, în realitate există și un aspect normativ, de realizare a valorii. Atingerea unui scop implică un travaliu de cunoaștere a căilor ce duc spre el. Prin urmare, *"procesul de realizare a valorilor presupune procesul de cunoaștere și de valorificare a lor"*.

Cum alcătuim normele? În răspunsul său Petre Andrei încearcă să deslușească resorturile psihologice ale procesului. *"Realizarea unei valori – spune el – pe o anumită cale stabilește o legătură între valoare și mijlocul ei de realizare astfel: prin legături asociative se alcătuiesc reguli pentru acțiune, reguli ce se zic maxime. Maximele sunt deci normele create de indivizi pentru realizarea valorilor. Ele pot deveni însă cu timpul fenomene psihice interne, trăite intens – aceasta ar fi deăltminteri idealul, ca noi să ne creăm norme interne psihice pentru acțiune, ca normele să devină obiceiuri"*. Prin aceasta filosoful subliniază că normele au și elemente sociale. Societatea impune normele de acțiune, care este rezultatul voinței de acțiune. Principalele tipuri ale acestei voințe sunt: obiceiul și legea.

Obiceiul este norma socială comună de acțiune; are esența în repetiție și corespunde obișnuinței individuale. Elementul volițional apare în obicei prin constrângere, prin impunere. Obiceiul se manifestă prin fapte, credințe, maxime, care devin norme de conduită. Spre deosebire de lege, care izvorăște din rațiune, obiceiul se naște din înclinații și dorințe. Obiceiul este, deci, nu numai obișnuință publică,

⁴⁶ Tudor Vianu, *Introducere în teoria valorilor în Opere*, vol. 8, Ed. Minerva, București, 1979, p. 51.

ci dobândește stringență, hotărând adesea ce e bun, util, just. Între altele, caracterul său este generalitatea. Forma originară a conștiinței morale nu este în conștiința individuală, ci în obicei, căci el are mai multă forță decât legile.

Petre Andrei face o descriere a obiceiului, pentru a demonstra că acesta este o normă socială. Dacă obișnuința individuală exprimă numai un moment exterior al acțiunii, obiceiul presupune și un moment interior, concretizat într-o judecată asupra conținutului acțiunii, adică o valorificare. Altfel spus, obiceiul cuprinde în sine norma; el este un autentic imperativ social, care determină acțiunile indivizilor.

Fără să aplice o sancțiune penală, ca în drept și nici una internă, cum face legea morală, obiceiul le unește totuși pe amândouă în sine. Sancțiunea internă constă în *instinctul de imitație*, în dorința individului de a fi egal cu semenii săi; sancțiunea externă este teama de opinia publică, care nu permite îndepărtarea de obiceiurile comune. În timp ce dreptul presupune o constrângere fizică, obiceiul implică una morală. *"De aceea obiceiul apare individului ca o putere obiectivă, ca o autoritate"*.

Omul este o ființă normativă. Voința de a realiza valori implică adaptarea deliberată a unor reguli, norme de acțiune, pe care ni le impunem și care au putere de lege. Între normă și lege există însă deosebiri semnalate de reprezentanții școlii badeze și preluate și integrate de Petre Andrei în demersul său teoretic. Decelând între "lege a naturii" și "normă", Windelband, de exemplu, arată că prima aparține rațiunii judicative, pe când a doua ține de rațiunea apreciativă. Deci, norma nu constituie un principiu de explicare, ca Legea naturii, ci unul de apreciere, de valorizare. Însușindu-și acest punct de vedere, Petre Andrei arată că normele se deosebesc de legi prin însăși funcțiunea lor. Dacă legile sunt stabilite dintr-un interes pur teoretic și reprezintă principiile științei explicative, ele *"hotărăsc cum se îndeplinește fenomenul obiectiv, normele, dimpotrivă, arată valoarea fenomenelor"*. *"După legile naturii noi explicăm și compunem fenomenele, după norme valorificăm"*. Aceasta însă nu înseamnă că între norme și legi nu există nici o legătură, că ele ar fi complet separate – aspect sesizat și de Windelband. Normele pot fi considerate chiar niște modalități de realizare a legilor naturii și ale societății,

spune Petre Andrei, lăsând să se înțeleagă că, în calitate de regulă de comportament de acțiune sau de conviețuire socială, norma are funcția de a eficientiza eforturile creatoare ale individului și colectivității, în aspirația lor teleologică și, deci, valorică. Filosoful nu omite să atragă atenția că pentru norme este caracteristic faptul că ele se referă la un scop cu valabilitate generală. Norma este calea către realizarea valorii. Alegerea celei sau celor mai potrivite căi obligă conștiința normativă la o valorizare din perspectiva edificării valorilor. Se poate spune, afirmă Petre Andrei, că "normele sunt rezultatul unei valorificări", ceea ce reprezintă un punct de mare interes în contextul dezbatelor teoretice din epocă. Întrucât anunță adâncirea elaborării teoretice a raporturilor dintre norme și valori până la nivelul actual, care a impus ideea, avansată între alții și de Franz von Kutschera, după care valorile sunt primare, fundamentale, în raport cu normele, care sunt derivate și secundare.

Constrâns de obiectivul lucrărilor sale, dar și de nivelul de atunci al cercetării, Petre Andrei nu s-a ocupat nici de tipologia normelor, nici de criteriile de eficiență ale funcționalității acestora. Punctul până la care a dus dezvoltările teoretice în problema normelor i-a permis încheierea capitolului consacrat realizării valorilor care, venind în continuarea celui referitor la cunoașterea lor, pune în relief întrepătrunderile dintre latura teoretică și cea practică a valorii. De aici încolo, filosoful își concentrează cercetarea asupra valorilor pe diferite domenii ale științei, spre valorile speciale, urmărind să dezvăluie locul fiecăreia în sistemul valorilor sociale, procesul de cunoaștere și de valorificare, precum și elementul social comun valorilor în afara celor logice și matematice. Pe temeiul concepției sale privind laturile vieții sociale, care determină existența unui larg evantai valoric, Petre Andrei cercetează mai întâi valorile, determinate de categoriile constitutive și regulative ale vieții sociale (economice, juridice, politice, etice) și apoi valorile determinate de cadrul în care se dezvoltă realitatea socială (valori istorice, estetice, religioase).

Clasificarea andreiană a valorilor

a) *Valori politice.* Valorile politice sunt, pentru sociologul ieșean, valori-mijloace. Ele au valabilitate numai în măsura în care

contribuie la realizarea culturii. Pe această bază teoretică se sprijină afirmația lui Petre Andrei, în acord cu opinia fostului său profesor, Dimitrie Gusti, că *știința politică este dependentă de etică*, întrucât ea nu are alt sens decât acela de a studia procesul de realizare a valorilor indicate de etică.

Aristotel considera casa (familia) ca întâia valoare politică, iar statul ca fiind ținta finală a evoluției politice. De la concepția grecilor antici, pentru care cetatea era valoarea politică supremă, iar individul supus absolut autorității statului, la concepția românilor, care statua predominanța interesului comun, general, asupra celui de grup, particular, noțiunea de stat s-a lărgit și s-a rafinat mult până astăzi. În concordanță cu evoluția concepțiilor despre stat valorile politice oscilează între două limite de posibilitate a existenței vieții sociale, remarcă Petre Andrei: o posibilitate individualistă, ce exprimă primatul individului și intereselor sale în viața socială, și o alta universalistă, care arată că individul este subordonat complet vieții în comun și statului. Potrivit acestei dihotomii, valorile politice pot fi în primul rând individualiste, și în acest caz sunt antietatiste sau universaliste și, ca atare, etatiste.

De aici rezultă posibilitatea de clasificare a valorilor politice în două grupe, în concordanță cu cele două concepții privind raporturile dintre individ și stat după cum urmează: "*Concepția personalistă, valori personaliste și concepția transpersonalistă, valori transpersonaliste*".

Filosoful pornește, în mod normal, de la determinarea conținutului acestor valori, afirmând că "*valorile politice se referă la stat, la cetate ca unitate socială, deci la formele de organizare a vieții în comun, a vieții sociale*". Din perspectiva evoluției sale istorice, statul apare ca o valoare politică superioară.

În această categorie, Petre Andrei își propune să se ocupe numai de "valorile politice științifice", adică cele stabilite de "știința politicii"⁴⁷, spre a reliefa caracterul lor social, precum și cele două procese: de cunoaștere și de recunoaștere a valorilor.

Recunoscând concepției personaliste a valorilor numai o parte de adevăr, anume, că accentuează și pretinde libertatea de dezvoltare a

⁴⁷ Anton Carpinski, Cristian Bocancea, *Știința politicului, Tratat*, vol. I, Ed. Universității "Al. I. Cuza", Iași, 1998.

personalității umane, "care e motorul întregii culturi", filosoful dezvăluie dezavantajele acestei orientări axiologice.

Petre Andrei examinează cele două grupe de valori din perspectivă istorico-evolutivă și arată că încă în antichitate, stoicii, cinicii au profesat un personalism preluat în timpurile moderne de Kant, Proudhon, Renouvier, care, predicând demnitatea persoanei, consideră statul mai prejos de individ. În afară de aceștia, sunt "anarhiștii idealiști" (Nietzsche, Bruno Wille, Max Stirner, H. Spencer), care optează pentru distrugerea statului exagerând personalismul moral-cultural. Pe aceeași linie de gândire, Petre Andrei așează personalismul valorilor afirmat de "sindicalismul revoluționar", din vremea lui, care cere respectarea libertății individuale, suveranitatea și autonomia ființei umane.

El susține că personalismul ar distruge viața socială, tinzând să instaureze un atomism social, în care individul va fi izolat de semenii săi, ceea ce ar face imposibilă unitatea și progresul cultural.

Opusă personalismului valorilor politice este concepția transpersonalistă, care afirmă un universalism ce sacrifică interesele individului în favoarea statului.

Reprezentată în diferite forme, de Fichte, Hegel, Comte, această teorie susține elementul solidarității dintre indivizi, spre deosebire de ideea ruperii legăturilor sociale promovată de personalism. În interiorul acestei concepții apare chiar o nuanță religioasă, în teza că statul este de "natură mistică".

Călăuzit de înalte valori umaniste, nu se putea ca Petre Andrei să nu se pronunțe tranșant fără a-l respinge în totalitate, împotriva transpersonalismului, care poate deveni periculos prin suprimarea drepturilor și valorilor individuale și impunerea unui autoritarism copleșitor pentru individ, ce poate fi redus la statutul de simplu executant al unor porunci externe.

Deprins cu relevarea nuanțelor subtile, gânditorul adaugă: *"Ambele concepții însă sunt extreme, întrucât exagerează o direcție sau alta. Desigur însă că a doua concepție, cu oarecare corective, e cea mai aproape de adevăr"*.

În spiritul concepției personaliste, statul ideal este statul contractual, pe când concepția transpersonalistă proiectează idealul în statul organicist. Pornită de la Hobbes, dezvăluită de Spinoza și

formulată în mod clasic de J.J. Rousseau, teoria contractualistă postulează existența statului ca rezultat al unui contract prin care individul se supune unei colectivități, pentru a se apăra în contra altora.

Statul se naște printr-un contract iar suma membrilor săi formează poporul. Acest contract durează atâta timp cât durează și voința oamenilor de a fi împreună.

Sesizându-i miezul filosofic raționalist Petre Andrei spune că teoria contractualistă este subminată de o mare eroare ce constă în faptul că nu consideră statul decât ca o sumă de indivizi, nu ca o realitate de-sine-stătătoare, ca o valoare proprie, deosebită de fiecare individ.

Concepția organicistă despre stat se bazează pe analogia dintre stat și un organism viu, analogic care nu are o valoare explicativă, ci numai una de exemplificare. Așa cum un organism total nu este numai o sumă a organelor parțiale, ci are o funcție proprie, de-sine-stătătoare, tot așa este și statul.

Petre Andrei configurează un mod de a concepe statul, astfel încât să putem determina valoarea sa politică. El consideră că statul, ca și dreptul sunt produse ale voinței și forme necesare ale vieții în comun a oamenilor. Rezultat al vieții comunitare desfășurată în anumite condiții, statul se înfățișează în forme istorice diferite.

De aici rezultă că *statul nu poate fi explicat printr-o voință supremă*, ce pune anumite scopuri, întrucât aceasta ar fi expresia unei credințe religioase. De asemenea, ideea de stat nu este o idee rațională, ci este, ci este "o unitate practică, o unitate a voinței și scopurilor".

Statul este o personalitate socială, în care se regăsește o unitate de voințe individuale, constante și independente și o subordonare a scopurilor parțiale, individuale, scopului unic, general, al societății. "*Această personalitate socială este creatoare de cultură, ea servește idealul uman, idealul culturii generale*".

Dintr-un alt unghi de vedere, statul este o unitate politică ce implică un teritoriu, legi și o conducere proprie. Ca personalitate totală, statul cumulează cea mai mare parte și poate exercita o forță coercitivă asupra indivizilor.

Legile sale fundamentale *iau forma constituției* și se impun voinței individului pentru garantarea vieții în comun și asigurarea

dezvoltării culturale a oamenilor. Având un caracter istoric, statul trece prin diferite forme de organizare, de la forma militară cuceritoare, străbătând pe cea feudală, până la statul juridic de azi sau, cum i s-ar putea spune cu o sintagmă mai nouă statul de drept.

În raport cu forma de organizare, statul poate fi monarhic, oligarhic, ori democrat-parlamentar. *"Toate aceste moduri de constituire și transformare ale statului sunt valori politice, care condiționează dezvoltarea tuturor celorlalte valori"*, spune Petre Andrei.

Căutând să imprime forțelor individuale o orientare socială, statul cuprinde în sine o totalitate de valori. Cu toate acestea, însă, el *nu este o valoare absolută*, ci este numai un mijloc pentru realizarea altei valori.

Pentru Petre Andrei există o valoare culturală supremă și aceasta este umanitatea, pe care o înțelege ca fiind *"realizarea conceptului celei mai desăvârșite moralități și cunoștințe a umanității"*.

Statele pot contribui la înfăptuirea acestei idei, devenind din unități politice, unități culturale. În viziunea filosofului de o onestitate debordantă, *unitatea culturală inferioară umanității ar fi națiunea*, ceea ce explică de ce statele trebuie să devină naționale ca să poată ajunge unități culturale.

Dintr-un alt unghi de vedere, dar cu același sens, națiunile ca să-și împlinească mai bine misiunea lor culturală trebuie să devină state. Aici găsește Petre Andrei explicația, oarecum facilă, a tendinței națiunilor subjugate de a-și dobândi independența.

Între umanitate ca valoare culturală supremă și individ, care este valoarea cea mai mică, el așează națiunea ca o valoare culturală, care ajută statul să devină un mijloc de înfăptuire a culturii.

Definind națiunea ca realitate social-istorică și ca valoare culturală, Petre Andrei, la fel ca mulți gânditori de marcă din perioada interbelică românească, arată că națiunea nu este un produs natural, ceea ce înseamnă respingerea tezei inegalității naturale dintre rase și a tuturor consecințelor ce decurg din aceasta.

Deși este o unitate cu o structură proprie, națiunea are caractere deosebite. Unitatea sa culturală ca și cea politică, se fundează pe voința comună a indivizilor de a fi împreună. Există și alte elemente individualizante ale națiunii, precum limba, istoria comună care la un

moment dat pot lipsi, fără ca națiunea ca entitate să dispară. Dincolo de aceasta însă există o zestre spirituală comună, există conștiința de sine a națiunii care, oricât ar părea de adormită, se deșteaptă uneori cu o intensitate neașteptată și dă forțe titanice indivizilor aparținând aceleiași națiuni.

Deci, națiunea "are un suflet comun", care este rezultatul unui consens general, nici al limbii comune, nici al intereselor sociale; *ea cuprinde pe toate acestea laolaltă, într-un fluid comun ce dă forța și individualitatea sa.*

Din cele arătate mai sus rezultă că valorile politice nu sunt de-sine-stătătoare, ele sunt subordonate valorilor culturale, a căror realizare o urmăresc.

b) Valori economice. Nelimitate numeric, trebuințele sunt totuși limitate în capacitate, în sensul că pentru satisfacerea lor este suficientă numai o anumită cantitate dintr-un obiect. Proprietatea lucrurilor de a satisface trebuințe se numește utilitate; *lucrurile utile sunt bunuri economice.* Între bunuri și trebuințe se instituie o relație de conformitate, adică bunul să îndeplinească condițiile pe care le cere destinația sa. De aici rezultă că un alt element fundamental al valorii economice este utilitatea, căreia i se adaugă varietatea bunurilor dobândite în societate. Simmel chiar spune că utilitatea este prima condiție, este "aprioricul valorii".

Încercând să depășească abordările unilaterale, Petre Andrei este de părere că îmbinarea utilității cu raritatea și efortul de producere sau dobândire a unui bun este criteriul cel mai potrivit al valorii economice. Deși predominantă ca element component al valorii economice, utilitatea nu trebuie absolutizată, pentru a evita o explicare pur psihologică, în defavoarea caracterului social al acestei valori. În privința spețelor de valori economice, Petre Andrei menționează clasificările făcute până la el: valori de întrebuințare și valori de schimb - prima mare clasificare, la care se adaugă altele: valori subiective și obiective (Böhm-Bawerk).

Valoarea naturală, spre deosebire de cea subiectivă și cea de schimb (Fr. von Wieser); valoarea de întrebuințare - care poate fi la rândul ei, individuală și socială, subiectivă și obiectivă - și valoarea de schimb, care este doar un concept istoric (A. Wagner); valori ale materiei și valori ale formei; valori spațiale și valori temporale

(Knies). Filosoful apreciază că cea mai de seamă clasificare este *"aceea care deosebește între valori de întrebuințare și de schimb, valori subiective și obiective"*.

Căci, într-adevăr, valorile de întrebuințare par a fi subiective, iar cele de schimb, obiective. Obiectivitatea și valabilitatea valorii economice derivă din posibilitatea unui obiect de a fi schimbat cu altul. Adică, obiectivitatea valorii este dată de faptul că ea reprezintă o valoare nu numai pentru sine, ci și pentru altul. Valoarea economică nu apare imediat; ea este rezultatul unor comparații, a unui travaliu de gândire.

Acest lucru îl surprinde Petre Andrei într-o încercare de definiție, după cum urmează: *"Prin valoare economică se înțelege, în general conștiința utilității unui bun în comparație cu altele"*. Valoarea economică este o modalitate de a se înfățișa valoarea socială.

Din perspectiva concepției sale asupra structurii valorii, Petre Andrei analizează valorile sociale. Așadar, el caută resorturile psihologice ale valorii economice, socotind, nu fără o tentă de exagerare, că *"psihologia e baza tuturor științelor neologice, ea determină felul acțiunilor noastre economice"*.

Astfel, valoarea economică este privită ca un concept de relație între diferite bunuri, întrucât acestea satisfac trebuințe de intensități variabile. Tendințele nasc dorințe de a poseda bunuri, iar dorințele determină judecățile economice de valoare. Prin urmare, trebuința constituie un element fundamental pentru determinarea valorii.

Factorul economic autentic ce determină valoarea a format subiectul unor ample discuții, care au dat naștere unor teorii variate, ce se pot grupa în două mari clase: teoria clasică a valorii, care socotește costul ca element fundamental al valorii; teoria utilității marginale, care se întemeiază pe elemente psihologice.

Petre Andrei examinează cu spirit critic, aceste teorii, le dezvăluie slăbiciunile, pregătind astfel condițiile teoretico-istorice pentru a-și expune punctul de vedere.

Ce raport există între judecata de valoare și cercetarea economică științifică?

S-a emis părerea că între cele două elemente ar exista un raport de exclusivitate, pentru că judecata de valoare nu poate fi decât teleologică, în timp ce știința, plecând de la experiență, stabilește

legături cauzale. Pe acest motiv nu sunt admise judecăți de valoare în economia politică. Petre Andrei socotește ca inexactă această teză, întrucât cauzalitatea, fiind un concept ce exprimă unitatea fenomenelor, nu exclude, ci completează proiectarea scopurilor, teleologia, "*căci cauzalitatea și finalitatea sunt forme ale principiului fundamental de cunoaștere, ale principiului rațiunii*". Deci, nu poate fi vorba de un raport de exclusivitate între judecata de valoare și cercetarea economică științifică. Dacă știința economică are un caracter nomotetic, deoarece dă o explicare cauzală mijloacelor și scopurilor, economia politică are un caracter teleologic, pentru că se ocupă cu acțiunile omenești orientate spre scopuri, spre valori. Aceasta arată că judecățile de valoare nu afectează caracterul științific al economiei.

Înfățișând concepția sa despre valoarea economică, Petre Andrei stăruie asupra procesului de cunoaștere și a celui de recunoaștere a acestui tip de valoare. În cazul valorilor economice, procesul de cunoaștere constă în determinarea elementelor constitutive ale valorii, la care ne-am referit mai sus. După ce stabilim că elementele constitutive ale valorii economice sunt utilitatea, raritatea și munca, urmează aprecierea, valorificarea al cărei rezultat se exprimă în judecățile de valoare.

Încercând să deceleze elementele sociale, care dau valorilor economice caracter social, Petre Andrei pornește de la premisa că subiectul, cu trebuințele lui, este un factor inițial determinant al valorii economice. Subiect este atât individul, cât și colectivitatea, care, în corelația lor, alcătuiesc baza intersubiectivității, a valorii economice.

Împotriva tendinței de a introduce valoarea morală în economie, Petre Andrei susține, dimpotrivă, că prezența acesteia determină nuanța morală a judecăților de valoare (în acord cu G. Schmallo).

Între diferitele criterii ale valorizării, în procesul de recunoaștere a valorilor, "*criteriul moral-cultural e cel mai valabil*". Acesta vine în sprijinul ideii că între valorile economice și cele morale nu există contradicție, cum s-ar înțelege la prima vedere. Din contra, între ele se pot stabili raporturi de concordanță. Se știe că economia politică are de-a face cu fenomene al căror temei este de natură psihică.

Aceasta înseamnă că în cercetarea acțiunilor economice trebuie să se țină seama și de motivele ce le determină, între care sunt și motivele morale. De aceea, economia trebuie să țină seama și de aceste motive morale, precum și de influența lor asupra fenomenelor economice. *"Prin urmare, în procesul de realizare a valorilor economice, politica economică indică modul și normele de realizare. Norma cea mai bună de realizare a valorii economice e tot norma morală"*. Aici Petre Andrei avertizează împotriva oricărei exagerări, cerând să recunoaștem că valoarea etică este totuși un auxiliar pentru valorile economice. În procesul de realizare a valorilor economice, valoarea etică devine normă, ceea ce reflectă legătura strânsă între cele două grupe de valori, legătură a cărei existență a fost negată de unii teoreticieni, exagerând rolul valorilor economice, așa cum a făcut Marx, căruia Petre Andrei îi impută *tentativa de a întemeia un monism al existenței, reducând totul la economie*.

"Pornind de la intersubiect, conchide sociologul român, valoarea dobândește un caracter obiectiv, întrucât depășește ceea ce aparține numai individului. De aceea, teoria valorilor economice e o teorie intersubiectivă a valorii. Valoarea economică apare deci nu numai ca un fenomen subiectiv, ci e rezultatul vieții sociale". Trebuința subiectivă este elementul individual în valoarea economică, iar munca pentru producerea unui lucru, scopul căruia îi servește, sunt elemente sociale, care se impun imediat spiritului.

Valoarea economică este ireductibilă, este autonomă, ea își dezvăluie însemnătatea numai pusă în serviciul altor valori și anume al valorilor culturale. Fiind constitutivă vieții sociale, valoarea economică are sens întrucât prin ea energiile naturii sunt convertite în energii ale culturii. Instituind valorile economice ca mijloace sociale pentru atingerea scopurilor, a valorilor superioare cultural-morale, Petre Andrei dă contur unei viziuni antropologice moderne.

c) Valori juridice. Ce raporturi există între valorile juridice și știința dreptului?

Răspunsul dat de Petre Andrei este comprehensiv și raționalist. El afirmă că, în funcție de perspectiva din care sunt abordate ca fenomene formale, raționale, impuse de stat, ca fenomene sociale regulative ale realității sociale sau drept concepte abstracte ale vieții

practice, valorile juridice pot forma obiectul unei științe a dreptului, a unei sociologii juridice, a unei filosofii a dreptului.

Așadar, *"dreptul ca știință se ocupă cu valorile juridice numai din perspectiva formei și constituirii lor; filosofia dreptului se ocupă cu cunoașterea, evoluția și justificarea valorilor juridice, iar sociologia cu aplicarea lor la viața socială"*.

Dreptul este cercetat dintr-un punct de vedere fundamental, anume acela al unei valori generale, mai precis al unei valori sociale. În calitate de regulator al vieții sociale, dreptul este o știință normativă. Creație a voinței organizate, a unei personalități sociale, a statului, el stabilește reguli, norme pentru acțiunea umană. În accepțiunea lui Petre Andrei, norma este *"o regulă care indică drumul pentru realizarea unei valori"*.

Întrucât normele sunt ele însele sancționate ca valori, în drept avem de-a face cu un sistem de valori ce pot fi împărțite în două grupe: o *juridică valoare supremă*, care este *dreptatea*, ce călăuzește acțiunea umană, și *valori-mijloace juridice*, în care intră normele, legile juridice.

Observând că cele două școli vor să accentueze un monism juridic, reducând fie valoarea, fie realitatea juridică la un singur principiu, Petre Andrei nu omite să menționeze încercările de a concilia raționalismul școlii naturaliste cu empirismul celei istorice, amintindu-l în acest sens pe Hegel, care afirma existența dreptului rațional chiar în dreptul istoric.

De pe o poziție neokantiană, Petre Andrei respinge cele două școli juridice, căroră le opune concepția dualistă, reprezentată de juriștii neokantieni, îndeosebi de R. Stammler, care a deosebit valoarea juridică de realitatea juridică.

Considerând realitatea ca obiect al dreptului juridic, el a atribuit valoarea dreptului-valoare sau dreptului-dreptate, care este idealul social într-o societate de oameni liberi după voința lor.

Prin distincția între *dreptul-realitate* și *dreptul-dreptate*, Stammler subliniază că dreptul în general nu este un concept de valoare și că există două feluri de drept dintre care numai dreptul adevărat este o valoare, pe când cel pozitiv îmbrățișează și injustul. Dacă conceptul dreptului nu este un concept de valori, atunci el nu

este nici un concept al existenței, după cum nu este nici un concept metafizic.

Până aici se pare că Petre Andrei își însușește opinia lui Stammler, dar se desparte de acesta din clipa în care trebuie să răspundă întrebării: totuși ce fel de concept este dreptul în genere? *"Vom răspunde că dreptul este un concept cultural, deoarece prin ajutorul său se poate aplica realității faptelor, valoarea"*. În genere, prin drept se instituie un raport între realitatea juridică și valoare. Ca fenomen cultural, dreptul intră în sfera existenței și în cea a valorii, deoarece orice fenomen cultural aparține existenței când este valorificat, *este substratul valorii sau nonvalorii*. Încât raportează realitatea, la valoarea supremă, care în concepția lui Petre Andrei este cultura – fenomenul cultural juridic intră în sfera valorii. Așadar, dreptul în genere este înțeles ca un concept de relație, pentru realizarea valorii și aplicarea ei unei realități juridice.

Dacă lucrurile stau așa cum le-am prezentat ne putem întreba, care este rolul valorii juridice în societate? În opinia lui Petre Andrei valoarea juridică se vrea o măsură a faptelor, pe care le apreciază conform regulilor stabilite de legislator, reguli a căror valabilitate este întemeiată pe noțiunea de bine, de *jus-cultural*.

Cu alte cuvinte, dreptul vrea să aprecieze faptele și în același timp, să le determine. Ca urmare, în drept avem de-a face cu norme și imperative. Într-o asemenea configurație, spre deosebire de C. Radbruch, care definește norma ca fiind un scop și imperativul un mijloc, Petre Andrei este de părere că norma nu poate fi socotită drept scop deoarece nu este o realitate, ci o regulă, care stabilește numai o posibilitate de acțiune, pe când imperativul constrânge la acțiune. Atât norma, cât și imperativul slujesc înfăptuirea valorii absolute a dreptului.

Valoarea juridică se aplică unui material de fapte diferite și complexe. Elementele care constituie materialul valorilor juridice sunt fapte de drept și formează obiectul științei dreptului. Apare aici o dualitate dată de realitate – fapte de drept și valoarea juridică.

Ce raport se instituie între acești termeni? Oare este dedusă valoarea din realitatea juridică din experiență sau ea se impune experienței ca ceva extern și convingător?

În funcție de răspunsul dat acestor întrebări s-au conturat două școli juridice: școala naturalistă, care, neglijând complet realitatea, deduce valorile juridice din rațiunea omenească; școala istorică, deduce valoarea juridică din viața istorică a popoarelor.

Vorbind despre o valoare supremă, care este cultura, Petre Andrei introduce în discursul teoretic ideea unei valori juridice absolute, care este dreptatea, și pe care o socotește "o valoare rațională, apriorică, formală". Ca valoare absolută, dreptatea se află pe o treaptă inferioară culturii, ca valoare supremă. Dreptatea împreună cu adevărul și frumosul au valabilitate universală. Realizarea lor constituie cultura, căreia se pare că Petre Andrei îi dă sensul de sumă a valorilor plăsmuite de societate.

Dreptatea, ca valoare absolută, este stabilită de filosofia juridică, pe când realizarea ei revine dreptului pozitiv. Valoarea absolută poate fi concretizată imediat în diferite forme, dintre care una este constituția unui stat. Ca fundament al dreptului pozitiv, constituția generează dezvoltarea personalității individuale și a personalității totale, sociale. Or, personalitatea este agentul culturii, de aceea constituția este o formă determinantă, concretizată a valorii absolute. Valorile juridice au un conținut cultural determinat de constituție și ele trebuie să conlucreze la înfăptuirea valorilor culturale.

Acțiunile, faptele oamenilor sunt judecate după concordanța lor cu legea, care este expresia aplicării constituției și mai exact a formei concrete pe care a îmbrăcat-o valoarea absolută. Însăși ideea de drept este de natură socială, întrucât se aplică raporturilor dintre indivizi. *"Pentru fiecare individ izolat nu poate exista drept-nedrept, argumentează Petre Andrei; de îndată însă ce el intră în raporturi cu alți indivizi, se naște ideea dreptului"*. Rezultă că valoarea juridică are elemente sociale chiar în alcătuirea sa. Ea se naște în societate și există pentru societate. Aici termenul societate are înțelesul de stat și deci dreptul s-a născut o dată cu statul, ceea ce constituie răspunsul lui Petre Andrei la problema: statul e bazat pe drept sau dreptul pe stat? , problemă cu aparență de cerc vicios, căreia i s-au găsit soluții unilaterale dar pertinente.

Rezumând cele de mai sus, ne apare limpede că, în viziunea lui Petre Andrei, valorile juridice sunt culturale și au caracter social. Ele

sunt totodată, valori-mijloace către o valoare scop: cultura realizată în societate, în stat.

Dreptul este considerat un regulator, un imperativ al vieții sociale. Dar aceasta obligă la disjungere între valoarea juridică și cea etică întrucât și etica formulează norme pentru conduita socială. Cea mai frecventă deosebire între cele două valori este aceea făcută de Kant între legalitate și moralitate, considerând dreptul ca un *regulativ extern*, iar moralitatea ca unul intern.

Dreptul este impus de un legislator, pe când moralitatea depinde de conștiința morală a individului. Cu alte cuvinte, originea deosebită a valorilor juridice și a celor morale dezvăluie o altă deosebire între ele. Astfel, valorile juridice sunt apreciate ca fiind heteronome, datorită faptului că sunt impuse de o voință exterioară, străină eului, în vreme ce valorile morale sunt autonome, întrucât fiecare își impune legea morală.

Cu toate acestea, deosebirile nu sunt atât de tranșante, încât să dea naștere unui raport de exclusivitate între valorile juridice și cele morale. Între ele trebuie să stabilim relații de reciprocitate, spune Petre Andrei, și anume: "dreptul poate fi moral, iar morala poate fi juridică". Câteva argumente pledează în favoarea acestei teze. În drept intenția este luată în seamă, pentru că este simptomul unor fapte viitoare. Dreptul și etica stăpânesc un domeniu comun: societatea.

Valorile etice pot accentua sau *momentul subiectiv* al unei acțiuni, intenția, aceasta mai ales în *etica individualistă*, sau *momentul obiectiv*, în etica socială. Conținutul obiectiv al valorii etice este dat de normele pentru realizarea voinței omenești. Schopenhauer, reamintește Petre Andrei, confundă valorile etice cu cele juridice. În realitate, valorile juridice "nu sunt numai ceva exterior, ci sunt și ceva interior"; ele sunt determinate de un sentiment al dreptății, care firește, are o nuanță etică.

Cu aceste argumente, Petre Andrei este de părere că se poate înlătura contradicția ce pare să existe între valorile juridice și cele etice, considerând dreptul ca "gradul cel mai inferior de moralitate".

Referitor la heteronomia valorilor juridice, față de autonomia celor morale, Andrei arată, totuși, că în ultimă instanță valorile juridice derivă din cele culturale-etice și tind spre desăvârșirea personalității umane, pentru crearea valorilor culturale. Subliniind

iarăși caracterul social al valorilor juridice, filosoful afirmă că ele sunt emanația voinței legiuitorului, al cărui scop ultim este realizarea valorii culturale, prin maxima dezvoltare a personalității umane. Acesta susține ideea că dreptul este relativ întrucât este subordonat postulatelor culturii. De aici însă nu se poate concluziona că valorile juridice se confundă cu cele culturale.

Valorile culturale reprezintă totalitatea valorilor morale, religioase, juridice etc., în timp ce legile juridice au un conținut specific de cultură și tind spre cultură. Ele pun în lumină influența reciprocă dintre drept și cultură.

Dat fiind caracterul social al valorilor juridice, procesul de cunoaștere a acestora constă în *"găsirea culturii ca măsură a valorii juridice, în cercetarea raportului dintre valoarea juridică și faptele juridice"*. La rândul său, *"procesul de valorificare constă în stabilirea valorii dreptului pozitiv al legilor, care vor să desăvârșească, să concretizeze valoarea de drept în realitate, să ordoneze scopurile vieții umane"*. Așadar, obiectul valorizării este reușita dreptului pozitiv, care înseamnă aplicarea *"valorii-juste"*.

Măsura de apreciere a legilor este valorizarea culturală, spune Petre Andrei, conturând tot mai clar orizontul concepției sale, axiologice fundată pe valoarea culturală supremă, personalitatea creatoare. Legile reușesc sau nu, în măsura în care ating ori au scopul lor, dând anumite directive funcțiunii realității sociale.

d) *Valori istorice*. Istoria se ocupă de individul care este membru al unui stat istoric, deci al unui întreg și alcătuiește, împreună cu alții, *grupe istorice*, pe baza asemănării dintre ei. Așa se explică faptul că în concepțiile istorice individualizatoare este surprins generalul fără a sacrifica individualul, ceea ce este specific unui grup. Luate împreună, grupele, care și ele sunt individuale în spațiu și particulare în timp, formează unități mai mari, ajungându-se astfel *"la totul istoric ultim, unitatea supremă, care este omenirea culturală, ce conține pe indivizi ca membri activi ai săi"*. Și, pentru a înlătura orice posibilă umbră de îndoială, Petre Andrei adaugă ideea că acest tot nu este o monedă universală și veșnică, ci apare numai o dată și este un fenomen în devenire. El precizează că încercările de a găsi în istorie concepte, norme, legi universale, ca în știința naturii, au eșuat. În apărarea tezei sale aduce și concluzia de mare autoritate științifică a

lui N. Iorga, după care: "*Legile istorice sunt o localizare nereușită a legilor fizice*".

În perimetrul filosofiei istoriei, Petre Andrei centrează analiza pe probleme fundamentale, în contextul dezbaterilor amintite, ca: obiectul istoriei, judecata și conceptul istoric metoda de cercetare specifică acestei științe, pentru a ajunge, în final, la noțiunea valorii în istorie. "*Valorile cele mai de seamă și cele mai importante* – spune Petre Andrei – *sunt desigur valorile istorice*", pentru că ele constituie, prin însumare, tradiția culturală a unui neam, reprezentând, totodată, documente ce se oferă judecății obiective a viitorului. Abordarea acestei categorii de valori are loc pe fondul resurecției confruntărilor de idei, de la începutul veacului, pe tema istoriei ca știință⁴⁸.

Filosoful, trecând în revistă concepțiile referitoare la obiectul istoriei, precizează că dominantă, în gândirea modernă și contemporană, este concepția genetică a istoriei, care, fiind preocupată de întemeierea acestei științe, are ca specific cercetarea modului de producere a fenomenelor, continuitatea și conexiunea tuturor acțiunilor istorice. Partizanii acestei concepții, înțelegând diferit obiectul istoriei, au impus trei curente, anume: curentul intuiționist, naturalist și metafizic. Dintre toate, cel "*care a sesizat mai bine obiectul istoriei și legile sale*" este concepția intuiționistă, la care aderă Petre Andrei, întrucât istoria se ocupă cu fenomene *individuale și ireproductibile*.

Istoria ca știință privește realitatea nu din perspectiva generalului, ci a individualului și irepetabilului. "*Obiectivul istoriei este astfel neîncetată schimbare a lucrurilor în particularitățile lor*". De aici nu se poate deduce că istoria prezintă fapte individuale, fără legătură între ele. Dimpotrivă, ea caută unitatea fenomenelor, dezvăluind raporturile cauzale dintre ele, originea și cauzele faptelor istorice. Conceptele și legile istorice fac posibilă orientarea în hățișul faptelor istorice, permit depășirea imensei diversități a realității empirice individuale.

Problema care se pune este următoarea: cum este posibilă prelucrarea realității intuitive prin concepte, fără a lăsa deoparte ceva din individualitatea sa? La fel ca orice concept și conceptele istoriografiei au un element general, dar, în cazul lor, generalul este

⁴⁸ Nicolae Iorga, *Despre concepția actuală a istoriei și geneza ei*, București, 1889.

doar un mijloc pentru a studia individualul, care este adevăratul obiect al istoriei.

Un concept fundamental este acela al cauzalității istorice. Cauzalitatea acționează și în istorie, spune Petre Andrei, căci obiectul ei de cercetare este dat de efectele unor cauze. În istorie, însă, legăturile cauzale nu sunt generale, ci numai individuale, valabile pentru un anumit timp și cu referire la anumite fapte. Susținând ideea lui Rickert, că în istorie acționează șiruri cauzale individuale, Petre Andrei afirmă că înlănțuirea reală dintre cauză și efectul istoric este individuală.

Pe baza conceptului de cauzalitate se pot stabili două *conexiuni cauzale*: 1) *generale sau științifice*; 2) *individuale sau istorice*. Istoricul încearcă să explice cauzal fenomenele particulare, cu aspectele lor specifice; prin urmare, stabilește legături cauzale speciale. Aceste momente, nefiind absolut discontinue, formează împreună verigile unui întreg dinainte.

De pe această poziție teoretică, Petre Andrei, alăturându-se lui Rickert polemizează cu A.D. Xenopol, care, deși, admite că istoria are de-a face cu fenomene de succesiune, de repetiție, deci fapte particulare, caută totuși un element general organizator al fenomenelor istorice⁴⁹ și îl găsește în noțiunea de *serie*. El respinge concepția marelui învățat român, între altele, pe considerentul că deosebirea făcută de Xenopol, între fenomene de repetiție și succesiune, nu este suficient de temeinică, întrucât nu există repetiție absolută, nici în natură, nici în istorie.

Evoluția este un proces de neîncetată creație, de continuă diferențiere. Spre deosebire de științele naturii, care se ocupă cu ceea ce este constant și comun în realitate și fenomene, cu legile, istoria are de-a face cu fenomenele individuale și nerepetabile.

Într-o asemenea situație, în care noțiunile istorice sunt un fel de reprezentări tipice, cu valabilitate limitată în timp, se ivește întrebarea: ce este judecata istorică? Într-o lucrare din 1907, titlul căreia este „Cauzalitatea istorică”, profesorul de istorie la Universitatea din Berlin, Max Mehlis, afirmă că în istorie acționează judecățile singulare, Petre Andrei afirmă că în istorie avem de-a face cu judecăți particulare, dar nu singulare. Aceste judecăți au la bază individul istoric, cauzalitatea istorică și evoluția istorică.

⁴⁹ Nicolae Iorga,

În privința metodei istoriei, filosoful arată că spre deosebire de științele naturii, care au o metodă generalizatoare, istoria privește toate fenomenele sub aspectul lor particular și în relație cu valoarea, ceea ce o particularizează ca știință. Deci, metoda istoriei este individualizatoare. Dacă așa cum spune Riehl, metoda dă caracterul de știință, iar știința este tot ce este dobândit prin metodă științifică; știința nu este altceva decât cunoștința metodică. Astfel, Petre Andrei conchide că, întrucât istoria uzează de procedeele științei, analizând fenomenele cu obiectivitate, ea are un caracter de știință.

Se poate constata, observă Petre Andrei, că nu tot ceea ce este individual și unic este fapt istoric. Și atunci, cum deosebim faptul istoric de cel comun, banal? Aici intervine valoarea. "*Un fenomen dobândește caracter istoric numai prin relația cu o valoare*". Tocmai acesta este punctul ce îl desparte pe Andrei de Xenopol, care nu admite sub nici o formă prezența valorii în istorie.

Separând esențialul de banal, în prezentarea individualului, istoria trebuie să înfățișeze numai ceea ce este interesant. Aceasta însă presupune o comparație cu noțiunea de valoare.

Dezvoltările teoretice ale lui Petre Andrei lasă să se întrevadă afinitățile sale cu concepția lui Rickert pe care îl apreciază ca fiind "*reprezentantul cel mai de seamă al concepției istoriei ca știință timologică și individualizatoare*". Astfel, împreună cu predecesorul său neokantian, Andrei consideră drept științific numai acel demers istoric care se raportează la o valoare supremă necondiționată.

Aprecierea fenomenelor istorice se face tot pe baza acestei valori, pentru că faptele individuale au semnificație istorică în măsura în care contribuie la realizarea valorii supreme. Această valoare generală are două înțelesuri: 1) o valoare recunoscută în mod real de toți indivizii; 2) un ideal normativ. Pentru a servi drept criteriu de organizare a realității istorice, valoarea trebuie să fie recunoscută de toți oamenii.

Valoarea generală necondiționată în istorie este valoarea culturală, conceptele de cultură și istorie fiind foarte strâns legate între ele. În acest context Petre Andrei îl citează și pe Windelband, fără a lăsa impresia că este de acord cu el în afirmația că valoarea necondiționată în istorie este valoarea morală. Căci, dacă științele

naturii sunt cauzele, istoria este o știință timologică, al cărei scop este valoarea.

Dacă istoricul trebuie să deceleze între esențial și neesențial, cum poate evita subiectivismul? Deci, cum poate fi istoria obiectivă? Obiectivitatea istorică este asigurată de faptul că avem de-a face cu valori generale, care se impun tuturor, spune Petre Andrei. Criteriul valorii se aplică numai materialului de fapte. Valoarea generală, recunoscută de toți, este un criteriu obiectiv în alegerea faptelor pentru istorie. Din multitudinea fenomenelor individuale și ireproductibile pot forma obiect de studiu istoric numai acelea care au legătură cu valoarea supremă.

Există totuși gânditori care nu au admis valoarea ca element al istoriei. Între aceștia, Petre Andrei îi menționează pe Riehl și Xenopol, care au polemizat cu Rickert pe această temă. Neokantian în concepție, Petre Andrei nu acceptă teoria lui Xenopol fondată pe ideea generală că noțiunea de valoare este relativă și, ca atare, nu poate servi drept bază științifică. În sinteză, el izgonește valoarea din istorie, invocând următoarele argumente: 1) valoarea este străină domeniului logicii, fiind de natură morală; 2) valoarea nu poate fi absolută, iar știința nu se poate întemeia pe relativ; 3) valoarea are adesea în sine ceva inconștient pe care nu se poate întemeia știința; 4) valoarea aparține numai dezvoltării spiritului și nu se poate aplica evoluției universale.

În locul valorii, Xenopol introduce conceptul de serie, ca organizator al fenomenelor istorice. Seria se aseamănă mult cu legea și totuși se deosebește de ea prin relațiile sale cu timpul. Deși deosebită de lege, seria conține totuși un element general, are o funcțiune logică identică cu funcțiunea legii. Legea pune în lucrare generalizarea, pentru a unifica faptele individuale identice, pe când seria înlănțuie faptele individuale deosebite după principiul cauzalității. Deci istoria există ca știință pentru că stabilește legături cauzale valabile, dar ea nu se întemeiază pe valoare.

Considerând ca fiind nedrepte aceste argumente aduse de Xenopol contra valorii istorice, Petre Andrei încearcă să le demoleze sistematic, arătând netemeinicia lor. Mai întâi, el susține că valoarea nu este numai de natură morală, ci are și elemente de natură logică. Valoarea istorică este de natură culturală, iar prin valoare culturală

filosoful desemnează o totalitate de valori speciale (juridice, economice, politice etc.). Apoi, este falsă negarea valorii de către Xenopol, pe temeiul relativității, întrucât există valori absolute ce se impun tuturor, valori postulate de natură teleologică. Împotriva argumentului că valoarea conține ceva înconștient în sine, Petre Andrei afirmă că înconștient este numai sentimentul valorii care se clarifică de îndată ce se stabilește un raport între subiectul și obiectul valorii într-o judecată. Deosebirea pe care el o găsește între valoarea în științele naturii și valoarea istorică rezidă în faptul că în prima categorie de științe operează valoarea de adevăr, deci valori hiperindividuale, pe când în istoric acționează valori sociale. *"Istoricul – spune Petre Andrei – nu este numai un colector de fapte, căci faptele acestea prin ele nu au nici o importanță, dar dobândesc o valoare prin sensul lor, prin interpretarea ce li se dă"*. Istoricul alege și ordonează faptele în raport cu valorile culturale sociale. Numai astfel faptele dobândesc caracter istoric.

Acesta este un proces teoretic, de cunoaștere a valorilor, care nu trebuie confundat cu procesul de valorificare, de apreciere. Dacă primul proces constată numai, al doilea constă într-o apreciere, o atitudine voluntară, practică, o atitudine determinată de anumite intenții, scopuri, care se impun pentru realizare. Valorificarea este o apreciere în termeni de bun sau rău, util sau dăunător pentru societate. *"Procesul de valorificare constituie istoria pragmatică"*.

De ce sunt valorile istorice sociale? Se interoghează Petre Andrei și formulează un răspuns convingător. Omul și faptele sale capătă caracter istoric, numai întrucât interesează societatea. Valorile culturale care dau sens istoric fenomenelor individuale sunt valori sociale, valori general recunoscute. *"Fenomenele istorice sunt mărimi de valori determinate de sisteme politice, economice etc."*. Individul este numai cel ce realizează scopurile obiective ale totului istoric. Numai fenomenele istorice au importanță pentru dezvoltarea culturală a unui popor, susține Petre Andrei. Astfel de fenomene sunt determinate de idei politice, fapte economice sau de tradiție etc. Aceasta înseamnă că în selectarea materialului istoric și apropierea lui ne conducem după o idee regulativă fundamentală care este unitatea culturală. *"Aceasta e valoarea care stabilește valori istorice multiple și variate"*.

Caracterul social al valorilor istorice nu înseamnă o reducere a istoriei la sociologie, ne previne Petre Andrei. Istoria este o știință individualizatoare, pe când sociologia este generalizatoare. Apoi, istoria privește realitatea socială numai dintr-un unghi de vedere, în timp ce sociologia o examinează din toate laturile sale. Istoria stabilește valori ale cadrului social, în care pulsează viața socială. Valorile istorice ca și celelalte cercetate până aici au comun caracterul activ; sunt valori ce relevă spiritul dinamic al personalității individuale și sociale.

Analiza valorilor istorice o întreprinde Petre Andrei pe fondul contribuțiilor teoretice ale neokantienilor care s-au impus cu autoritate științifică în contextul dezbaterilor de idei din epocă și în special a cercetărilor ample desfășurate pe această temă de Rickert, a căror urgență se resimte în demersul filosofului român.

Urmărind consecvent teza sa, potrivit căreia valoarea este un factor constitutiv hotărâtor, o condiție a cunoștinței generale omenești, Petre Andrei așează valorile istorice pe temeiul filosofiei și sociologiei istoriei, privindu-le în orizont interdisciplinar subordonate unei valori generale – valoarea culturală. În ansamblul valorilor sociale acordă preeminență valorilor istorice, invocând importanța lor pentru devenirea culturală a unui popor și, în esență, a personalității individuale și sociale.

e) *Valori etice*. Filosoful român susține că valoarea morală își are izvoarele în experiență, în viața psihică, fără a fi redusă, însă, la viață în sens biologic. Dar înainte de a-și fundamenta teza afirmată, el menționează că timpurile moderne se îndepărtează tot mai mult de considerațiile metafizice în alcătuirea valorilor etice, făcând loc încercărilor de a da eticii un fundament social. În acest sens se impune curentul social-etic, în viziunea căruia etica individualistă se subordonează eticii sociale, tinzând să se armonizeze în totul cu aceasta.

Care este natura valorii morale? Cercetând această problemă, Petre Andrei clasifică în patru grupe răspunsurile date. Astfel, s-a considerat că valoarea morală este de natură psihologică, logică, biologică, socială. Potrivit teoriei psihologice, valoarea morală are o bază psihică; ea este rezultatul constituției noastre sufletești și depinde de aceasta. Pentru H. Meyer, valoarea morală este un produs al voinței

eului, al voinței de a-și perfecționa personalitatea. Deci, valoarea este dependentă de această voință. La rândul său, Wundt consideră că orice acțiune este determinată de motive și scopuri reale, aceștia fiind doi factori ai acțiunii morale, care condiționează valoarea morală. În esență, valoarea morală este rezultatul unui act subiectiv de voință, al unui impuls către valoare. Petre Andrei atrage atenția că unui teoretician, admitând natura psihologică a valorii morale, consideră sufletul, eul individual, ca subiect și obiect absolut al valorii etice, trasând o direcție egoistă și individualistă în etică.

Valoarea morală este determinată de ideea datoriei și este, în cele din urmă, un imperativ, căruia trebuie să ne supunem cu toții. Și totuși Kant încercând să excludă orice element psihologic în întemeierea valorii etice, este silit să recunoască *sentimentul respectului către legea morală*, ca singurul mobil care determină voința morală, și acesta este singurul sentiment cunoscut apriori. Aici, Petre Andrei amendează teza lui Kant socotind-o greșită, întrucât și acest sentiment este cunoscut prin experiența internă, psihică. Logicismul lui Kant este un formalism, care face abstracție de orice considerație teleologică, luând în atenție numai concordanța faptelor cu imperativul categoric, spune filosoful român, afirmând: "*Kant a vrut să găsească o valoare etică general valabilă, trecând peste orice considerare a realității psihologice*".

Nu este lipsită de adevăr observația lui Petre Andrei⁵⁰, cum că cei mai mulți teoreticieni reduc sfera valorii la etică, ceea ce explică faptul că valorile etice au fost temeinic studiate. Printr-o recunoaștere unanimă s-a impus ideea că valoarea etică este "un regulativ" al vieții practice.

Pe această linie, a abordărilor praxiologice, Nicolai Hartmann⁵¹ consideră că din cele trei întrebări, pe care Kant le așeza în fața travaliului filosofiei moderne, ce putem ști: *ce ar trebui să facem*, ce ne putem permite să sperăm ?; a doua constituie problema etică fundamentală. Aceasta este, în genere, acea formă a integrării umane care conferă eticii caracterul unei filosofii "practice", căci în fața întrebării "ce trebuie să facem? ne aflăm în orice clipă".

⁵⁰ P. Andrei, *Valorile estetice și teoria empatiei*, în op. cit., p. 149.

⁵¹ Nicolai Hartmann, *Estetica*, Ed. Univers, București, 1974.

În comparație cu Hartmann, întrebarea fundamentală Petre Andrei o plasează în plan teleologic, întrucât el socotește că viața omenească este o neîntreruptă tendință de realizare a unor scopuri, a unor valori. Ca atare, omul se găsește mereu în fața întrebării: "care e cel mai bun scop?", căruia să-i consacre încordarea voinței sale prin acțiuni. Răspunsurile sunt variate, după indivizi. Dar dacă valorile etice ar fi așa de variate, unitatea acțiunilor ar fi sfârșită și s-ar instala un haos moral. *"De aceea ni se impune găsirea unei valori etice, care să fie general valabilă, recunoscută de toți"*. Din punct de vedere etic, Petre Andrei apreciază că valoarea supremă este personalitatea creatoare de cultură. Aceasta înseamnă că orice act care tinde la creșterea personalității umane, are valoare morală.

În interiorul orientării psihologiste referitoare la natura valorii etice, Petre Andrei decelează trei direcții, în funcție de elementul psihologic afirmat ca fundament al moralului. El deosebește: o teorie *intelectualistă*, care deduce valoarea morală din raționament din reprezentarea unei idei sau legi, ceea ce a dat naștere logicismului lui Kant; o *teorie afectivă*, care întemeiază valoarea pe sentiment afirmând numai mobilul unei acțiuni morale (morală milei, morală binefacerii etc.). Petre Andrei respinge această teorie, pentru că, în opinia lui, sentimentul este un element însemnat în acțiunea morală, dar nu cel mai important. Căci *"valoarea etică este rezultatul unor relații dintre anumite obiecte reprezentate și anumite sentimente legate cu acele reprezentări"*. Sentimentele și reprezentările morale au ca mobil, în ultimă instanță, o dorință, o tendință a sufletului către binele general. Dar această dorință nu este pur individuală, subiectivă, ci are un moment obiectiv, întrucât se referă la ceea ce este social-cultural.

A treia teorie din sfera orientării psihologiste este cea *volutaristă*, care afirmă voința ca element fundamental, care determină valoarea morală. Rezervând voinței un rol însemnat în fundamentarea valorii în general, Petre Andrei găsește că această teorie este "cea mai justă" aliniindu-se astfel lui Windelband, Eisler etc., principalii ei susținători.

Referitor la cel de-al doilea curent, cel *logicist*, după care valoarea etică este de natură logică, Petre Andrei stăruie asupra concepției lui Kant pe care îl apreciază ca fiind cel mai de seamă

reprezentant al acestei direcții. Filosoful de la Königsberg înlătură psihologismul, întrucât experiența nu poate da judecăți necesare și universal valabile, și întemeiază valoarea morală pe un principiu rațional apriori.

Concluziile la care a ajuns Kant și ceilalți filosofi, care accentuează natura raționalist-logică a valorii etice sunt neadevărate, apreciază Petre Andrei, deoarece nu au dat atenția cuvenită fenomenului psihic al valorii. Introducerea elementelor psihologice în structura valorii etice este impusă de faptul că ea se referă la acțiune, voindu-se o normă pentru reglementarea acțiunilor.

Împotriva raționalismului și logicismului eticii se manifestă *curentul biologist* care se plasează în extrema opusă, în cel mai necritic empirism. Biologismul etic consideră viața ca fiind suma tuturor valorilor morale, valoarea cea mai înaltă, și tot ceea ce concurează la conservarea ei are valoare. Această etică identifică legile morale cu cele ale naturii, cu deosebirea doar că acceptă un plus de teleologism. Principalul reprezentant al acestei morale este Spencer, care socotește drept valoare etică tot ceea ce contribuie la *maximul de viață*, al cărui principiu este *maximul plăcerii*. Petre Andrei apreciază că Spencer a încercat să deducă valoarea morală din legile naturii, considerând legea naturală ca un ideal.

În același curent biologist Petre Andrei îl așază și pe Nietzsche care susține și el că este moral tot ceea ce ajută viața, care înseamnă voință de putere, al cărei ideal este *supraomul*. Sprijinindu-se pe această teză, unii eticieni susțin că Nietzsche reprezintă cel mai unilateral individualism și egoism al forței. Alți filosofi, ca Riehl, apărându-l pe Nietzsche, susțin că el este protagonistul unei morale superioare, morala culturii întrucât predominarea supraomului nu înseamnă predominarea forței brute, ci preeminența omului cultural, ea are cea mai mare răspundere pentru viitorul umanității, al culturii sale.

Între promotorii biologismului etic este și Fr. Paulsen, adversar al logicismului kantian. După el, legile morale sunt legi naturale, a căror nerespectare aduce după sine răul. Etica își scoate reguli din viață și pentru viață; ea nu poate stabili valori universal valabile. Acceptând ideea lui Paulsen care afirmă necesitatea experienței ca

izvor al valorii morale, Petre Andrei socotește, totuși, că "*biologismul distruge adevăratul sens al valorii morale*".

Concepută ca o știință a normelor de realizare a unei stări social-culturale de valoare, etica vrea să influențeze voința oamenilor, stabilind valorile ce trebuie realizate, în vreme ce politica arată căile pe care voința devine fapt. Deci politica este un fel de servitoare a eticii. Petre Andrei arată că etica modernă este în general *universalistă*, prin faptul că afirmă ca fundament al conștiinței morale tendința către ceea ce este general, către social. Individul și societatea se presupun reciproc, ceea ce înseamnă că voința morală trebuie să cuprindă și individualismul și altruismul în sine.

Temeiul criticii sociale îl constituie concordanța indivizilor prin voința morală, adică prin tendința către scopul suprem. Prin această convingere, fiecare individ caută să lucreze pentru fericirea tuturor.

Etica este o știință social-culturală normativă. În concepția lui Petre Andrei, etica socială nu exclude, ci presupune pe cea psihologică, întrucât ține seama de motivele și scopurile acțiunilor umane.

În afară de cele patru moduri principale de a întemeia valoarea etică, Petre Andrei menționează și alte încercări precum estetismul lui Ruskin, care confundă bunul cu frumosul: *intelectualismul* lui Rasius, heterofilismul lui Tolstoi, care este un altruism bazat pe libertate și iubire etc. De asemenea, arată că unii gânditori, considerând valoarea morală drept cea mai complexă, au introdus în ea unele momente eterogene. Între aceștia, Platon este socotit un model. După autorul *Dialogurilor*, conceptul valorii morale cuprinde frumosul și adevărul. Astfel, potrivit concepției lui Platon, în valoarea etică există un element logic (adevărul), unul matematic (simetria) și altul estetic. Detașându-se de teoriile amintite și ca un corolar al comentariilor făcute pe marginea lor, Petre Andrei afirmă că "*după noi natura valorii morale este socială și originea ei de asemenea*".

Abordând o altă problemă fundamentală, filosoful se întreabă: Care este criteriul valorii morale? Răspunsul îl formulează imediat: "*Criteriul după care judecăm o faptă drept morală sau imorală este conformitatea cu o poruncă, cu o Lege, care, permite sau oprește săvârșirea unei acțiuni*".

Înainte de dezvoltările privitoare la criteriul valorii morale, Petre Andrei spune că prin valoare morală se pot înțelege patru lucruri diferite: 1) *stabilirea unui principiu pentru determinarea conținutului moral al acțiunilor*; 2) *valoarea morală arată izvoarele cunoștinței noastre despre legea morală*; 3) *spre deosebire de Windelband, al treilea sens este sancțiunea legii morale*; 4) *valoarea morală considerată ca motiv al acțiunii*.

Cu sensul de normă, de motiv al acțiunii, valoarea morală poate fi *heteronomă*, atunci când este impusă de o autoritate externă, și *autonomă*, când individul își dă sieși Legi. Petre Andrei observă că trecerea de la morala heteronomă la cea autonomă o face Socrate, care pune ca temei al valorii etice *Conștiința de sine* a omului în general. De aceea Socrate este privit ca adevăratul întemeietor al moralei autonome.

Cercetarea criteriului valorii morale a determinat numeroase discuții, care au dus la soluții variate. Unii au ridicat plăcerea la rangul de criteriu al valorii morale – *eudemonismul*; alții, *utilul-utilitarismul*; alții, *perfectiunea-perfecționismul*. Aceste răspunsuri s-au întemeiat pe deducerea valorii morale dintr-un sentiment.

Există și teorii care au pus valoarea morală în dependență de voință și de inteligență. Ca urmare, unii filosofi au socotit datoria ca valoare morală, alții cultura și *personalitatea*. Toate aceste teorii sunt supuse, de Petre Andrei, unei analize critice profunde, pentru a formula, în cele din urmă, concepția sa referitoare la "adevăratul" criteriu al valorii morale.

În drumul spre această țintă, demersul teoretic al lui Petre Andrei stăruie asupra teoriei kantiene, care încearcă să stabilească un criteriu universal valabil al valorii morale, teorie ce va constitui fundamentul concepției filosofului român în problema discutată.

Etica lui Kant pune ca valoare supremă personalitatea. După el, așa cum am subliniat mai sus valoarea morală este rațională, apriorică, fără ceva experimental, în sine. Nimic nu este rău sau bun decât după scopul căruia îi servește. Scopul este stabilit de voință, în care își află izvorul binele și răul. Astfel, etica lui Kant are un caracter voluntarist. Dar factorii determinanți ai voinței nu sunt instinctele, ci rațiunea; de aceea voința devine rațiune practică. Principiile care determină voința sunt: maxime, când sunt subiective, adică au valoare numai pentru

voința subiectului, și legi, când sunt obiective, valabile pentru orice subiect și se impun. Dar nu orice voință este morală, ci numai aceea care este determinată de reprezentarea legii deci care este în afara oricăror motive contingente.

Așadar, legea morală impune omului acțiunea, ea poruncește și, ca atare, legea voinței este un imperativ. Imperativele, însă, pot fi *ipotetice*, când sunt condiționate de un scop, și *categorice*, când rezidă în ele însele. Imperativul categoric este apoditic, căci exclude orice conținut material al voinței, considerând numai voința în sine. Imperativul categoric are și el un scop la bază, un scop absolut în sine, impus de rațiune. Și acest scop absolut este demnitatea persoanei. Din acest scop derivă forma legii morale: *"acționează astfel ca să folosești umanitatea atât în persoana ta, cât și în persoana oricui altuia totdeauna în același timp ca scop iar niciodată numai ca mijloc"*.

Așadar, valoarea morală supremă este personalitatea. Kant înțelege voința ca fiind autonomă, întrucât numai ea poate să-și dea legi sieși, numai ea poate urma Legea, deoarece este liberă. Libertatea, nu în sens psihologic, ci transcendental, aparține numai lumii inteligibile, numenului. Omul este în același timp fenomen și numen. Este fenomen ca obiect al experienței și este numen, întrucât se gândește pe sine ca ceva deosebit de fenomene. Ca fenomen, omul este supus cauzalității empirice; ca numen este independent de timp, deci liber. De aici Petre Andrei concludă că *"morală lui Kant e o morală a adevărului și a demnității proprii, o morală care afirmă datoria ca motor al oricărei acțiuni"*.

În concepția kantiană, valoarea morală este un regulativ; ea nu trebuie să explice acțiunea umană, ci numai să ajute la finalizarea ei. Ideea de personalitate este fundamentul eticii lui Kant.

Autorul *Criticii rațiunii* pure concepe personalitatea ca o ființă cu rațiune și autonomă. Personalitatea are deci două trăsături de bază: autonomia și libertatea. Situată dincolo de experiență, personalitatea este idealul omenirii, în afara vreunui interes sensibil. Această personalitate are un dublu rol: este subiect și obiect al legii morale. Subiectul legii morale este personalitatea, care devine scop final, scop absolut al ei. Petre Andrei sesizează, însă, că personalitatea este numai o idee, fără o intuiție corespunzătoare ei în filosofia kantiană. Două tipuri de personalitate deosebește Kant: o *personalitate empirică* și o

alta *transcendentală*. Prima, deci, personalitatea empirică, are drept nucleu esențial inteligența ca facultate a sintezei unei diversități. Conștiința și personalitatea empirică presupun însă a percepția pură, care face posibilă orice cunoștință. Deci personalitatea empirică are drept bază pe cea *transcendentală*.

S-ar putea pune următoarea problemă: personalitatea morală este empirică sau *transcendentală*?

Deși nu s-a pronunțat limpede asupra acestei probleme, Kant afirmă totuși existența unei legături între aceste două tipuri de personalități. Personalitatea empirică este nu numai condiția *sine qua non* a celei morale, dar și mijlocul pentru realizarea ei, cum observă Greiner⁵². Recunoscând că există această idee în filosofia kantiană, Petre Andrei ne atrage atenția să nu uităm totuși că, pentru Kant personalitatea empirică există numai întrucât se referă la cea *transcendentală*, absolută, perfectă, care este numai o idee.

Pornind de la această observație, filosoful român se întreabă: "*putem noi formula un ideal etic, o valoare morală absolută, care să nu aibă nici o legătură cu viața sufletului nostru, cu aspirațiile grupului social căruia aparținem? Poate oare o simplă formulă goală și moartă să însuflețească pe indivizi și să determine acțiunile?*". Dezlegat de condiționările spațio-temporale, individul este numai o idee. De aceea, în filosofia kantiană, continuă Petre Andrei, personalitatea este o proiecție formală, *transcendentală*. Etica însă operează cu acțiuni, al căror izvor este sufletul omenesc, cu înfățișările sale polimorfe. Cu toate acestea, subliniază marele merit al lui Kant de a fi stabilit în principiu, adevăratul criteriu al valorii etice, *valoarea personalității*; "*etica modernă este etica personalității și a culturii*"⁵³. Kant a văzut că ceea ce este mai interior și mai profund în ea este personalitatea. Dar acesta a întemeiat un sistem autotelic, întrucât ideea de personalitate nu a pus-o în legătură cu o altă idee fundamentală și de care nu trebuie despărțită, anume cu ideea de cultură, susține Petre Andrei. El va aduce acest corectiv valorii morale supreme. Prin urmare, el afirmă că "*valoarea supremă morală este personalitatea creatoare de cultură*".

⁵² P. Andrei, *Despre procesul de cunoaștere și recunoaștere a valorilor în Opere sociologice*, vol. I, p. 136.

⁵³ P. Andrei, *Filosofia valorii*, ed. cit., p. 296.

Racordat deplin la nivelul cercetărilor din vremea lui, Petre Andrei spune că personalitatea, ca valoare etică supremă, "este astăzi general recunoscută". În acest sens îl citează pe Rickert care afirmă că viața are drept țință dezvoltarea personalității autonome, care se impune ca un criteriu de apreciere a tuturor acțiunilor unui individ.

Un alt teoretician, H. Cornelius susține că valoarea personalității este o condiție a celorlalte valori. Pe aceeași linie, Th. Lipps⁵⁴ este de părere că scopurile variate și multiple ale indivizilor sunt ordonate după criteriul personalității, căci tendința activității merge spre deplina afirmare a eului.

Există și teorii care contestă supremația valorii morale a personalității, așa cum apar în opera lui Hegel sau a lui R. Richter. În raport cu acestea, Petre Andrei își expune propria concepție despre personalitate și arată cum etica trebuie să fie una a personalității.

Din perspectiva psihologică, personalitatea este o unitate, care sintetizează întreaga diversitate a fenomenelor individuale trăite. Încercând o definiție a personalității, Petre Andrei spune că, din punct de vedere psihologic, *"se numește personalitate orice ființă conștientă de ea însăși, care poate să execute acte deliberate dotată cu voință liberă și gândire liberă și, în consecință, responsabilă"*.

Personalitatea se relevă prin două caractere constitutive: *o conștiință de sine, de unitate a fenomenelor vieții proprii și o autonomie a voinței, o libertate de a se determina cineva, în acțiunile sale, după motive conștiente*. Personalitatea, în acest sens este personalitatea psihologică, care nu înseamnă valoarea etică supremă.

Petre Andrei face distincție între personalitatea individuală și personalitatea socială. Dacă prima este definită și are elementele constitutive, așa cum am menționat mai sus, a doua, personalitatea socială, cuprinde individul ca pe un element component, deci are un caracter global, și este considerată de Petre Andrei ca fiind valoarea socială absolută. Caracteristicile personalității sociale, rezidă în faptul că ea reprezintă o unitate de voințe individuale, constante și independente, și o subordonare a scopurilor parțiale individuale unui scop unic, acela al societății.

Așa cum în viața individuală, valoarea absolută constă în crearea și perfecționarea personalității autonome individuale, în seria

⁵⁴ Th. Lipps, *Aesthetik in Kultur der Gegenwart*, Tell I, 1908.

valorilor sociale, valoarea absolută o reprezintă personalitatea socială, care este creatoare de cultură intelectuală. Personalitatea psihologică devine valoare supremă când este pusă în serviciul culturii. *"Personalitatea creatoare de valori culturale este personalitatea morală, idealul moral, valoarea absolută"*, spune Petre Andrei. Aceste valori culturale formează idealul umanității și reprezintă o unitate a voinței care concentrează toată activitatea spiritului omenesc. Astfel, idealul umanității este idealul cultural, care constituie valoarea etică supremă.

În conflictul valorilor individuale ori a celor totale-sociale, dreptatea este de partea celor care sunt mai aproape de realizarea idealului umanității. În structura raporturilor sociale noi vedem personalități, care ne sunt superioare, și atunci se naște ideea unei personalități ideale, care tinde să se realizeze în fapt producând astfel o valoare nouă. Moralitatea sau imoralitatea acțiunilor unui individ trebuie apreciate din perspectiva scopurilor și intențiilor sale.

Valoarea morală rezultă tocmai din ordinea și calitatea scopurilor și din intenție, care sunt determinate de personalitate. De aceea, personalitatea este adevărata valoare morală. Această valoare este necondiționată, dar ea condiționează toate celelalte valori. *"Valoarea etică supremă admisă de societatea culturală modernă este deci cea cultural-socială"*.

Deosebind între conținutul și forma valorilor etice, Petre Andrei afirmă că valorile etice pot determina două direcții: o etică materială și o etică formală. Dacă eticul este privit ca ceva cu un conținut atunci se ajunge la o etică social-culturală, admițându-se ordinea culturală ca valoare supremă. Dimpotrivă, dacă eticul este considerat ca ceva mai presus ca supunere către legea morală, atunci avem o etică formală. În primul caz, valoarea nu este absolut separată de celelalte valori culturale; în al doilea caz valoarea etică are o poziție cu totul deosebită în lumea valorilor; este ceva ce se impune tuturor valorilor.

După etica formală, conținutul acțiunii este indiferent pentru valoare, întrucât importantă este voința, forma pură a voinței. Căci, în opinia lui Petre Andrei, etica stabilește valori absolute, cărora trebuie să li se supună orice individ, iar determinările conținutului imperativelor etice trebuie luate în societatea culturală. În toată variația determinărilor materiale, constantă rămâne numai credința

într-o valoare supremă, în bine, în datorie. "*Acțiunile noastre sunt călăuzite de ideea unei valori absolute care ne dă tăria de a rezista răului*", care face din noi "*un membru al imperiului spiritelor*", după expresia lui Lotze.

Dacă valoarea etică este o valoare culturală, atunci se naște întrebarea: moralitatea creează cultura sau o presupune? În această problemă ca și în toate celelalte, Petre Andrei se ferește de absolutizări și caută echilibrul, afirmând: "Cultura este o condiție și un efect al moralității". Este o condiție *sine qua non*, căci ea este o stare în care convingerea morală influențează, în care legea morală se poate realiza. Cultura este o continuă creare și transformare de valori, care dă mereu noi conținuturi etice, punând pe om în poziția de a fi creator de valori, a căror sinteză generală este cultura spirituală a omenirii.

Referitor la cele două procese corelative, de cunoaștere și recunoaștere a valorilor în sfera eticului, Petre Andrei le dezvăluie particularitățile corespunzătoare. Cercetarea principiului etic suprem, cu însușirile sale deosebite, exprimă procesul de cunoașterea a valorilor etice. Aplicarea valorii etice la actele individuale reprezintă esența procesului de valorificare. Evaluarea, aprecierea faptelor se face numai după principiul sau valoarea supremă, care poate arăta dacă ceva este moral sau imoral.

Acționând în vastul domeniu al relațiilor umane, valorile morale sunt de natură socială. "*Valorile etice* – spune Petre Andrei – *sunt valori sociale, care se nasc din contactul indivizilor între ei și care își găsesc rădăcinile în natura socială a omului*". O acțiune are valoare etică numai dacă o judecăm nu numai după intențiile subiective ale autorului ei, ci și după efectele, după influența ei asupra societății. În afară de aceasta, conținutul valorilor etice provine din societatea culturală, nu din viața individuală, ceea ce arată că socialul reprezintă un factor constitutiv fundamental al valorilor etice.

Ca disciplină a moravurilor, etica trebuie să se întemeieze pe teoria socială, afirmă Petre Andrei, întrucât numai aceasta ar cuprinde adevărul. În fine, prin natura sa, etica este o știință socială și, ca urmare, valorile stabilite de ea au tot un caracter social. Astfel, Petre Andrei încheie demersul asupra valorii etice, gândind că prin aceasta a finalizat studierea diferitelor laturi ale vieții sociale. De celelalte

categorii de valori, istorice, estetice, religioase, filosoful se va ocupa în mod special, întrucât alcătuiesc cadrul de ființare a realității sociale.

Venind dinspre sociologie spre etică, Petre Andrei este preocupat de descifrarea naturii, temeiului, originii, izvorului valorilor etice, a criteriului judecății morale, a valorii morale supreme, deci a idealului moral, de evidențierea fundamentului etico-sociologic al fericirii umane, iar exprimarea propriului gând o face sprijinindu-se pe solida sa formație culturală analizând problemele din perspectivă istorică, delimitându-se de diverse tendințe, orientări, perspective, indicându-le meritele și limitele, cum singur o spune, căutând să aducă problematica în discuție la stadiul gândirii moderne.

Putem remarca în gândirea lui Petre Andrei perspectiva integralistă, viziunea sistemică, efortul de a pune în raport, de a corela și detașa, în același timp, aspecte ale problemei în discuție, perspectiva relativistă, preocuparea pentru aspectul static, devenit, dar și pentru dinamismul, devenirea vieții sociale. Sunt binefaceri cu care Petre Andrei vine în câmpul gândirii etice, desigur, dinspre domeniul cercetării sociologice. Mărturie stau în acest sens, *Filosofia valorii, Etica, Problema fericirii*.

Etica este la Petre Andrei o *știință normativ-practică*, al cărei obiect este fixarea normelor și valorilor morale, la baza societății stând ideea de valoare. Ea studiază realitatea morală, aspectul devenit al existenței, dar și idealul moral, plecând de la explicarea faptelor și a mobilurilor lor. Petre Andrei fundează etica sociologică, delimitându-se de etica teologică, pentru care izvorul eticii este în transcendent, dar și de etica filosofică, metafizică, pentru care normele morale vin fie din noi, din individ, din personalitatea morală, fie dintr-o realitate suprapersonală – voință colectivă, dintr-o natură morală supremă individului.

Ca parte a sociologiei, etica sociologică studiază faptul moral, nu omul în genere, studiază realitatea independentă de noi, caracterul exterior, obiectiv al normelor morale (în afara sufletului omului) având putere de constrângere. De aceea, ea este empirică, obiectivistă, realistă, Petre Andrei desubiectivizând, într-un sens, morala. Este și relativistă, căci nu există reguli universal valabile, morala aducând norme de conduită pentru societate, iar normele morale fiind diferențiate după societăți, clase, împrejurări.

Față de etica teologică, transcendentă și de cea filosofică, văzută ca artă a vieții, etica sociologică trebuie să studieze aspectul static al eticului, realitatea morală, dar și aspectul dinamic al eticului, devenirea socială, idealul moral – ca model de acțiune, normă, călăuză în viață, ce se naște în societate și evoluează cu societatea, ca tendință spre ceva valoros, care trebuie să pornească de la realitatea existentă, proiectând în viitor momentele plăcute, privind fenomenul moral din punct de vedere obiectiv și subiectiv. La Petre Andrei, etica, ca știință social-normativă, își are temeiul în teoria socială. Socialul reprezintă un element constitutiv fundamental pentru valorile etice, care sunt valori sociale, au un caracter social, își iau conținutul din societatea culturală și nu din viața individului.

Valorile etice se nasc din raporturile între indivizi, au rădăcina în natura socială a omului. Există la nivelul valorii etice un moment subiectiv și un obiectiv, care se referă la ce este socio-cultural. Valoarea morală a unei acțiuni trebuie judecată după intențiile subiective, dar și după efectul obiectiv, după consecințele, după influențele asupra societății, după motive, dar și după scopuri. Pentru ca acțiunea sa să fie morală, trebuie să fie morale toate componentele lanțului praxiologic: mobil, intenție, scop, mijloace, căi, rezultate, etc.

Fundamentul naturii și originii faptului moral, a criteriului de judecare morală a faptelor. Valorile etice sunt scopuri ale voinței, subliniază voluntarismul, dar ele nu se constituie, nu se întemeiază în afara întregului psihic uman, a afectivității și a gândirii, în afara sensibilității, a experienței de viață a subiectului.

Față de teoria afectivă, pentru care valorile etice vin din sentiment, Petre Andrei arată că valoarea etică nu vine doar din sentiment, din afectivitate. Sentimentul este un element însemnat al acțiunii morale, dar nu cel mai important. Pentru caracterul moral al unei acțiuni este important a nu face bine din milă, din sentiment, ci a-ți propune conștient o acțiune ce determină progresul uman. Pentru gânditorul ieșean, valoarea etică este o relație între obiecte reprezentate și anume sentimente legate de reprezentări, sentimentele și reprezentările fiind determinate, în instanță, de o dorință, de o tendință a sufletului spre binele general. Petre Andrei va reacționa și față de logicismul etic. Respingând psihologismul, empirismul valorilor etice, pentru că nu ne dau judecăți necesare, universale, Kant

va susține natura exclusiv logică a valorilor etice. Pentru a fi normă, principiu practic suprem, valoarea etică trebuie să fie, consideră Kant, o valoare absolută, un imperativ rezultat din rațiune, din principii apriorice.

Valoarea etică vine din, este determinată de, legea morală, de ideea datoriei, ca principiu rațional *a priori*. Asistăm la Kant la o întemeiere exclusiv logică a eticului, fără legătură cu elemente empirice, sensibile, fără apel la înclinații, sentimente, experiență, simțuri, plăcere, durere. Singurul mobil ce determină voința morală este sentimentul de respect pentru legea morală.

Rigorismul și formalismul kantian, va spune Petre Andrei, neagă plăcerea vieții, predică doar constrângerea, datoria de a crea valori morale, vizând doar concordanța faptelor cu imperativul categoric, făcând abstracție de conținut, de scop punând accent doar pe rezultatul obiectiv al acțiunii, pe ceea ce face bun omul. Accentuând doar natura raționalist-logică a valorilor etice, eludând temeiul psihologic în constituirea valorilor etice, Kant greșește, spune Petre Andrei, pentru că nu există voință fără reprezentări și sentiment, iar temeiul psihologic nu poate lipsi din constituirea valorilor etice, dacă ele reprezintă norme pentru reglementarea acțiunii.

Concluzionând asupra celor două aspecte analizate, putem spune, după Petre Andrei că valoarea etică nu se întemeiază exclusiv în afectivitate, în sentiment, este nevoie și de prezența elementului conștient, rațional. Nu se întemeiază nici exclusiv în logic, într-un principiu rațional *a priori*, este nevoie și de un temei psihologic în constituirea valorilor etice, acestea nefiind rupte de experiență, de simțuri, de plăcerile vieții. Se observă delimitarea lui Petre Andrei de pozițiile unilaterale și corelarea acestora într-o viziune proprie gânditorului ieșean.

Este just a afirma că etica scoate reguli din viață pentru viață, fără a stabili reguli universal valabile, că experiența, viața reprezintă un izvor al valorilor morale, că legile morale sunt legi naturale ale ființei umane – va insista Petre Andrei, analizând poziția lui Paulsen, după care omul distinge binele de rău pe baza unei conștiințe interne și nu a unui imperativ al rațiunii practice, a unei legi apriorice.

Epoca modernă, subliniază sociologul, se îndepărtează de considerațiile metafizice din etica teleologică în întemeierea valorilor

etice. Curentul social-etic are cei mai mulți aderenți. Acesta dă eticii un fundament social. Apreciază poziția lui Lévy-Bruhl, pentru care etica este știința obiceiurilor, morala o funcție a societății, ce variază cu societatea, ce vede realitatea morală dependentă de condiții, recunoaște varietatea valorilor etice, dar și elementele comune, constante ale moralei, valorile morale generale. Dacă sociologia este o știință descriptivă, explicativă, obiectul ei fiind realitatea socială devenită, etica este o știință social-culturală normativă, de realizare a unei stări social-culturale de valoare, stabilind valorile de realizat, influențând voința oamenilor. Etica⁵⁵ și politica studiază societatea în devenire, politicul servind eticul, aplicând normele stabilite de etic.

Analizând direcțiile empirice în etică, Petre Andrei va respinge și ideea naturii biologice a valorii etice, etica biologică a lui Spencer (și Nietzsche) ce deduce valoarea morală din cea biologică, considerând valoarea etică tot ce contribuie la maximum, de viață, tot ce asigură conservarea vieții. Or, subliniază Petre Andrei, o valoare morală își are izvorul în experiență, în viața psihică, dar nu se reduce la viață în sens biologic.

Etica modernă, spune Petre Andrei, este o etică socială universalistă. Fundamentul conștiinței morale este o tendință către general omenesc, către social. Individul și societatea se presupun reciproc, voința morală se bazează pe concordanța indivizilor prin tendința spre scopuri superioare, trebuind să cuprindă și egoismul individului și altruismul. Etica modernă se bazează pe nevoia de unitate, de integrare a individului în societate, de a lucra împreună și a se bucura de roade. Etica individului se subordonează eticii sociale, tinzând să se armonizeze. Etica socială presupune, nu exclude, etica psihologică, ține cont de motivele și scopurile acțiunilor umane, influențează voința oamenilor, stabilește valorile de realizat, urmărind realizarea unei stări social-culturale de valoare.

Iată cum, istoricul problemei prezentându-l, Petre Andrei are posibilitatea detașării de cele patru moduri de întemeiere a valorii etice și a sintetizării și prezentării unui punct de vedere propriu, original, în sens modern.

Valoarea morală este scop al voinței, este legea morală ca motiv al acțiunii. Criteriul de a judeca o faptă, acțiune ca morală/imorală este

⁵⁵ Aristotel, *Metafizica*, Ed. Academiei, București, 1965.

concordanța cu valoarea supremă, conformitatea cu o legea morală, cu o poruncă. Valoarea morală, ca normă, ca motiv al acțiunii, poate fi eteronomă impusă de o autoritate exterioară – Dumnezeu, stat – sau autonomă, când individul își dă legea. Și în problema criteriului moral, ea a primit soluții variate, Petre Andrei se detașează, prin analiza și dezvoltarea punctelor de vedere deja formulate.

Eudemonismul, în variantele mai vechi sau mai noi, pentru care plăcerea este valoarea supremă, nu dă un criteriu valabil al valorii morale, întrucât plăcerea nu poate fi scop al voinței, nici motivul, nici obiectivul ei, nu poate fi valoarea morală supremă, ea fiind doar rezultat al voinței, semn de mulțumire sau nemulțumire a voinței în tendința sa către un scop. Pentru utilitarismul lui Bentham și Mill, valoarea morală este utilitatea, cel mai mare quantum de plăcere pentru cel mai mare număr de semeni sau, respectiv, plăcerile nobile venite din întrebuințarea facultăților înalte. Și eudemonismul și utilitarismul greșesc, subliniază Petre Andrei, admițând ca singur mobil al acțiunii morale plăcerea, ce ține de sensibilitate, de dispozițiile subiective. Astfel de valori morale pot duce la egoism sau altruism. În timp ce pentru Max Stirner omul este necesar egoist, avându-se pe sine ca scop, pentru Comte are valoare morală utilitatea privind pe alții. Nici perfecționismul etic nu determină valoarea morală supremă. El este o teorie formalistă, ce operează cu un concept neclar, neexplicat drept criteriu suprem al valorii etice, lăsând loc confuziei dintre evoluția naturală și perfecționarea morală, perfecțiunea fiind dezvoltarea completă a însușirilor naturale pentru Windelband.

Etica kantiană este o etică a datoriei și o etică a personalității⁵⁶. Căutând un criteriu universal valabil al valorii morale, morala kantiană afirmă datoria ca motor a acțiunii, fiind o morală a demnității proprii. ea este și o etică a personalității – ființă cu rațiune, autonomă și liberă, aflat dincolo de experiență, subiectul legii morale. Personalitatea este subiect și obiect al legii morale – dă legea, se supune ei, devine scop absolut, final al acesteia.

Ca subiect al legii morale, ca ființă autonomă, personalitatea are demnitate, valoare absolută. Personalitatea kantiană, văzută ca individ liber de orice condiționare spațio-temporală, transcendențială, absolută,

⁵⁶ Immanuel Kant, *Critica rațiunii pure*, Ed. Științifică, București, 1969, pp. 41-42.

perfectă, este o idee, un ideal etic, valoarea morală absolută. În realitate, spune Petre Andrei, ea nu este o valoare etică adevărată, căci nu este o realitate cu temeiuri empirice, care să fie subiect al acțiunii morale. Este o personalitate formală, transcendentală. Nu poate fi o etică în afara vieții oamenilor, acțiunile eticii au ca izvor sufletul uman, materialul vieții oamenilor, acțiunile eticii au ca izvor sufletul uman, materialul eticii este viața sufletească empirică. Meritul lui Kant este de a da adevăratul criteriu al valorii etice – valoarea personalității, el văzând că ce e mai adânc și mai înalt în om este personalitatea, omenirea în om. Limita lui vine, însă, din neînțelegerea ideii de personalitate de cea de cultură.

Este moral actul acela ce tinde la creșterea, dezvoltarea personalității autonome. Personalitatea determină ordinea scopurilor și intențiile morale. Ca valoare morală supremă, absolută, ca ideal moral, personalitatea înseamnă, în sens psihologic, conștiință de sine, unitate a faptelor și acțiunilor proprii, voință autonomă, liberă, ce se determină pe sine după motive conștiente, dar înseamnă și punere în serviciul culturii, creare de valori culturale. În concluzie, valoarea morală are o origine și o natură socială. Criteriul de judecare a faptelor din punct de vedere moral este personalitatea, văzută ca valoare supremă, absolută, ca ideal. După unii, valoarea etică absolută este idealul cultural, ordinea social-culturală, în care valoarea etică este una printre altele. Din punct de vedere formal, valoarea etică este fundamentală, conține în sine celelalte valori, cultura fiind o condiție și un efect al moralității.

Etica stabilește valorile generale, absolute, dar conținutul imperativelor etice trebuie luat din societatea culturală. În diversitatea și varietate determinărilor materiale rămâne ceva constant - credința într-o valoare supremă, în Bine, în datorie, ce ne călăuzește, dându-ne putere în fața răului.

La Petre Andrei se înlătură formalismul kantian, personalitatea devine un concept empiric-psihologic, primește conținut, nu rămâne un concept transcendental. Valoarea etică e o valoare culturală; cultura este crearea și transformarea de valori, ea ne dă conținuturi etice, pune pe om în situația de a crea noi valori, ce vor alcătui cultura omenirii spirituale superioare. Putem conchide că fundamentul eticii lui Petre Andrei este psiho-socio-cultural.

Orice activitate spirituală, spune Petre Andrei, trece prin trei etape: teologică, metafizică, pozitivistă. În etica teologică, principiile morale și moralitatea au o coloratură religioasă. Două idei, de nemurire și de Dumnezeu, sunt temelia înăscută în spiritul omenesc, e o trebuință a spiritului. În religiile mai noi, spiritualizate, elementul moral este mai important, la ideea de nemurire se adaugă cea de recompensă. Legea morală este transcendentă, impusă de o voință divină, iar normele de conduită sunt respectate sub imperiul fricii divine. La teologi, izvorul normei morale se află în Divinitate, Dumnezeu fiind creator, ordonator, legislator moral. De la Renaștere, etica începe să se separe de teologie. Reforma dă o lovitură eticii teologice; Luther cere revenirea la etica umană, pentru el principiile de conduită morală reprezentând spiritualizarea omului, un ascetism activ pentru dezvoltarea personalității.

Azi, spune Petre Andrei, referindu-se la deceniul al IV-lea al secolului al XX-lea, când evoluția popoarelor arată că normele se schimbă, variază, funcție de trebuințe sociale; în spațiu și în timp, că Binele și Răul sunt funcție de timp și conștiință, normele fiind pentru oameni, azi, deci, *nu se mai poate întemeia o etică pe bază teologică, cu norme morale transcendente*, deși religia are o mare influență în determinarea normelor morale, deși popoarele acționează mai mult sub influența normelor religioase, iar ideea de nemurire are un rol de determinare.

Etica teologică se bazează pe revelații, e ceva irațional, e o morală invariabilă și autoritară. În etapa metafizică a eticii, etica filosofică nu mai face apel la Dumnezeu, bazele ei sunt raționale. Fundamentul eticii filosofice nu mai este în transcendent, ci a coborât în om, întemeindu-se pe sentimentul cosmic. Ea nu poate, însă, fundamenta științific etica, sentimentul cosmic. Dumnezeu cu natura, distruge legătura existență-valoare. Sentimentul cosmic poate naște virtuți morale – blândețe, modestie, optimism, pesimism. Izvorul moralei este în sentimentul cosmic. Dacă în sufletul omului sunt idei ce reflectă cosmosul, ar trebui ca rațiunea să-i arate moralul. Etica filosofică are două direcții – individualistă, ce găsește în individ izvorul normelor morale, și universalistă, ce postulează o conștiință supraindividuală, din care izvorăsc normele morale, întrucât individul

nu poate trăi izolat. În prima variantă, individul este scop în sine, scopul și izvorul normelor morale.

Conformismul social e o îngrămădire de elemente sociale și individuale; este o concordanță în sufletul indivizilor pentru că lucrăm sub influența acelorași motive. Izvorul normelor morale este personalitatea morală, scopul este fericirea.

În etica universalistă unitatea morală este suprapersonală, suprasocială: Fichte, Comte recunosc că mai presus de individ e speța și umanitatea ce se realizează prin indivizi, dar *nu se reduce la ei*. În filosofia postkantiană⁵⁷ a sec. XIX, există o voință colectivă interioară celei individuale, morala legându-se de voința totală. La Hegel, statul e mai presus de individ. Ambele, arată Petre Andrei, nu explică științific normele morale. Etica individuală e contrazisă de realitate; dacă individul ar fi scop în sine și ar dirigeri, ar fi izvorul normelor morale, el ar avea sentimentul libertății, ar face totul din inițiativa sa. Mill împacă ambele direcții, vede domenii lăsate și individului și societății; avem impresia că normele vin și din noi, că obligațiile sociale nu ne mai apasă de la un timp ca și constrângeri.

Mai aproape de adevăr i se pare lui Petre Andrei varianta universalistă, ideea unei realități suprapersonale – individul suportă normele impuse de societate, le interiorizează, creează alte norme. *Așa ajunge Petre Andrei să fundamenteze etica sociologică ca parte și domeniu al sociologiei.*

Viața socială se caracterizează prin conformism conștient; la baza acestuia se află ideea de valoare, ca element structural al conștiinței. Pornind de la explicarea faptelor, a mobilurilor ce le determină, ne putem ridica la norme de călăuză în viitor.

Etica este o știință a valorilor și normelor morale, indică valorile și normele de conduită în viața socială și pentru viitor. Etica este văzută de Petre Andrei ca știință a valorilor, ce determină conformismul social. Ea indică valorile și normele de conduită în viața socială, vrea să dea și norme de conduită pentru viitor. În viziunea sa, etica este o știință normativă și practică, la el normativul și științificul nu se exclude; cunoscând realitatea scopurilor, putem fixa norme.

⁵⁷ Mircea Florian, *Immanuel Kant în Istoria filosofiei moderne*, vol. II, București, 1939, p. 3.

Etica veche și cea medievală neglijează realitatea morală existentă, se ocupă doar cu idealul moral, eludând moralitatea. În locul eticii naturii, ce avea ca ideal moral plăcerea naturală, grecii aduc etica virtuții. Creația de idei, de valori noi apare în aspectul dinamic al eticului, care este idealul moral.

Obiceiul, opinia publică, moda sunt realități morale, cu valoare normativă. Drumul moralei ar fi la Petre Andrei: *de la realitatea morală* – opinie publică, obicei, modă, presă reprezentând forme, dar și norme morale, o realitate morală normativă, ca aspect exterior, obiectiv al moralei (societatea dă norma morală, legea morală, criteriul moral, sancțiunea morală) *la individ*, care le interiorizează, *se conformează* (un conformism conștient, bazat pe ideea de valoare), dar și *crează prin actul moral*, obiceiurile având o dinamică. La acest nivel, subiectiv al moralității, etica studiază scopul, motivele, aspectele voinței libere și responsabile.

Morala se dovedește a avea o origine și o esență socială: normele și legile morale le dă societatea, virtutea are o origine socială, conștiința morală nu este altceva la Petre Andrei decât "*aspectul valorificator al conștiinței sociale*" și nu ceva subiectiv, înăscut, formal. Societatea stabilește criteriul moral, dar actele sancționate de societate sunt morale, ne amintește Petre Andrei din Durkheim. Trebuie să fie morale toate componentele actului moral – și scopul, și intențiile, motivele, și mijloacele, și rezultatele.

Acțiunea trebuie să fie dorită, făcută din datorie, nu conform acesteia. Voința liberă are conștiința motivelor acțiunii, deliberează și alege, iar responsabilitatea este văzută ca măsură a responsabilității sociale. Aspectul obiectiv al acțiunii morale este conformisul exterior; acțiunile le impun obiceiul, opinia publică etc. Aspectul subiectiv se ilustrează prin interiorizarea normelor morale, individul ținând spre ceva – ca scop și ideal, fiind determinat de afecte, dorințe, intenții.

Când scopul moral, criteriul, normele morale sunt impuse din exterior, morala este eteronomă. În morala autonomă, scopurile au fost: plăcerile, utilitatea, virtutea, perfecțiunea, personalitatea morală, individuală și socială. Morala eteronomă este transcendentă (teleologică, Platon) sau empirică, impusă de autoritatea politică sau de cea științifică. După scop, sistemele de morală au în vedere o morală eteronomă, și una autonomă, cuprinzând hedonismul, utilitarismul,

etica perfecțiunii, etica virtuții, etica personalității, la Kant, preocupat nu doar de scopul moral, ci și de izvorul moralei. După el, omul e legislator, își dă legea morală, care e legea datoriei, imperativ categoric, aprioric, fixat pe rațiune, cu cele trei forme: generalizarea maximei subiective, a realiza umanitatea, a acționa pentru realizarea umanității, imperativ posibil doar cu trei condiții, ce devin postulate ale rațiunii practice: libertatea, existența lui Dumnezeu – în altă lume, ca ceva just, ce face posibilă întâlnirea dintre virtute și fericire, și nemurirea spiritului. Virtutea este la Kant acțiune din datorie și nu conformă cu datoria.

Omul e personalitate, ce se autodetermină, își dă legea și se stăpânește contra motivelor sensibile.

Acțiunea morală presupune motivele acțiunii, intenții, scop, mijloace, rezultat – toate trebuind să fie morale ca acțiunea să aibă girul moralității. Ea presupune legea, ca aspect exterior și aspect interior, pare a veni *din noi*.

Există în etică trei tipuri de scopuri: *individuale*, foarte variate, ce duc la egoism, la negarea moralei, existând, însă, diferențe între individualismul aristocratic al lui Stiner, eroii lui Carlyle sau cei ai lui Ibsen, socotind că omul este el însuși când scapă de societate, mânat de voință, dar și de iubire de oameni și de adevăr, dorind să ridice poporul; *democratice*, la Spencer, Mill, pentru care inegalitatea este doar naturală, morala având menirea de egalizare, prin dezvoltare interioară, făcând din viață un bine suprem, o valoare; *universale*, ce tind spre umanitate. Acestea din urmă sunt scopuri morale. Scopul suprem este dezvoltarea umanității. Scopul dezvoltării e umanitatea, personalizarea omului, realizarea personalității. Sporirea culturii și personalității sunt scopuri morale.

Idealul este respectul umanității ca totalitate de valori, iar mijlocul este crearea personalității, personalizarea omului, nu ca scop în sine, ci pentru a spori umanitatea, bagajul cultural. Valoarea morală supremă este crearea personalității, care să dezvolte cultura, umanitatea, este totalizarea, umanizarea omului, ca aport al totului, dezvoltarea în om a însușirilor ideii de om, cum spune Herder.

Motivele morale sunt cele referitoare la eu și societate, intercalate de Wundt între cele perceptibile, sensibile și cele intelectuale. Cele referitoare la eu vizează iubirea de sine, fiind legate

de aceasta sentimentul demnității, onoarei, al muncii, curajului și eroismului; cele referitoare la societate vizează simpatia cu cele două forme, bucuria și compătimirea.

Conștiința morală este aspectul valorificator al conștiinței sociale interiorizat prin educație. Astfel, individul se socializează, conformându-se normelor morale iar judecata morală se bazează pe valorile stabilite de societate, interiorizate, pe sentimentele morale proprii, omul creând și noul moral, recreându-se pe sine, generație după generație.

Valori estetice. Dacă logica și teoria cunoașterii se interoghează asupra modului în care trebuie concepută lumea, pentru a degaja o idee unitară despre univers; dacă etica își pune problema normelor acțiunii; estetica se preocupă de intuiția frumosului, de artă și valoare în general. Logica urmărește adevărul; etica – justul; estetica – frumosul. Deci, logica este știința gândirii, etica a voinței, estetica a sentimentului. Acceptând că aceasta este structura modului de existență a celor mai generale categorii de lucruri apare limpede de ce arta trebuie să fie liberă de opțiuni științifice, economice sau morale. Materia cercetărilor estetice o formează, așadar, sentimentele, dar nu orice fel de sentimente, precizează Petre Andrei ci numai acelea "de cea mai înaltă speță". De aici concludе filosoful că "valoarea estetică are substrat sentimentul"; conceput ca materie vagă care "umple în tabloul lui Croce un loc pe care mulți îl omisese; el dă conținut formei și caracter intuițiilor; el reprezintă fundalul masiv și potențialitatea cunoașterii și acțiunii".

Spre deosebire de valorile sociale, la care ne-am referit mai sus, Petre Andrei distinge între valorile născute din atitudinea contemplativă a personalității, valorile estetice și religioase, în care elementul activ este întunecat de cel contemplativ. Acestea sunt de natură pur internă, în raport cu valorile sociale, în care activitatea are forme externe de manifestare.

Problematica valorilor estetice dezvoltă conexiunea gândirii lui Petre Andrei⁵⁸ cu orientarea estetică dominantă la răspântia secolelor XIX și XX, și chiar după aceea, fundată pe teoria lui Benedetto Croce,

⁵⁸ La P. Andrei nu este o delimitare clară între estetic și artă. Aici noțiunea de estetic se confundă cu cea de artă în general. Vezi: P. Andrei, *Despre ideal. Despre fericire. Valorile estetice și teoria empatiei*, ed.cit.

că arta este viziune sau intuiție – teorie apărută ca efect al resurecției unor idei mai vechi ale cugetării teoretice privind reliefarea facultății specifice estetice a spiritului. În concepția lui Croce, arta ca intuiție este expresia sentimentului, care, la rândul său dă coerență și unitate intuiției. Nu ideea, ci sentimentul conferă artei sprinteneala aeriană a simbolului. Articulând fluxul inform al experienței brute, arta nu are legătură cu adevărul sau moralitatea, cu teoria sau utilul; de aceea ea nu se supune vreunei legi, reguli sau convenții.

Din perspectiva acestui intuiționism croceean, augmentat de cel bergsonian într-o ontologie a umanului, Petre Andrei găsește că momentul estetic ocupă o poziție mijlocie între atitudinea reflexivă, specifică cunoașterii teoretice și atitudinea acțională proprie științelor sociale și eticii. Esteticul se întemeiază pe o atitudine contemplativă, intuitivă. "Prin urmare în viața estetică noi intuim". Celor trei atitudini spirituale, continuă Petre Andrei, în spiritul diagramei croceene a existenței, le corespund diferite discipline filosofice. Astfel, *atitudinea reflexivă este fundamentul logicii și teoriei cunoașterii; atitudinea practică formează obiectul eticii și științelor sociale; atitudinea intuitiv-contemplativă constituie obiectul esteticii.*

Creația artistică nu este numai un act în sine, ne lasă să înțelegem Petre Andrei. Artistul dă la iveală opera, gândind la un public ideal. El poate crea opera ascunzând ceea ce este pur subiectiv, dând impresia că nu a pus în ea nimic personal; în asemenea cazuri, arta este *academică*, rece. Dimpotrivă, dacă artistul transfigurează în operă ceea ce este pur personal, fără a ține seama de public, de cerințele lui, atunci creația sa va fi *manieristă*. Celor două concepte, academism și manierism, Petre Andrei le dă o accepțiune proprie, diferită de cea impusă în lucrările ulterioare de estetică.

Deși au o bază comună, sentimentul, valoarea estetică nu este tot una cu arta. În opinia lui Petre Andrei, conceptul de artă poate fi înțeles în trei sensuri: 1) *creația artistică*; 2) *plăcerea estetică*; 3) *opera estetică*. Cu toată deosebirea ce le caracterizează, aceste sensuri fuzionează în același termen general de frumos. Între creația artistică și plăcerea estetică diferențele sunt atât de evidente, încât ele presupun două personalități diferite. În acest context apare distincția implicită dintre obiectul valorii estetice și opera de artă. Petre Andrei consideră că opera de artă este expresia obiectivității propriei vieți a

artistului, ceea ce i-a îndreptăţit pe unii să afirme că arta este un limbaj prin care artistul împărtăşeşte publicului său anumite conţinuturi de viaţă. Atent să nu cadă pradă subiectivismului, Petre Andrei nuanţează, afirmând că, în creaţia artistică, artistul obiectivează propria-i viaţă, deci un element subiectiv, sensibil, într-un element obiectiv, care este un suport material. Prin urmare, opera de artă este produsul cooperării unui moment subiectiv cu altul obiectiv; în structura ei se întretes elemente reale şi ideale.

Petre Andrei distinge între plăcerea estetică şi valoarea estetică astfel: estetica variază de la un individ la altul, în funcţie de excitabilitatea afectivă şi sensibilitatea fiecăruia. Valorile estetice se referă la plăcerea estetică, care este determinată de opera de artă. Există însă o deosebire între plăcerea estetică şi înţelegerea estetică, pentru că opera de artă poate fi înţeleasă fără a fi gustată.

Aceasta trimite la o problemă fundamentală a temei de faţă: Ce este valoarea estetică şi cum poate fi ea determinată?

Dificultatea întrebării a determinat formularea unor răspunsuri numeroase, încercând să surprindă într-o definiţie exactă acest tip de valoare, cele mai multe s-au redus la afirmarea, nu la explicarea ei. S-a confundat valoarea estetică cu judecata de valoare, concentrându-se cercetarea asupra celei din urmă, ceea ce a însemnat o eroare. Căci valoarea estetică, spune Petre Andrei, nu depinde de judecată, care este în dependentă de ideea de frumos. Valoarea este obiectul judecăţilor şi deci ele sunt aposteriori. Trebuie să existe mai întâi opera şi implicit valoarea ca să se poată exercita judecata.

Fiind concepută în diverse feluri, valoarea estetică a constituit obiectul multor teorii a căror scurtă istorie critică o face Petre Andrei, pentru a expune apoi propria-i concepţie care cuprinde în sine efortul precedent al spiritului uman. El aminteşte de încercările unora de a defini frumosul ca asociaţie de reprezentări, de factori senzoriali, iar valoarea estetică privind-o ca produsul combinării acestor factori.

Alte puncte de vedere susţin că valoarea estetică nu este determinată de conţinutul de reprezentări, ci de forma de unire a lor. Ambele perspective sunt unilaterale, pentru că frumosul şi valoarea estetică implică armonia dintre fondul şi forma obiectului artistic. Aceste unilateralităţi le-a înlăturat Kant care a dedus valoarea estetică din concordanţa intuiţiilor şi conceptelor, provocând o mişcare

revoluționară în gândirea estetică care a depășit mult limitele trasate de el.

Problematizatoare a fost încercarea unor gânditori de a reduce valoarea estetică la cea biologică. Pornind de la o concepție greșită despre valoare, această tendință teoretică, spune Petre Andrei, consideră viața ca principiul cel mai general al valorii, așa cum apare în lucrările psihologului german, R. Müller-Freienfels. O altă teorie, cea psihologică, își propune să derive valoarea estetică din legile forțelor sufletului. Astfel, Konrad Lange a redus arta la o iluzie; Broder Christiansen a confundat teoria valorii estetice cu o teorie psihologică voluntaristă. Într-un alt plan, teoria logică a valorii consideră frumosul drept conținut logic al gândirii, îmbrăcat însă nu în concepte, ci în intuiția sensibilă. Conform acestei orientări, valoarea estetică este "o gândire logică inconștientă", cum afirmă Wundt. Teoria metafizică a valorii estetice concepe frumosul ca ceva absolut obiectiv, independent de subiectivitatea noastră. Petre Andrei menționează ca reprezentanți ai acestei direcții de gândire pe F.Th. Vischer, Schopenhauer, Bergson, Le Roy, dar omite pe Hegel, Schelling, H. Lotze, Ed. von Hartmann, Nietzsche, ca să amintim câțiva gânditori de referință pentru orientarea în discuție. Firește, el nu intenționează o tratare exhaustivă a teoriilor estetice și, ca atare, nu este drept să cerem de la text mai mult decât și-a propus autorul.

Altă teorie amintită de Petre Andrei este cea socială, care a urmărit să explice valoarea estetică prin originea și rolul ei social. Reprezentativă, în acest sens este considerată concepția lui Burckhardt după care, opera estetică cuprinde doi factori: forma, care este individuală, și materia, care este socială. Ambii factori colaborează în realizarea operei frumoase. În privința rostului artei în societate, s-a conturat teza care susține că valoarea estetică a operei de artă provine din întrebuințarea și tendința sa față de societate – arta cu tendință. Dimpotrivă, un alt curent afirmă că valoarea estetică există în sine și pentru sine – arta pentru artă. În această problemă, Petre Andrei susține existența unui raport de reciprocitate între artă și societate, întrucât societatea dă artei conținutul de idei, iar arta, la rândul său, exercită o influență formativă asupra societății.

Împotriva caracterului social al artei, se ridică H. Bergson, care afirmă că artistul nu împrumută materialul de la societate, căci opera

lui este expresia viziunii unor stări sufletești proprii, foarte profunde. Realitatea exterioară o cunoaștem prin intermediul acestor adâncimi de suflet.

"Teoria însă care dă un adevărat criteriu pentru determinarea valorilor estetice este teoria empatiei", spune Petre Andrei. Cunoscută sub numele de *Einfühlung*, teoria empatiei se originează în estetica experimentală inaugurată de Gustav Theodor Fechner, spre sfârșitul secolului trecut, când estetica metafizică părea moartă, ca o reacție antispeculativă științistă. Noua direcție își propune să imprime esteticii un caracter științific, pornind nu "de sus", de la universal spre particular, cum au procedat Schelling, Hegel și chiar Kant ci "de jos" de la analiza faptelor către generalizări treptate. Estetica experimentală râvnea la exactitatea științifică și pentru aceasta chema în ajutor fiziologia, biologia, psihiatria, sociologia și etnologia, împreună cu experimentul. În cadrul acestei orientări apare teoria empatiei sau *Einfühlung*, termen folosit întâia oară de Robert Vischer, ale cărui sugestii au fost preluate și adâncite, câteva decenii mai târziu, de către Th. Lipps, Johannes Volkelt, Victor Basch, Vernon Lee.

Indiscutabil, cel mai de seamă teoretician al *Einfühlung*-ului este germanul Th. Lipps, teorie receptată cu mare interes și în țara noastră pe la începutul secolului, dovadă fiind asimilarea și dezvoltarea sa în axiologia lui Petre Andrei. Așa cum s-a observat deja, la numai zece ani de la editarea, în 1906, a celui de-al doilea volum din Estetica lui Lipps, Petre Andrei publica studiul său, *Valorile estetice și teoria empatiei*, în revista „Convorbiri literare” care este nu numai prima deschidere spre publicul român a problematicii *Einfühlung*-ului, dar și "încetățenirea în limbajul românesc de specialitate a termenului de empatie, ca echivalent al noțiunii germane".

Fără a manifesta un acord "entuziast și total" față de teoria empatiei în varianta lui Lipps, Petre Andrei urmează liniile de forță ale acesteia, aprofundându-le și nuanțându-le în tratarea problemei valorilor estetice. El arată că esteticianul german deosebește o formă (ton, culoare etc.) și un *conținut* al obiectului estetic.

Conținutul este de natură psihică. În sesizarea și aprecierea unei opere de artă se pune în mișcare o activitate psihică intensă, introducem ceva din sufletul nostru în obiectul estetic. Această

introducere a sufletului în obiecte, explică Petre Andrei, este ceea ce Lipps numește *Einfühlung* general aperceptiv. El deosebește patru feluri de empatii, după cum urmează: a) *însusleșirea empatiei a naturii și spațiului*, ceea ce Lipps numește *Einfühlung natural* (*Natureinfühlung*). Este elanul nostru de a atribui naturii tendințe, puteri, activități, proprii vieții noastre sufletești. Acest sentiment este baza psihologică a vechiului antropomorfism; b) *empatia estetică* se naște prin atribuirea naturii a unor sentimente ce frământă sufletul nostru: mândria, jalea, durerea; c) *empatia dispozițională* apare atunci când dispozițiile noastre sufletești, declanșate de factori străini, externi, le atribuim acelor factori; d) *empatia socială*, care constă în transpunerea vieții noastre sufletești în altă persoană.

Empatia constă, așadar, în proiectarea, obiectivarea eului nostru, oglindirea lui în lumea externă și comunicarea afectivă cu obiectele în care am introdus ceva din sufletul nostru. Specificul empatiei estetice este dat de faptul că proiecția emotivității și sensibilității noastre în obiect are loc cu o deosebită intensitate.

Valoarea estetică se produce prin afirmarea vieții în lucrul considerat frumos. Incapacitatea de a identifica viața într-un obiect ne face să-l considerăm urât după opinia lui Lipps. În valoarea estetică noi resimțim ceea ce este omenesc; resimțim valoarea ca fiind, în același timp, în noi și în obiect. Valoarea estetică a unui obiect crește cu cât ne transpunem mai mult în el; cu cât găsim în el ceva mai important pentru personalitatea noastră. Simțim o empatie estetică în orice obiect în care punem ceva din viața noastră și această empatie estetică este temeiul oricărei plăceri estetice în general.

După această schiță sumară a teoriilor estetice, Petre Andrei își circumscrie cercetarea unui grup de probleme axiologice cărora le propune soluții proprii. Este vorba de obiectul valorii estetice, subiectul, subiectul ei, caracterul valorii estetice și judecățile de valoare estetică.

Pentru Petre Andrei, obiectul valorii estetice rezidă în termenii unei relații dintre un *obiect* care are valoare, și un *subiect*, pentru care există acea valoare. Transpare aici influența fenomenologică, pe linia Husserl, Ingarden, în ideea gânditorului, după care obiectul estetic nu are numai o realitate ontică, dată de materialitatea prezenței fizice a operei de artă, ci și una axiologică, ceea ce îi asigură ființarea și ca

valoare. Pe această bază modernă, Petre Andrei face deosebirea între obiectul valorii estetice și opera de artă, fapt susținut și de existența unor aprecieri diferite date aceleiași opere artistice. El arată că obiectul estetic este în funcție de subiectul axiologic și este rezultatul unei sinteze produse de interioritatea subiectului. *"Orice obiect este o unitate sintetică de reprezentări, formată prin ajutorul unor concepte fundamentale, numite categorii"*. Astfel, în structura obiectului există intuițiile sensibile, ordonate într-un tot unitar, sintetic, prin categorii, anume prin categoria finalității. Această finalitate nu este una utilitară; ea este o finalitate fără scop, cum i-a spus Kant. Finalitatea estetică constă, așadar, în ordonarea intuițiilor, pentru a exprima viața.

În structura obiectului estetic, Petre Andrei distinge elemente reale și elemente ideale. Căci el nu este o realitate externă, ci una construită de subiect, pornind de la impresiile trezite în el de realitate și îmbinate într-o anumită formă, după ideile sale. Rezultă că obiectul estetic nu este de natură transcendentă, dar nici de natură pur subiectivă. Cu alte cuvinte, obiectul estetic atârână de subiect, de capacitatea lui de semnificare am spune noi astăzi, dar are în structura sa și un substrat obiectiv.

Acest substrat obiectiv ridică o altă problemă pentru Petre Andrei, preocupat, ca și alți gânditori, de aflarea unei unități a valorii estetice. Pentru că momentul obiectiv al valorii estetice este mereu transformat de factorul subiectiv (impresiile), care variază de la un individ la altul. Soluția propusă, în acest caz, de Petre Andrei este în concordanță cu opțiunea sa teoretică menționată mai sus. El afirmă că aceea unitate, aceea simțire subiectivă a plăcerii, comună la toți oamenii, este valoarea empatică, valoarea produsă prin *Einfühlung*. Argumentele pentru susținerea acestei teze, le formulează în spiritul teoriei *Einfühlung*-ului. *"Noi găsim și simțim frumosul acolo unde găsim viață, acolo unde putem transpune mai lesne și mai mult din sufletul nostru"*, spune Petre Andrei, definind, la fel ca Lipps, această proiectare a sufletului nostru în altceva prin conceptul de empatie.

După cum este cunoscut, teoria empatiei s-a confruntat cu o serie de obiecții, care nu i-au umbrat prestigiul dobândit în epocă, fiindcă ea reprezenta, pentru mulți esteticieni, șansa de a evita scepticismul și relativismul asociat teoriilor valorii estetice de până atunci. În apărarea empatiei se ridică și Petre Andrei, contribuind,

totodată, la rafinarea și adâncirea teoriei *Einfühlung*-ului. Astfel, respingând obiecțiile lui Müller-Freienfels, el arată că, deși suficient de unitar, conceptul empatiei nu are un conținut și o sferă determinantă, printr-un proces de abstractizare; el este un termen care desemnează un act psihic, mai greu de analizat, căci se pot face confuzii. Transferul psihic la care se referă empatia ar putea fi înțeles de unii ca un fel de *obiectivare*, ceea ce ar fi un neajuns al empatiei, întrucât nu ar ține seama de faptul că sentimentele sunt pur subiective, că nu se pot extinde asupra lumii externe, că nu se pot obiectiva. Or, nu aceasta este empatia. Ea reprezintă numai o proiecție a sentimentelor, un proces de contopire a sufletului cu un obiect, un proces de comunicare și de continuitate psihică.

La obiecția lui Freienfels, că faptele care stau la baza empatiei nu sunt specifice numai domeniului estetic, ci sunt și în viața practică, pretutindeni, Petre Andrei arată că deși Lipps a deosebit patru feluri de empatii, nu a specificat totuși ce este caracteristic pentru domeniul estetic, în raport cu viața practică. Încercând să aducă completarea cuvenită, Andrei spune că în empatia estetică predomină momentul contemplativ față de cel activ. În schimb, la empatia practică predomină momentul volitiv.

Respingând și alte obiecții critice, precum ale lui Münsterberg sau Neumann, Petre Andrei afirmă că valoarea estetică există, iar empatia este formularea criteriului de a o găsi. Vom afla frumosul acolo unde trăim emoția estetică, declanșată de transpunerea sufletului nostru în persoane și lucruri, cu care ne confundăm, uitând de ceea ce ne diferențiază de acestea.

Care sunt trăsăturile specifice ale valorii estetice? Pe linia diferenței dintre plăcerea și înțelegerea estetică, Petre Andrei socotește că "valoarea estetică are în sine un element întrucâtva irațional". Kant a afirmat acest irațional prin negarea conceptului estetic.

Valorile estetice nu se pot impune pe cale rațională și nici nu au un caracter stringent obiectiv, întrucât ele au un grad de interioritate, de subiectivitate, care reprezintă acel fond general omenesc. Dacă putem ajuta pe cineva să înțeleagă o operă de artă mai dificilă, nu vom reuși să-l facem să-i simtă frumusețea artistică. În afara *iraționalității*, valorile estetice au caracterul de *intuitivitate*, deoarece ele nu rezultă din reflecție, ci sunt intuitive.

Caracterul dominant al valorilor estetice, spune Andrei, este *autonomia*. Valorile estetice pot fi *heteronome*, când ni se impun de către cineva exterior eului nostru, și *autonome*, când noi înșine alcătuim acele valori și le recunoaștem ca atare. Valorile estetice sunt autonome, deoarece norma frumosului și-o dă subiectul. Asta nu înseamnă că există atâtea valori estetice câți indivizi sunt. Deși subiectivă, norma e aceeași, întrucât este expresia unei subiectivități general omenești. Acest general omenesc, viața în ce are ea mai înalt, dă valorii estetice generalitate și durabilitate, deci valabilitate și universalitate. Absolutul este un alt caracter al valorii estetice. Împreună cu adevărul și binele, valoarea estetică este considerată absolută. Arătându-și dezacordul cu opiniile după care valoarea estetică este înglobată în alte valori, negându-i-se astfel caracterul absolut, Petre Andrei susține că, întrucât frumosul, adevărul și binele rezultă fiecare "*din altă putere sufletească*", au o existență individuală de-sine-stătătoare și un caracter absolut. Aceasta nu înseamnă că nu există nici o legătură între ele.

Deși arta are un scop în sine, valorile estetice pot fi colorate etic și religios. La fel ca și cea logică, valoarea estetică este un scop în sine; adică ele sunt autotelice. Date fiind caracteristicile arătate, se deduce că ceea ce, în cazul celorlalte valori, constituie procesul de cunoaștere a valorii, pentru valoarea estetică este procesul de *intuire*. Această modificare este determinată de faptul că celelalte valori presupun reflecția, gândirea pentru a le dezvălui obiectivitatea, pe când valoarea estetică implică simțirea, intuirea momentană, datorită unui sentiment spontan.

Problema ridicată aici arată că Petre Andrei înțelegea că în valoarea estetică se reflectă unitatea obiectivând într-o formă subiectivă. În măsura în care se reflectă în ea "obiectualitatea" realității, opera are un conținut obiectiv. Valoarea estetică are acest conținut obiectiv, nu obiectul reflectat. Astfel, valoarea are obiectivitate, și nu obiectualitate. Rezultă de aici că în vreme ce obiectualitatea este o categorie ontică, obiectivitatea este una gnoseologică. Cu aceste detalii teoretice, ne apare mai limpede distincția lui Petre Andrei între procesul de cunoaștere a valorilor sociale și procesul de intuire a valorilor estetice.

Procesul de cunoaștere sau de recunoaștere a valorilor se exprimă în judecățile de valoare. Petre Andrei nu admite opiniile lui Rickert sau Mayer, conform cărora judecata estetică de valoare nu ar avea caracteristici particulare, ci ar fi la fel ca orice judecată teoretică.

Remarcând că judecățile estetice, la fel ca celelalte judecăți, se înfățișează sub două forme, una subiectivă și alta obiectivă, Andrei precizează că există patru criterii de apreciere a judecăților de valoare. Dintre acestea, al patrulea, care pretinde armonizarea tuturor judecăților în jurul unei idei absolute, ce se impune ca valoare care trebuie recunoscută, dă oarecum o siguranță obiectivă. De aceea, unii gânditori îl pun în legătură cu judecata estetică. În efortul de a decela particularitățile judecății de valoare estetică, Petre Andrei apelează la Kant, care deosebește judecata estetică de judecata logică, întrucât prima este contemplativă, indiferentă la existența unui obiect. În plus, judecata estetică nu se bazează pe concepte, ci pe reguli⁹⁹.

Din punct de vedere al cantității logice, judecățile estetice sunt individuale. Judecata estetică postulează un acord general referitor la plăcere. Astfel, judecata nu este nici teoretică, nici practică. Ea are două caracteristici: 1) *o valabilitate generală apriorică*, nu însă o *valabilitate logică*, după și prin concepte; 2) *o necesitate care trebuie să aibă baze apriorice*.

Așa cum arată și Kant aceste judecăți sunt sintetice, pentru că depășesc conceptul și intuiția obiectului și au ca predicat un sentiment de plăcere sau neplăcere. Se ridică însă o problemă foarte importantă în privința valabilității judecății estetice. Ea poate apărea pur subiectivă, deci fără pretenția de a avea valoare și pentru alții. De aceea, se spune că fiecare are gustul său, observă Petre Andrei. Dar se mai spune că asupra gustului nu se poate discuta, ceea ce înseamnă că baza judecății poate fi și obiectivă.

Se mai poate afirma că gustul implică discuția și judecata estetică este bazată pe concepte. Aceste păreri contradictorii trimit la antinomia estetică kantiană, pe care filosoful de la Königsberg o rezolvă, găsind punctul de unire a tezei și antitezei în suprasensibil; el așază judecata estetică pe temeiul unui principiu aprioric, un principiu care nu poate fi sesizat într-un concept determinat. Concluzia lui Petre

⁹⁹ Immanuel Kant, *Critica facultății de judecare*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1981, pp. 89-90.

Andrei este că judecățile estetice sunt în formă, perfect asemănătoare cu cele logico-teoretice, dar nu pot avea stringența acestora. Judecățile logico-teoretice au temeuri obiective care se impun tuturor și apelează în primul rând la inteligență, pe când judecățile estetice au multe temeuri subiective, izvorâte din sentiment și deci nu sunt necesare și nu se impun tuturor.

Generalitatea, valabilitatea valorilor estetice, este foarte relativă, întrucât poți convinge pe cineva despre o idee, dar nu îl poți face să trăiască, împreună cu tine, emoții estetice. O viguroasă demonstrație desfășoară Petre Andrei, pentru a susține teza caracterului social al valorii estetice. El nu admite poziția lui Rickert care recunoaște caracterul contemplativ al valorii estetice, dar îi neagă caracterul social. Îi reproșează neokantianismului badez neglijarea faptului că în constituția sa, valoarea are elemente sociale; după el numai valorile etice sunt sociale.

De asemenea, Petre Andrei respinge poziția individualistă în artă exprimată de Bergson, care afirmă că scopul artei este întotdeauna individual. Clasificând valorile în hiperindividuale și sociale, în funcție de preeminența, în structura lor, a elementelor pur individuale și sociale, filosoful român nu-și arată un fel de partizanat doar pentru scopul căruia sesc valorile. El susține, din acest punct de vedere, că valoarea estetică transcende socialul, întrucât ea este creație a geniului, care depășește socialul, îl schimbă cu totul. Dar nu se oprește aici. Adâncind cugetarea, nu-i scapă adevărul că geniul însuși s-a dezvoltat și trăiește în mijlocul realității sociale pe care, involuntar, o reflectă în creația sa. Tocmai acest element, socialul, asimilat în structura artistului dă nota distinctivă a marilor creații artistice. *"Artistul în valorile pe care le creează reprezintă realitatea socială, așa cum s-a reflectat dânsa în sufletul său, așa cum l-a impresionat pe dânsul".*

Acest element social transpare cu atât mai mult în valoarea estetică, cu cât în artă se exprimă tipuri reprezentative, în care sunt subliniate trăsăturile ființei vii, ale ființei sociale. Astfel *valorile estetice tind să înfățișeze în mod contemplativ socialul, sub forma celei mai desăvârșite individualități*, afirmă Petre Andrei exprimând o gândire estetică modernă cu accente originale, care îl așează cu demnitate în rândul celor mai alese spirite europene.

Valori religioase. Individul fiind un atom din vastul Cosmos, depinde în orice clipă de acest Cosmos și trăiește sub influența sa. Numai omul are intuiția spațio-temporalității, cum spune Scheler, are conștiința unui "spațiu cosmic". Numai omul este capabil să se ridice peste sine, ca ființă vie, și să facă dintr-un centru dincolo de lumea sa spațio-temporală, deci și din el însuși, un obiect al cunoașterii sale. De aceea, suntem permanent într-un anumit raport cu lumea, cu universul și trăim valorile ca momente individuale, dar și ca efecte ale realității externe asupra noastră. Acesta este motivul, identificat de Petre Andrei, pentru care noi raportăm în ultima instanță toate valorile la o realitate "supraempirică". Deosebite de toate celelalte valori sunt valorile religioase⁶⁰. Această deosebire provine din însuși temeiul lor.

Dacă valorile la care ne-am referit până acum se raportează la o realitate empirică, verificată prin experiență, valorile religioase se întemeiază pe o realitate suprasensibilă. *"Religia are valori speciale deosebite în ele însele, căci domeniul ei este transcendentul, supraempiricul"*. Raportul dintre valoare și realitatea transcendentă caută să-l stabilească valoarea religioasă. În raport cu ceea ce depășește puterea noastră de înțelegere stă valoarea cea mai înaltă, de unde pornește orice speranță, orice rază de bine, spune Petre Andrei, plasându-se într-o poziție de unde nu-l mai poți recunoaște ca raționalist, cum se arătase până acum. Mai mult, el consideră că tot programul culturii în plan intelectual nu a fost în stare să schimbe nimic din natura acestui raport religios.

Spre deosebire de valorile economice, politice, juridice, morale, care sunt de natură intelectuală și volitivă, valorile religioase sunt dominate de elementul afectiv și au un caracter contemplativ. Acest caracter decurge din faptul că valoarea religioasă anihilează dorințele impulsive și îl îndepărtează pe om de tot ceea ce l-ar putea abate de la idealul suprem. Omul este preocupat să dea un sens vieții sale, ca individ, și Universului, ca tot. Valoarea ultimă care explică totul și se oferă ca sens pentru individ și Univers este Dumnezeu: valoarea transcendentă.

În afara acestui punct de sprijin, lui Mircea Eliade îi apare dificil de conceput funcționarea spiritului uman: *"este greu să ne*

⁶⁰ P. Andrei, *Problema religioasă în învățătorul român contemporan și destinul neamului nostru. Lecțiuni, Iași, Țereș, 1939, 396 p.*

imaginăm cum ar putea funcționa spiritul uman fără a avea convingerea că ceva ireductibil real există în lume; și este cu neputință să ne închipuim cum ar putea să apară conștiința, fără a conferi o semnificație impulsurilor și experiențelor omului"⁶¹. În aflarea sensului vieții și al lumii, omul este călăuzit mai mult de sentiment decât de rațiune, afirmă Petre Andrei. De aceea religia caută să aprecieze viața, realitatea prin raportare la valoarea supremă, decât să o explice.

Religia vede în realitatea empirică o parte a valorii sau nonvalorii. În sentimentul religios simțim imediat valoarea, pentru că transcendentul se impune spiritului, nu numai prin infinit și incognoscibil, ci și prin însușiri de valoare, printr-o măreție extraordinară, care ne face să conferim chiar atribute reale de valoare unui postulat. Petre Andrei susține că în ideea de Dumnezeu sunt contopite reprezentările timologice, *binele și răul*, care sunt legate de sentimente. Ele formează *Legea naturii umane*, cum zice Lewis care există cu adevărat fără a o fi născocit noi înșine.

Din unirea celor două valori rezultă o sinteză concludentă, exprimată în ideea unei puteri stăpânitoare a vieții, care îmbracă forma de spirit sau Dumnezeu. Deci, credința în valori supreme religioase pornește de la reprezentări și își are fundamentul în sentiment. Valoarea religioasă poate fi studiată din două puncte de vedere: 1) empiric-psihologic; 2) rațional-logic. Primul punct de vedere arată temeiul psihic al valorii și se dezinteresează de adevărul și valoarea conținutului religiei.

Pornind însă de la empirismul psihologic, se poate încerca o critică a valorii raportului religios, abstracție făcând de timp sau loc, de orice considerație psihologică și astfel se ajunge la *logica rațională*, care întemeiază valoarea religioasă în sine însăși. Cele două puncte de vedere se completează reciproc și se întregesc. Concepția psihologică dă o bază subiectiv-individuală fenomenului și valorii religioase, în vreme ce concepția logică dezvăluie elementele obiectiv-intelectuale ale religiei. Prin raționalism, ea încearcă să ajungă la transcendență, la aprioricul rațiunii și al oricărei cunoștințe, care se realizează în fenomene sub formă de cauză.

⁶¹ Mircea Eliade, *La nostalgie des origines*, Payot, Paris, 1969, p. 7.

Religia creștină, spre deosebire de celelalte forme religioase mai vechi, a recunoscut rolul *iubirii* și de aceea a întemeiat raportul religios pe acest sentiment. Dumnezeu creștinilor este bun, blând și iertător, el este iubirea infinită; orice faptă creștină trebuie să izvorască din iubire. Adevăratul element al valorii religioase, afirmă Petre Andrei, este iubirea și aceasta se observă din analiza celor mai înalte stări religioase, care este extazul. *"Extazul nu este altceva decât tendința de unitate, de contopire cu Dumnezeu, de absorbirea personalității în forța cea mare și misterioasă, pe care o simțim planând deasupra noastră"*. Cercetând rădăcinile psihologice ale valorii religioase, psihologia descoperă două rădăcini: *teama și iubirea*. Într-adevăr, vechile religii, politeiste, religia mozaică cultivau teama față de zei, chiar prin adorația față de ei. Am adăuga că teama este un sentiment propriu creștinismului; teama de Dumnezeu nu va lăsa nepedepșiți pe autorii faptelor rele. Petre Andrei remarcă însă, cu deplină dreptate, că teama este un element al sentimentului religios, dar nu cel predominant. *"Raportul religios e determinat de alt element psihologic, anume de iubirea pentru realitatea supraempirică"*. Raportul religios însă nu se reduce numai la elemente psihologice, deoarece credința implică ideea unei continuități în infinit.

Valoarea religioasă ar fi pur subiectivă și lipsită de generalitate, dacă esența ei ar fi numai de natură psihologică. Se constată că această valoare este general omenească. Pe ce se sprijină această generalitate? Concepția logică a valorii îi furnizează lui Petre Andrei răspunsul potrivit. El socotește că ceea ce dă generalitate raportului religios subiectiv este elementul logic, identificat în principiul de cauzalitate. Acest principiu ne îndeamnă să căutăm originea tuturor lucrurilor. Sub impulsurile cauzalității depășim lumea sensibilă, accesibilă experienței și conștiinței noastre, extinzând legăturile cauzale stabilite de noi dincolo de immanent în transcendent. Astfel, în baza cauzalității, raportul stabilit de noi între realitatea empirică și valoarea supremă, între noi și Dumnezeu capătă valabilitate generală.

Petre Andrei deduce că religia, ca fenomen psihic, este, pe lângă sentiment și reprezentare, și o conștiință a valorii. Ea năzuiește către o experiență suprapământescă, spre esența cea mai intimă a realității, către o "viață metafizică", după expresia lui Windelband. Valoarea care se impune în fenomenul religios este iubirea divinității,

a sfînțeniei. Sfînțenia aceasta o identifică Petre Andrei, în consens cu Windelband, cu realitatea transcendentă a normei și idealului, cu convingerea că norma rațiunii nu este dată de noi, ci constituie o valoare al cărei temei se află în ultimele adâncuri ale realității lumii. Întreaga viață este dominată de acest ideal sfânt religios în care este sintetizată conștiința supremă a binelui, adevărului și frumosului. Sub influența valorii transcendente, omul devine religios; ea se supune individului făcându-l dependent de ea. Având asemenea trăsături, valoarea religioasă îi apare lui Petre Andrei ca fiind forma cea mai perfectă a conștiinței generale omenesci și, totodată, forța gravitațională a unității tuturor valorilor.

Aceasta nu înseamnă un raport de subordonare a valorilor față de valoarea religioasă, ci numai capacitatea acesteia de a coordona și armoniza funcționalitatea tuturor celorlalte valori.

Transcendentul, care se impune sufletului omenesc ca o valoare religioasă, este un postulat nu numai al intelectului, ci și al sentimentului. *"Nu este nimic în inimă care să nu treacă prin spirit"*, observă corect Delacroix. Petre Andrei nu acceptă încercările de a căuta temeiul unității valorilor empirice printr-un "supraeu", printr-o valoare metafizică (*Münsterberg*), pentru că nu poate fi înlocuită valoarea religioasă cu una intelectuală; căci *"numai speculațiile intelectuale nu istovesc sfera realității și valorii"*.

Elemente intelectuale se găsesc în orice credință, fie ignorate, fie nemărturisite de cel ce crede. Dacă ne referim numai la ortodoxism, dintre confesiunile creștine, este de remarcat faptul că această religie nu a îmbrățișat subiectivismul și iraționalismul modernismului. Dimpotrivă, fidelă tradiției marilor Părinți orientali, a propovăduit o convergență cât mai desăvârșită între credință și rațiune, posibilitatea de a transforma credința în știință (Gnosis), chiar dacă se acceptă că în cele din urmă rămâne un rest de credință opac înțelegerii, un mister refractar eforturilor raționale.

Petre Andrei accentuează că nu este suficientă rațiunea pentru a determina valoarea religioasă ca absolut ori absolutul noi nu-l putem concepe. Tocmai această imposibilitate de a concepe absolutul este baza religiei. De aceea Petre Andrei, evitând analiza relațiilor dintre ateoretic și teoretic, dintre credință și știință, consideră că pe căile psihologică și logică, unite, se pot stabili motivele care declanșează

credința în eternitatea unei valori supreme, care este Dumnezeu. Această valoare este apreciată ca fiind întotdeauna actuală și prezentă. Ceea ce este dat în timp, ca o multiplicitate diversă, este concentrat într-o unitate absolută, în eternitate. La această unitate omul poate accede prin contopirea personalității sale cu ideea religioasă. Și Platon socotea că oamenii vor fi perfecți când vor cunoaște *lumea ideilor* și își vor confunda personalitatea lor cu această lume.

Prin aspirația către o asemenea lume noi ne apropiem de Dumnezeu și arătăm că suntem, într-o anumită măsură, părtașii valorii supreme. Omul devine religios întrucât simte că are o determinare transcendentă, suprasensibilă. Sentimentul acesta de dependență provoacă trebuința de a reprezenta transcendentul sub o anumită formă. De aici, reprezentările antropomorfe pe care le găsim în orice religie. Petre Andrei pare să nu dea credit acestor încercări, deoarece *"concretizarea valorii transcendente într-o persoană este însă ceva absolut imposibil, căci Dumnezeu, care e ceva supraempiric infinit, suprapersonal, nu poate fi conceput sub o formă personală"*.

Tradiția de a da un chip valorii transcendente dovedește că oamenii caută divinitatea în natura externă, *"deoarece religia de astăzi caută pe Dumnezeu în lumea internă a sufletului"* spune Petre Andrei, ceea ce, credem noi, trimite la schema tipărită a unui "itinerar spiritual", a unei *via mystica*, proiectată în lucrările unor doctrinari creștini. Potrivit acestei scheme, ce reflectă o ordine în gradăția mistică sau în "ascensiunea Muntelui Carmel", prima etapă de asceză și meditație este regăsirea de sine a sufletului; a doua, la care trimite implicit și Petre Andrei, este întoarcerea în sine a sufletului regăsit; a treia etapă este finalizarea celei de-a doua, adică extazul, care înseamnă unitatea nemijlocită, fulgurantă și irezistibilă a divinului. Această a doua etapă, numită «introversiunea», depășește cunoașterea de sine, în sensul formulei idealismului filosofic, recunoaște-te pe tine însuți, năzuind mai departe să descopere «inhabitația» sau imanența lui Dumnezeu în suflet, locul de sudură a sufletului cu unitatea divină.

Depășind meditația, această descoperire este *iluminația*. Mai exact, este ceea ce exprimă una din cele mai vechi convingeri religioase prin înrudirea de esență între sufletul uman – partea lui superioară, Logosul – și Divinitate. Unitatea sufletului înseamnă

reflexul unității lui Dumnezeu, întrevăzând, astfel raportul dintre psihologie și metafizică.

În sensul celor de mai sus, Petre Andrei deduce că valoarea religioasă este de natură contemplativă. Ea face posibilă o desăvârșită unitate, în care este topită și dualitatea subiect-obiect, subiectul fiind absorbit în totul înfinit, în univers. De aceea, în panteismul religios nu este nimic individual conturat. Concepând astfel funcția valorii religioase, Petre Andrei conferă acestuia o esență mistică, care constă, cel puțin la prima vedere, în anularea sentimentului existenței separate, prin contopirea existenței individuale într-o unitate indisolubilă, prin abordarea eului într-un Ocean nesfârșit, prin scufundarea abisală în Fundamentul tuturor lucrurilor. Impulsul natural și vital spre existență ca unitate, către izvorul unic al realității este pandantul misticismului într-o accepțiune panteistă.

În această viziune și procesele de cunoaștere și de recunoaștere a valorii religioase capătă accente specifice. Primul proces rezidă în determinarea elementelor psihologice și logice, care determină aspirația spre unitatea tuturor valorilor, către transcendent, ca valoare supremă. Atribuirea de însușiri acestei valori absolute constituie cel de-al doilea proces de valorificare, potrivit concepției lui Petre Andrei.

Procesul de recunoaștere sau de valorificare formează baza alcătuirii teologiei morale, care atribuie însușiri morale (bun, sfânt, atâteștiutor etc.) unității infinite și supreme.

Deosebită de aceasta este morala teologică, care constă în reducerea temeiurilor morale la divinitate, în ultimă instanță, indiferent de lumea în care se produce o acțiune, indiferent de mobilul faptelor cuiva. Dacă recunoaștem că teologia morală, părăsită astăzi, întrucât etica este întemeiată pe baze sociale, reprezintă totuși un rezultat necesar al trebuinței de valorificare a valorii absolute, Petre Andrei socotește, în schimb că morala teologică este o absurditate și ca atare inacceptabilă.

Petre Andrei, susținând caracterul social al valorii religioase, caută să evite și aici unilateralizările sterile, nu acceptă opiniile, precum cele ale lui Rickert, James, care apreciază că valorile religioase sunt absolut individuale, după cum nu este de acord cu cele ce consideră că fenomenul religios este social prin excelență, așa cum

susține Durkheim⁶². Este evidentă la el apropierea de concepția lui Max Weber sau F. Tönnies, pentru care religia are o esență socială, iar valoarea religioasă nu este de natură pur individuală. Religia, după Weber, ar desemna acele sisteme de reglementare atât a vieții individuale, cât și a celei sociale. Delimitându-se de concepțiile analizate, Petre Andrei consideră că religia nu este o formă absolut socială întrucât societatea însăși s-a dezvoltat sub influența religiei. El postulează ideea că religia, în sensul ei larg, este anterioară organizării sociale. În religie, însă, elementul social apare drept "cultul-forma".

Aceasta înseamnă că omul exprimă raportul său cu valoarea transcendentă prin cult, care este un cumul de manifestări externe. Individul încearcă, prin cult să intre în contact cu divinitatea, pentru a influența asupra ei și pentru satisfacerea trebuințelor sale sufletești. În acest sens, omul apelează la rugăciune, care îi aduce o stare de confort spiritual și mai multă încredere în viață. În acord cu Windelband, Petre Andrei găsește că momentul social în rugăciune consistă în tendința de a împărtăși sentimentul religios la cât mai multe persoane. Cultul, în ansamblu, este un rezultat al vieții istorico-sociale, de aceea are note particulare de la un popor la altul, exprimând nivelul cultural-istoric al comunității sociale. Dacă formula de manifestare a sentimentului religios variază de la o comunitate umană la alta, fondul, esența sa, determinată de valoarea supremă, este aceeași. Așadar, Petre Andrei înțelege valoarea religioasă ca o unitate a elementelor afectiv și rațional, individual și social.

Cu notele distinctive menționate, concepția filosofului român despre valorile religioase își dezvăluie originalitatea și arată că autorul ei este un gânditor de nivel european.

Personalitate, valoare, ideal

Analizând criteriile procesului de valorificare, Petre Andrei respinge în mod întemeiat "sentimentul valorii" și "cunoștința perceptivă", arătând că asemenea criterii duc la subiectivism, pentru a susține apoi drept criteriu o așa-zisă "valoare absolută", care ar fi idealul.

⁶² Emile Durkheim, *Jugements des valeurs et jugements de réalité*, în *Revue de Methaphysique et de Morale* nr. 4, 1911.

Natura idealului este și ea axiologică, el fiind conceput ca o valoare a cărei realizare se impune, căci corespunde mai bine unor tendințe. Subliniind că sorgintea lui este dublă, că *“elementele acestui ideal sunt luate din realitate. În parte, însă cuprind și ceva de natură imaginativă, irealizabilă”*. Petre Andrei definește credem specificitatea idealului, ceea ce-l deosebește de valoarea propriu-zisă. În fond, și idealul, și valoarea se constituie prin creația umană și include elemente ale realității, dar caracterul acesta pronunțat imaginativ, anticipativ, uneori de neatins, pare într-adevăr propriu doar celui dintâi. S-ar putea adăuga, crede, că în ceea ce privește valorile realizate ele nu numai că se întruchipează într-un material concret, dar capătă și o anumită *“realitate”*, devin o prezență.

Problema relației dintre ideal și valoare este de extremă importanță în înțelegerea științifică a procesului de valorificare. Ideile lui Petre Andrei în această privință conțin numeroase elemente valabile, mergând până la recunoașterea unei condiționări sociale a acestuia. După cum arată el, idealul *“nu e ceva imobilizat ci e ceva variabil după societăți și timpuri”*, ceea ce face ca și valorificările să fie variabile. Mai mult chiar, referindu-se la conținutul idealului, el recunoaște aici prezența unor *“elemente reale”*, care îmbinate într-un mod diferit se ridică deasupra individualului devenind o *“forță colectivă”*. Toate acestea fac din ideal nu numai o idee abstractă și rece, ci îl leagă de viață, îi conferă caracter social. După cum explică mai pe larg în lucrarea sa de disertație: *“Idealul acesta nu trebuie hipostaziat considerat ca ceva exterior și impus nouă... Idealul e o valoare pe care o formulează individul sub influența societății. Societatea îl face pe individ să se ridice deasupra sa însăși, să adopte o valoare generală către a cărei realizare să tindă din toate puterile sale și după care să aprecieze toate valorile”*⁶³.

Din păcate, asemenea considerații nu sunt unite cu înțelegerea până la capăt a determinismului social-obiectiv a idealurilor ca criterii de valorificare, ci Petre Andrei explică nașterea idealurilor doar prin intermediul personalităților. Trebuie remarcat că și în acest caz considerațiile sale cuprind unele observații interesante. Idealurile conțin, alături de elemente variabile (concret-istorice am zice noi), și

⁶³ P. Andrei, *Filosofia valorii*, ed. cit.

elemente constante (general umane adică), acestea din urmă reprezentând idealul constant sau valoarea absolută.

Nu este vorba, desigur, de un criteriu unic pentru toate domeniile și nici de o măsură axiologică fixă, filosoful român subliniind că idealul nu este o idee abstractă, rece, impersonalitatea sa nefiind sinonimă cu o detașare absolută, cum s-ar putea crede, ci doar o separare de voințele individuale, limitate. Făcând distincția între idealurile trecătoare și variabile după timpuri și locuri și idealul suprem invariabil, valoarea absolută după care apreciem, formularea poate părea confuză. Axiologul român nu vorbește însă de o calitate existentă aprioric sau independent de realitate, ci despre un țel de perspectivă, de un orizont îndepărtat către care tindem și pe care-l vom atinge o dată cu realizarea umanității culturale, fără deosebiri.

Este adevărat, terminologia nu este cea mai adecvată, dar trebuie să reținem că Petre Andrei are în vedere nu numai valorile realizate, ci și pe cele în proces de realizare, ceea ce arată că el intuiește parțial dialectica proprie relației dintre variabil și constant. Urmărind realizarea valorilor în forme general culturale, în bunuri, alături de ideal, un loc însemnat îl ocupă discutarea raportului dintre valoare și scop, și a rolului normei în diferitele ei înfățișări. În legătură cu scopul, axiologul român, urmând distincții mai vechi, va deosebit între finalitatea statică biologică și cea dinamică timologică, precizând că și într-un caz și în altul valorile se concretizează în procesul de realizare prin scopurile urmărite. Reținem apoi distincția dintre punctul de vedere teoretic al constatării valorii în realitate și cel normativ de realizare a valorii. Este aici o întrețesere între procesul de cunoaștere și cel de realizare a valorilor, pe care axiologul român îl conturează cu finețe. Teoria axiologică a lui Petre Andrei nu este o creație "oarecum abstractă speculativă" cum s-a afirmat; nu este o construcție metafizică, suficientă sieși. Elaborată într-un moment de criză istorică și spirituală, determinată de primul război mondial, care a provocat se pare, "o adevărată răsturnare a tuturor valorilor", ea se impune prin caracterul reconstructiv și transformator. Aceasta înseamnă depășirea izolării și a stărilor contemplative, prin activitate și acțiune, în perspectiva unui ideal suprem. Căci filosoful, intuind cu precizie durerile și nevoile societății noastre, nutrea convingerea

intimă că nu este timpul să facem morală, ci să acționăm în toate domeniile, conform datoriei.

A reconstrui sistemul de valori distrus de holocaust; a apăra valoarea personalității, presupune angajare, luptă ideologică, întrucât *"numai acele valori înving și reușesc să se impună tuturor, care satisfac deplin cerințele logice și psihologice ale sufletului omenesc"*. O asemenea atitudine activistă izvora din concepția sa despre filosofie, pe care o înțelegea ca simultană cunoaștere și transformare a realității, conform unor idealuri omenești etice. De aceea, ea creează idealuri "practice". În spiritul acestei concepții, a propus o definiție marcat istoristă, dialectică, atât scopului teoretic, cât și scopului practic al filosofiei: *"Filosofia arată (...) cum se naște, cum evoluează realitatea și apoi valoarea tuturor schimbărilor ei"*. Investită cu astfel de potențialități, *"...filosofia cuprinde noțiunea de valoare în tema sa teoretică: explicarea realității, cât și în cea practică: transformarea realității"*.

Petre Andrei precizează că, dată fiind limitarea trebuinței de cunoaștere, ceea ce îi deschide mereu alte orizonturi, spiritul filosofului nu este satisfăcut de valorile relative și tinde către valorile absolute, către ceea ce este necondiționat și valabil în orice timp. Valoarea absolută încununează teoria axiologică a lui Petre Andrei și reprezintă, în același timp, finalitatea acestei teorii. Pentru că în procesul de realizare, valoarea absolută este, în opinia lui Andrei, criteriul de apreciere, de valorificare a valorilor sociale, care sunt relative. Totodată, valoarea absolută constituie idealul spre care tind valorile sociale, al căror proces de realizare formează *cultura intelectuală*. Apare aici o dublă tensiune determinată de activitatea teoretică, concretizată în selecția, valorificarea valorilor; alta practică, evidențiată în procesul de realizare a valorilor, în năzuința lor continuă spre atingerea idealului sau a valorii absolute. În concepția lui Petre Andrei, valoarea absolută nu este transcendentă, dincolo de zona empiricului. Ea reprezintă altceva decât *"o valoare generală, aplicabilă la toate lucrurile posibile și în toate circumstanțele pe care le putem imagina"*: este o valoare "suprasensibilă", "transcendentală".

Filosoful proiectează această valoare absolută în conceptul de personalitate, care desemnează, într-o primă instanță, o sinteză a întregii varietăți de fapte spirituale individuale. Din perspectivă

psihologică, P. Andrei definește personalitatea ca fiind "orice ființă conștientă de ea însăși, care poate să execute acte deliberate, dotată cu voință liberă și gândire liberă și, în consecință, responsabilă". La nivelul umanului, pretutindeni unde există conștiința de sine, armonia motivelor și mobilurilor, în determinarea actelor voluntare, există personalitate. Dezvoltarea și consolidarea sunt condiționate de supunerea față de imperativul categoric. Personalitatea poate fi considerată ca scop, ceea ce ne îndreptățește să vorbim de autotelie, în filosofia morală a lui Kant⁶⁴. Astfel, prin personalitate, omul aparține imperativului scopurilor. Petre Andrei sesizează că la Kant personalitatea apare numai ca o idee, deși această idee poate fi realizată concret în existența oamenilor limitată în spațiu și timp. Pornind de la această observație, filosoful român abordează problema personalității pe două niveluri, strâns intercondiționate: un nivel individual și unul social.

Există personalități individuale, care intră în relații reciproce și acționează în viața socială. Relațiile în activitatea unei personalități se răsfrâng și asupra societății, care este mediul său de formare și afirmare. Reliefând legătura indisolubilă dintre personalitate și societate, Petre Andrei afirmă că valorile sociale, transgrecând suma valorilor individuale și impunându-se prin caracterul lor unitar și specific, superior indivizilor izolați, tind să formeze personalități libere, a căror acțiune este determinată numai de voința autonomă. Valoarea absolută ce călăuzește viața individuală este crearea și perfecționarea personalității autonome individuale, aflată în slujba idealului uman, care este un ideal intelectual.

Apărând valoarea indiscutabilă a personalității individuale, Petre Andrei nu extrapolează rolul acesteia la nivelul umanului, subliniind cu luciditate determinismul social. El depășește solipsismul, atomismul social, prefigurând personalitatea socială sau personalitatea totală ce reprezintă "*o unitate de voințe individuale, constante și independente și o subordonare a tuturor scopurilor parțiale individuale unui scop unic, care este acela al societății*". Personalitatea individuală se află în serviciul personalității sociale, care este o valoare absolută, creatoare de cultură intelectuală. În această ipostază personalitatea socială este purtătorul sau temeiul valorilor sociale.

⁶⁴ P. Andrei, *Curs de istoria filosofiei. Epoca kantiană*, Iași, 1921, 480 p.

Așa cum a fost concepută de Petre Andrei, personalitatea nu este o realitate suficientă sieși. Dimpotrivă, ea reprezintă numai un mijloc pentru realizarea idealului uman, care este un ideal cultural. O asemenea teză nu coboară câtuși de puțin valoarea personalității, din contră, o înalță. Pentru că ea nu este înțeleasă ca mijloc pentru scopuri exterioare, ci este privită ca mijloc pentru atingerea celui mai înalt ideal, care este intrinsec; care este o condiție ca personalitatea să se afirme ca atare.

Punând în lumină natura axiologică a idealului, Petre Andrei îi dă înțelesul de cunoștință a unei valori superioare, spre realizarea căreia tindem. Raportul dintre ideal și valoare este deosebit de important în înțelegerea științifică a procesului de valorificare. În acest sens, ideile filosofului își păstrează în mare parte valabilitatea, susținând condiționarea socială a idealului. *"Nu putem formula decât idealuri care să fie în armonie cu însăși societatea în esența ei, căci orice ideal caută să fie realizat, ori în realizarea lui ne servim de mijloacele pe care mediul social ni le pune la îndemână"*. Împreună cu factorul obiectiv-social, fuzionează în geneza idealului factorul subiectiv-psihologic, idealul devenind o forță, fie individuală, fie colectivă, de acțiune. Astfel idealul nu este o idee abstractă și rece, ci o componentă a vieții, cu un profund caracter social. De aceea idealul variază în raport cu societatea și timpul istoric, ceea ce explică și variabilitatea aprecierilor, a valorizării valorilor sociale.

În afară de explicația psihologică, Petre Andrei identifică și o explicație logică, potrivit căreia *"idealul este o judecată de valoare, căci el nu exprimă altceva decât formularea unei valori prin ajutorul căreia, să poată fi schimbată realitatea"*. Din această perspectivă, idealul, având drept note caracteristice *invențiunea, devenirea și perfecțiunea*, implică un dublu înțeles: idealul relativ și idealul absolut. Devenirea, ca notă caracteristică, definește idealul relativ, care semnifică un continuu proces de schimbare, de transformare socială. Odată atins, idealul relativ dispare, pentru a se proiecta un alt ideal. Astfel, idealul relativ este numai o fază a evoluției sociale, având o importanță covârșitoare, întrucât el capătă forma concretă a scopului. Idealul absolut însă, nu este o simplă verigă în lanțul devenirii, spune Petre Andrei, ci este un termen final, o expresie a perfecțiunii, un arhietip. Toate lucrurile, ca forme imperfecte, tind spre

el, dar nu-l pot ajunge. În acest sens, idealul absolut capătă o coloratură kantiană, de entitate originară, fiind deasupra tuturor, și de entitate supremă, deoarece totul sta sub el, fiind esența tuturor entităților. Petre Andrei configurează, într-o manieră originală, rolul idealului în ontologia umanului.

Idealul transfigurează realitatea, îmbrăcând-o în forme noi, dorite de sufletul omenesc; el e "valoarea către care țineste evoluția". De aceea, idealul are o forță practică, fiind o măsură a acțiunilor noastre și un factor de înălțare a sufletului omenesc însetat de perfecțiune. După o expresie a lui Kant, idealul este "omul divin în noi", care nu se poate epuiza în realitate, întrucât are mereu o latură nesatisfăcută. *"Idealurile, ca atare, sunt forțe culturale istorice, ale căror rezultate sunt civilizația și cultura întreagă"*. Intuindu-i puterea de înfrumusețare a sufletului, determinându-ne să ne depășim prin creație valorică, Petre Andrei pune în lumină, de fapt, esența etică a idealului. În absența acestuia, locul omenirii îl ia *bestia triumphans*. A șlefui neconținut armonia corelației dintre individual și social, contopind propriile tendințe sufletești cu cele ale societății, cu acelea ce îl reprezintă pe individ nu izolat, ci ca parte infimă a umanității, înseamnă a da expresie celui mai înalt ideal în sens axiologic. *"Acesta este idealul cultural, adică aspirațiunea nesatisfăcută pentru crearea valorilor cultural-sociale"*.

Un model explicativ al valorii

Cum se știe, Petre Andrei s-a angajat și a adus în epocă multiple contribuții în diverse domenii ale filosofiei și științelor sociale. De aceea, în mod firesc, opera sa poate fi și trebuie valorificată din diverse unghiuri de vedere în raport de o problematică sau alta: filosofie și sociologie, economie și politologie, drept și morală, estetică și axiologie. Nu vreo problematică particulară va face obiectul atenției noastre în cele ce urmează. Dimpotrivă, noi vizăm – după o lectură sinoptică a operei – o privire sintetică și globală a concepției filosofice unitare și singulare, concepție care se regăsește în diferite aliaje ale scrierilor și pe parcursul întregii scurtei vieți a profesorului și gânditorului ieșean.

Desigur, cu greu cineva va fi vorbit de existența unui sistem filosofic andreian în mod asemănător ca despre sistemul kantian sau blagian. Și totuși... Ne grăbim să facem precizarea că avem în vedere ceea ce numim "viziune despre lume" proprie oricărei personalități creatoare, și o doctrină bine încheată și logic întemeiată privind socialitatea umană în ansamblul său, deci un sistem teoretic onto-logic sociologic. Acest sistem teoretic (categorial reductibil la trei elemente: personalitatea, valoarea, idealul) nu este cu nimic mai prejos decât realizări similare din epocă, D. Gusti sau C. Rădulescu-Motru, de pildă. Personalitatea – Valoarea – Idealul, iată trei probleme care în unitatea și indisociabilitatea lor vor fi putut constitui pilonii de bază ai unei vaste construcții filosofice sistematice. De altfel, în scrierile din tinerețe gânditorul ieșean a fost preocupat de elaborarea unei viziuni unitare asupra socialității ca dat ontologic fundamental⁶⁵.

Pentru a da la iveală contururile acestui sistem de gândire e cazul să facem puțină arheologie conceptuală. Înțelegem aceasta ca pe o lectură simptomatică și epistemologică pornind de la teme și problematici abordate în diverse domenii ale științelor sociale și umane, ca și ale filosofiei. Metoda este una hermeneutică (J. Starobinski) și implică acceptarea cercului interpretativ: 1. obiectul atenției noastre se impune ca "obiect" ce trebuie interpretat și 2. obiectul de interpretare este pentru noi deja purtător de sens. Dar dacă punctul de plecare este purtătorul unui sens, atunci el semnalează dintru început drept punctul care urmează să fie regăsit. Ceea ce se așteaptă de la noi este să-i găsim o geneză, să-i atribuim o motivație, să-i desemnăm un rol. În virtutea acestei metode, texte eterogene seamănă cu textul interpretat, astfel că semnificația unui text face parte dintr-un lanț semnificativ. În cazul de față Petre Andrei are ca precursori pe neokantieni, de exemplu, dar la rândul lui devine un precursor pentru structuraliști sau analiști contemporani nouă.

*"Ca sistem de sociologie însă trebuie să introducem în locul monismului materialist marxist și al monismului neokantian un alt fel de monism bazat pe activitate, pe voință, un monism voluntarist, către care tinde sociologia contemporană!"*⁶⁶. Astăzi mai multe teorii ale

⁶⁵ Vezi scrierile dintre anii 1914-1922, conform *Opere* volum I; trimiterile din text sunt făcute la P. Andrei, *Opere sociologice*, Ed. Academiei, 1975.

⁶⁶ *Idem*, I, p. 131.

acțiunii sociale se autodefinesc și sunt de fapt “voluntariste”, deși se reclamă de la precursori diferiți ca viziune filosofică: K. Marx, M. Weber, V. Pareto sau T. Parsons. Să recitim acum două formulări din Petre Andrei care justifică caracterizarea concepției sale ca voluntaristă sau, mai exact voluntarist-acționalistă: *“Viața socială e determinată de idei și idealuri, care sunt valori și care caută să se realizeze. Valorile sociale nu pot fi reduse la nici una din grupele precedente (economice, politice, juridice, etice etc.), pentru că ele sunt ceva mai complexe decât fiecare grupă de valori. Ele sunt totalitatea acelor valori parțiale. Toate valorile specifice au o sferă prea îngustă pentru a se identifica cu valorile sociale sau pentru a le cuprinde. Se pune însă o nouă problemă foarte interesantă, prin natura ei, și anume: care e raportul valorilor sociale cu celelalte valori? Valorile sociale sunt totalitatea valorilor parțiale: istorie, etice, juridice etc. Ele au la baza lor o finalitate socială și rezultă din voința socială, voința indivizilor de a fi împreună, de a se supune aceluiași legi etc. Prin urmare, valorile sociale se nasc prin gândirea și voința socială”*⁶⁷. *“În viața socială avem de-a face cu personalități, apoi cu legătura socială a acestor personalități și în al treilea rând cu activitatea lor. Aceste trei noțiuni sunt strâns legate între ele, pentru că activitatea oricărei personalități individuale influențează asupra societății, deoarece orice om trăiește într-o conexiune socială, chiar când aceasta are caracter antisocial (socialismului i se poate opune numai asocialul). După cum personalitatea individuală este făuritorul și purtătorul valorilor personale, tot așa valorile sociale trebuie să aibă ca expresie oarecare a personalității lor. Purtătorul valorilor sociale, temeiul lor am putea zice, este personalitatea socială, personalitatea totală”*⁶⁸.

Recitind cu atenție textele înfățișate vom observa cuprinse la un loc în mod sintetic mai multe idei de filosofie socială, a culturii și a istoriei, precum și de antropologie și culturologie – astăzi nouă familiare – dar disparate în mozaicul de orientări și curente. Să evidențiem câteva asemenea achiziții ideatice: unitatea și indisociabilitatea om-cultură-societate; integralitatea vieții sociale (societății); aspectul economic, politici, moral etc. constituie

⁶⁷ Ibidem, I. p. 339.

⁶⁸ Ibidem, I., p. 340.

componente ale unui tot unic, nediferențiat în raport cu acțiunea; finalitatea (teologia) ca notă specifică numai pentru viața și activitatea omenească; subiectul culturii (creatorul sau autorul valorilor) este atât individul cât și societatea definite ca personalitate.

Personalitate – Valoare. Acțiunea sau activitatea socială are ca subiect (agent) exclusiv personalitatea liberă, aflată sub imperiul voinței autonome este nu numai făuritorul ci și purtătorul valorii. Deși, așa cum vom vedea, valoarea are (și) un caracter transpersonal (transcendent activității efective), ea nu poate fi înțeleasă decât prin raportare la personalitate. Personalitatea individuală este purtătorul și făuritorul valorilor personale; valorilor transsubiective, obiective și absolute. *“Ce se înțelege prin personalitate socială? Este ea ceva deosebit de personalitățile individuale sau e suma lor? Vom răspunde că personalitatea socială este o unitate a voințelor individuale, care sunt constante și independente, și în același timp o subordonare a scopurilor parțiale față de un scop unic, care este acela al societății. Unitatea voințelor individuale și subordonarea scopurilor parțiale – acestea sunt două caracteristici ale personalității sociale. După cum am văzut în schițarea valorilor etice, valoarea, care se impune și a cărei realizare este căutată, e crearea și perfecționarea personalității individuale autonome. Personalitatea individuală este însă în serviciul personalității sociale, căci individul există ca ființă socială. Personalitatea însă este numai un mijloc pentru realizarea idealului uman, care este un ideal cultural”⁶⁹. Personalitatea este o valoare. “După cum în viața individului, valoarea supremă, valoarea absolută constă în crearea și perfecționarea unei personalități autonome individuale, tot astfel în seria valorilor sociale, valoarea absolută constă în personalitatea socială care este creatoare de cultură intelectuală”⁷⁰.*

Valoare – (valorizare) – Ideal. Petre Andrei consideră, în general, valoarea drept un “element logic” al conștiinței noastre. Analiza acestui element de conștiință trebuie să țină seama de două procese care stau într-un raport de interdependență și se completează: procesul de cunoaștere a valorilor și procesul de recunoaștere a lor

⁶⁹ Ibidem, I, p. 349.

⁷⁰ Ibidem, I, p. 146.

("valorificarea" valorilor). Prin cunoaștere și explicație ajungem la valorile teoretice, atât ale celor constitutive (științifice, filosofice, religioase), cât și ale celor normative (juridice, etice, estetice). Din punct de vedere logico-gnoseologic, valorile de cunoaștere au ca expresie judecăți existențiale. (Modelul lor l-ar constitui judecățile științifice). Procesul de recunoaștere este propriu valorilor zise "practice", a valorilor valorificate, care alcătuiesc scara gradată a judecăților de valoare. În cazul valorilor practice, valoarea este considerată (de fapt "este") o realitate dată. Dacă prin cunoaștere valoarea este explicată în lumina adevărului, prin valorificare raportăm valorile la o anumită stare de fapt, la realitate. De aceea "valoarea este un postulat mintal logic"; este un "absolut" și are un caracter obiectiv. "Ce este o valoare absolută? Caracteristica unei valori absolute este *generalitatea*. *Valoarea relativă* este individuală și subiectivă, valoarea absolută e *generală pentru toate lucrurile* posibile și în toate împrejurările ce se pot gândi"⁷¹. Aceste caracteristici ale valorii absolute interzic să putem postula mai multe valori absolute. Valoarea absolută este una, este unică. În domeniul valorilor de cunoaștere, valoarea supremă, valoarea absolută, este *valoarea de adevăr*"; (Ibid.). Dar în domeniul practic al valorificărilor, logica ne constrânge să postulăm o valoare absolută. Care este deci valoarea absolută care dă obiectivitate judecăților de valoare? Răspunsul lui Andrei este: **IDEALUL**. Ce este idealul? "*Idealul aici, în domeniul valorificării, nu este ceva cu o existență obiectivă, nu e ceva imobilizat, ci e ceva variabil după societăți și după timpuri; idealul e ceva variabil, de aceea și valorificările sunt variabile. Totuși în această variabilitate e ceva constant, valoarea absolută deci. Idealul, având elemente reale îmbinate în mod diferit, e ceva ce se ridică deasupra individualului, deci e ceva impersonal, obiectiv. Idealul are în sine un element social, căci el nu este numai o idee abstractă și rece, ci este o forță colectivă, naturală*"⁷².

Să ilustrăm absolutul și relativizarea valorilor în viața practică prin valorile juridice⁷³. Norma juridică ca regulă de acțiune indică drumul pentru realizarea unei valori. Normele de drept sunt deci valori

⁷¹ Ibidem, I. p. 139.

⁷² Ibidem, I. p. 140.

⁷³ Ibidem, I. p. 159 și urm.

practice, valorificări ale unui comportament cultural. Materia acestor judecăți de valoare este economia, comportamentul social al oamenilor. Forma judecăților juridice de valoare trebuie raportată la o valoare teoretică, la o valoare de cunoaștere, circumscrisă adevărului. Această valoare absolută este Dreptatea care formează obiectul filosofiei dreptului. Ca valoare absolută, Dreptatea este o valoare rațională, apriorică, formală. Ea se concretizează în forme diferite pe o scară a valorificării începând, de pildă, cu constituția unui stat până la aplicarea în practică a normelor de drept față de comportamentul uman.

Ideal – Personalitate. Așa cum am văzut este valoarea absolută în domeniul judecăților de valoare. Altfel spus, idealul constă în totalitatea valorilor. *“Totalitatea valorilor realizate și a celor în proces de realizare constituie ceea ce se cheamă cultură. Atunci Idealul cultural, care este alcătuit dintr-un ideal politic, etic, economic, juridic etc., este o valoare absolută. Cine creează valorile culturale? Valorile culturale sunt opera aceluia ce lucrează în mod constatat, determinat de motive conștiente, de răspundere, într-un cuvânt valorile culturale sunt opera personalității”*⁷⁴.

Idealul este etalonul de măsură a valorilor relative sociale, deci are înfățișări diverse și grade de valoare; el se schimbă în funcție de domeniile socialității și de comunitățile omenești concrete. Dar deși se schimbă – spune gânditorul Petre Andrei – idealul conține ceva impersonal și permanent: *“el este totdeauna în avans față de ceea ce s-a realizat. Idealul este deci o valoare absolută”*⁷⁵.

Unitatea și indisociabilitatea dintre ideal și valoare are un dublu aspect. Pe de o parte idealul este o valoare, o valoare absolută, dar mereu relativizată, iar pe de altă parte valorile sociale se reglementează după idealul total cultural. Idealul total (sau suprem) cultural se referă, în viziunea lui Petre Andrei, la *“înureaga umanitate, ar fi deci realizarea umanității culturale, fără granițe, fără deosebiri, în care ar exista numai o deosebire provenită din sentimentul gradului de personalitate ajuns de fiecare. Prin urmare, purtător al idealului suprem cultural ar trebui să fie umanitatea, cum însă aceasta este ceva prea larg, cel puțin pentru timpul nostru, rămâne ca subiect real,*

⁷⁴ Ibidem, I, p. 140.

⁷⁵ Ibidem, I, p. 145.

ca subiect activ, ca personalitate socială, care realizează cultura, națiunea. În cazul acesta, personalitatea individuală se subordonează națiunii, în care se contopește cu celelalte personalități, având o singură voință de activitate comună, de realizare a culturii. Viața indivizilor este pusă deci în serviciul culturii și numai prin aceasta dobândește ea valoare, altminteri viața n-are valoare”⁷⁶.

Idealul, așadar este o valoare și în același timp expresia acțională a unei valori, socotite în mod curent valori supreme: Adevărul, Binele, Dreptatea, Frumosul... El se naște în confruntarea cu problemele vieții practice luând forma unei *imagini-ghid*, *imagini-tip* care orientează gândul nostru, dorul nostru și credința noastră în valoare. Are un caracter dinamic; relativizând valorile propulsează devenirea, progresul. Dar armonizând relațiile personalității cu societatea și cultura, idealul incită personalitatea la inventivitate în planul creației și la perfecțiune în plan moral.

Idealul – valoarea trăirii

Petre Andrei proiectează idealul suprem în spațiul culturii, socotindu-l o valoare culturală totală. Această valoare cuprinde în sine toți factorii *social-teleologici*, și se instituie drept criteriu de valorizare a valorilor sociale. Pentru filosoful român, cultura nu este de natură metafizică, ea constituie o realitate corelată strâns cu evoluția istorico-teologică sau, cum spune Rickert, este procesul de realizare a valorilor sociale în evoluția istorică.

Din punct de vedere obiectiv și într-o formulare sintetică, Petre Andrei definește cultura ca fiind *"totalitatea produselor activității omenești, în scopul traiului și perfecțiunii"*. Cu acest înțeles, cultura exprimă obiectivitatea spiritului omenesc în activitate, în opere. Dezavuând caracterul elitist al culturii, filosoful nu-i restrânge sfera de cuprindere numai la creațiile de excepție. După el, creația culturală înseamnă, pe lângă operele propriuzise, *"și îndeplinirea conștiințioasă a datoriei, căci prin acest fapt chiar fiecare individ contribuie la transformarea morală a omenirii"*.

Adevărata cultură presupune unirea rațiunii cu moralitatea, pentru asigurarea triumfului vieții superioare asupra instinctelor și

⁷⁶ Ibidem, I, p. 342.

dorințelor inferioare. Prin creația culturală, care este temeiul autentic al fericirii, individul își prelungește personalitatea și pătrunde în viața umanității. Crearea culturii umane este, în accepțiunea filosofului, echivalentă cu realizarea umanității.

Cum explică, filosoful conceptul de umanitate? Dacă Herder, susținând nevoia dezvoltării armonioase a tuturor dispozițiilor sufletești, dădea conceptului de umanitate un sens individual, considerându-l egal cu esența noțiunii de om, Petre Andrei concepe umanitatea ca fiind o realitate supremă, o realitate ideală, iar individul și societatea sunt doi factori care acționează pentru realizarea acestei valori. Participând conștient la viața întregii colectivități, omul este solidar cu trecutul, moștenitor și continuator al proceselor culturale create de generațiile anterioare.

Tocmai această continuitate și solidaritate în schimbare creează umanitatea. Dar, ca să trăiască, să simtă cu adevărat legătura cu întregul trecut și răspunderea pentru pregătirea viitorului, trebuie să se dezvolte în om toate forțele care îl pot ridica deasupra naturii, să se unească în el rațiunea cu moralitatea, virtutea cu frumusețea. Astfel, umanitatea este produsul transformării treptate a omenirii în formele cerute de rațiune și morală.

Exprimând, în demersul său filosofic, legătura constantă și indestructibilă dintre teoretic și practic, Petre Andrei dă o dublă accepțiune conceptului de umanitate: una teoretică, după care umanitatea reprezintă totalitatea valorilor culturale omenești sau cultura acumulată; o alta practică, și în acest sens umanitatea este "*un ideal etic (...), tendința către omul și societatea perfectă*". Conferind umanității un caracter concret-istoric, Petre Andrei o consideră un ideal ce determină activitatea politică și socială, evoluția istorică în general.

Umanitatea este purtătorul idealului suprem cultural. Ea se dezvoltă în forme individuale și temporale, care sunt concretizate în societățile naționale. Umanitatea este scopul moral, idealul etic care va determina fericirea. Mijlocul cel mai potrivit pentru atingerea acestui scop este personalitatea. Numai în acest sens Petre Andrei acceptă personalitatea ca mijloc, pentru a realiza valoarea culturală, națiunea. Națiunii i se subordonează personalitatea individuală, contopindu-se cu celelalte personalități având o singură voință comună, aceea de

creare a culturii. Cu alte cuvinte, viața indivizilor este pusă în serviciul culturii și numai prin aceasta dobândește valoare. Altfel, viața în sine nu are nici o valoare. Prin această teză, Petre Andrei se ridică deasupra biologismului, care consideră viața drept valoare supremă. Desigur, filosoful român nu disprețuiește viața dar nu îi rezervă mai mult decât rolul de condiție a valorilor culturale. Ea dobândește valoare numai prin creația operelor, prin cultură. "*Viața trebuie jertfită atunci când conservarea valorilor o cere*", spune Petre Andrei, afirmându-și opțiunea filosofică pentru creația valorică și apărarea acestora, pentru umanism, ca sens al întregii noastre existențe.

În fapt, marea realizare teoretică a lui Petre Andrei, începând cu critica psihologismului și transcendentalismului axiologic, rămâne centrată pe ideea primordialității *valorii* asupra *valorificării*, pe aceste temeuri susținându-se *psihologia valorii* fără psihologism (reducerea valorii la un simplu rezultat al valorificării) și *logica valorii* fără obiectualism (implicarea valorificării în faptul valorii), ambele corelate cu o *sociologie a valorii* (de asemenea, precedată de critica sociologismului axiologic). Întrucât piatra unghiulară a unei reconstrucții axiologice este considerată a fi logica valorii, nu putem să nu vedem în *filosofia valorii*, în primul rând, o filosofie a valorii teoretice.

Configurând rolul și valoarea personalității și a culturii în devenirea umanului, Petre Andrei a asigurat pandantul teoriei sale axiologice care este străbătută de un puternic curent activist transformator. Pornind de la lucrările unor gânditori de marcă, precum: Kant, Windelband, Rickert, Riehl, Wundt, Kreibig, Lipps, Meyer etc., sau polemizând cu aceștia, filosoful român a creat un sistem axiologic, cu numeroase elemente originale și de interes autentic prin soluțiile propuse, cu o maximă deschidere spre universalitate. Valabilitatea actuală a multor teze și idei fac dovada durabilității acestei construcții, care, în plus are și meritul de a fi *prima de acest fel în cultura românească*.

Problema idealului și a relațiilor sale cu valoare este o problemă importantă, abordată de Petre Andrei, atât în lucrarea sa fundamentală de axiologie, *Filosofia valorii* cât și în prelegerea *Despre ideal*, din 1921. Ideea centrală pe care gânditorul își întemeiază analiza este aceea că noțiunea valorii este o noțiune fundamentală pentru filosofie,

care explică lumea prin valori logice, dar tot ea are tendința de a o și transforma conform unor idealuri omenеști etice. De aceea, ea creează idealuri practice. *“Filosofia arată, astfel, cum se naște, cum evoluează realitatea și apoi valoarea tuturor schimbărilor ei”*. Filosofia este “cercetarea valorilor celor mai înalte”, atât teoretice cât și practice. *“În felul acesta filosofia cuprinde noțiunea de valoare atât în tema sa teoretică: explicarea realității cât și în cea practică: transformarea realității”*.

Unei asemenea teze autorul îi subordonează atât preocupările axiologiei, căci *“valoarea poate și trebuie să alcătuiască obiectul special al unei filosofii a valorii, care va studia numai valoarea și formele sub care se poate prezenta”*, cât și preocupările sociologiei valorii prin care se înțelege *“studiul înfățișării valorii în societate, sau mai clar, legătura dintre valoare și realitatea socială”*, *“sociologia valorii se ocupă cu valorile sociale precum și cu elementele generale sociale, care iau parte la constituirea tuturor valorilor umane”* și cu *“studiul realizării practice a valorilor”*.

Preocuparea teoretică mai ales în perioada de tinerețe, orientarea lui Petre Andrei spre teoria valorilor se întemeiază pe necesitatea studierii și explicării valorilor din perspectiva sociologică. Aceasta are sarcina de a înfățișa legătura dintre valoare și realitate sub toate aspectele. Valoarea este un fenomen social deosebit de complex și constituie scopul principal al activității sociale a oamenilor. *“Valoarea devine motivul tuturor acțiunilor; deci a întregii vieți sociale”*, arată Petre Andrei⁷⁷.

În această perspectivă este abordată și problema menționată în titlul acestei comunicări. Îndeosebi în lucrările amintite, autorul întreprinde o analiză complexă a problemei idealului, a relațiilor sale cu valoarea, cu societatea, cu scopul, subliniind specificitatea idealului, trăsăturile caracteristice ale noțiunii de ideal, precum și rolul idealului în viața socială, în evoluția omenirii. În acest sens, Petre Andrei consideră că noțiunea de ideal poate fi cercetată din patru puncte de vedere: 1) din punctul de vedere al genezei sale psihologice; 2) al structurii sale logice; 3) al raportului cu realitatea; și 4) al rolului idealului; că raportat la realitate, omul nu este pasiv, ci constată ceea ce este și se gândește și la ceea ce trebuie să fie, acționând în acest

⁷⁷ P. Andrei, *Cultura socială și politică în școală în Politica culturii*, 1931.

sens. Această idee despre o valoare care ar trebui să se realizeze se numește ideal. *“După noi, idealul este conștiința unei valori superioare, către a cărei realizare tindem”*; *“El e valoarea către care țintește evoluția”*.

Concepând idealul ca o valoare a cărei realizare se impune întrucât corespunde mai bine unor trebuințe umane, Petre Andrei subliniază natura axiologică a idealului, legătura sa cu valoarea și, totodată specificitatea idealului, ceea ce-l deosebește de valoarea propriu-zisă, faptul că *“elementele acestui ideal sunt luare din realitate, în parte, însă cuprind și ceva de natură imaginativă irealizabilă”*. În fond, constituindu-se prin creația umană, și valoarea și idealul cuprind elemente ale realității, iar caracterul pronunțat imaginativ, anticipativ pare a fi într-adevăr propriu doar idealului. Totodată, Petre Andrei relevă condiționarea socială a idealului, în strânsă legătură cu faptul că omul nu trăiește izolat, că este supus influenței societății, care îi formează chiar sufletul într-un anumit fel, prin educație, prin viața publică. De aceea, dorințele și aspirațiile sale - deși subiective vor avea întotdeauna o parte socială arată autorul; în geneza idealului trebuie să ținem seama deopotrivă de elementul pur psihic și de cel social, căci dorința subiectivă capătă formă și conținut determinat prin elemente pe care ni le oferă societatea în mijlocul căreia trăim, pe care adesea nu noi am ales-o, ci în care ne-am născut și de care suntem legați prin legături indisolubile. Deci, idealul este o valoare pe care o formulează individul sub influența societății.

În privința raportului dintre ideal și realitate, Petre Andrei, după o analiză critică a celor trei concepții, dintre care: 1) o concepție reduce realitatea la ideal, sau, mai bine, afirmă prioritatea idealului; 2) o alta reduce idealul la realitate, dând acesteia rolul de element primordial; 3) o concepție ce afirmă numai o dependență reciprocă, concluzionează asupra dependențelor reciproce dintre ideal și realitate, asupra faptului că *“idealul nu trebuie considerat în afară de natură și de știință”*; că idealul ar fi o adevărată iluzie dacă *“nu ar avea o bază reală și nu ar ținti la nici un mijloc propriu pentru realizare”*, că, deci, elementele reale sunt cele care garantează temeinicia și validitatea idealului; realitatea este de sine-stătătoare față de ideal, dar este apreciată prin ideal.

În concepția gânditorului român, noțiunea de ideal are ca note caracteristice: invențiunea, devenirea, armonia și perfecțiunea.

Invențiunea, devenirea și perfecțiunea, în special, definesc noțiunea de ideal nu în mod unitar, întrucât concepția logică a idealului implică un dublu sens și anume: idealul relativ și idealul absolut.

Invenția se referă îndeosebi la modul de alcătuire a idealului și accentuează faptul că *“idealul este o creațiune, o invențiune, rezultată din combinația unor imagini care se concentrează în jurul unui element subiectiv, ce e dorința”*; *devenirea* - o altă caracteristică - în sensul că idealul este un continuu proces de devenire, și care definește noțiunea de ideal relativ: *“idealul e numai un moment în procesul de transformare a realității, un moment dinamic care, odată ajuns, dispăre, urmând a se construi un alt ideal”*; *“idealul este, deci, după acest caracter al său, o fază de realizare a evoluției”* care, în viața socială ia forma scopului. *“Dar idealul poate fi și absolut atunci când nu-l mai considerăm ca o verigă din lanțul devenirii, ci ca un termen final”*, un fel de prototip a ceea ce se poate imagina mai perfect. Noțiunea de ideal absolut e determinată de perfecțiune, un alt caracter al idealului.

Referindu-se, în concluzie, la structura idealului, Petre Andrei subliniază că *idealul este o judecată de valoare, care are în conținutul său ca noțiune caracterele de invențiune, devenire, perfecțiune, trăsături ce definesc două feluri de ideal: relativ și absolut*.

În strânsă legătură cu această distincție, Petre Andrei deosebește idealurile trecătoare și variabile, după timpuri și locuri de idealul suprem invariabil, valoarea absolută după care apreciem; se consideră că idealurile conțin, alături de elemente variabile (concret-istorice) și elemente constante (general-umane); că elementele general-umane reprezintă idealul constant sau valoarea absolută. În acest fel, sociologul și filosoful român are în vedere nu ceva aprioric sau independent de realitate, ci un țel în perspectivă, un aspect îndepărtat către care tindem și pe care-l vom atinge odată cu realizarea umanității culturale, fără deosebiri, vizând aici nu numai valorile realizate, ci și pe cele în curs de realizare.

Subliniind că idealul exprimă realitatea viitoare la care se gândește spiritul și pe care o vrea, Petre Andrei relevă, totodată, rolul

și importanța deosebită a idealului pentru viața socială, pentru omenire. În această privință el arată că prezența idealului dovedește "eterna noastră nemulțumire față de realitate"; idealul nu este numai o idee rece, abstractă, ci o adevărată forță, un mobil pentru acțiune, unitatea de măsură a acțiunilor noastre; o sete de perfecțiune; idealul transfigurează realitatea, îmbrăcând-o în forme noi; *"idealul cel mai înalt, din punct de vedere al valorii sale, este acela în care noi ne-am contopit trebuințele proprii omenesti cu trebuințele societății, acela în care noi reprezentăm nu pe individul deosebit de societate, ci numai o părțică din umanitate. Acesta este idealul cultural, adică aspirațiunea nesatisfăcută pentru crearea valorilor cultural-sociale"*.

Rolul idealului este atât de important pentru gânditorul român, încât afirmă cu hotărâre că: *"dacă i se ia omenirii idealul, atunci omenirea dispare, rămânând bestia triumfants. Prin urmare, idealul, prin sine, are valoare etică, deoarece el înfrumusețează sufletul, făcându-ne să ne depășim, să creăm valori noi"*.

Idealul – trăirea valorii

Idealurile constituie o formă specifică de manifestare a valorilor, fiind strâns legate de om și de aspirațiile sale. Elaborarea lor răspunde unor profunde căutări și frământări. Deși sunt elaborate în plan spiritual, idealurile circulă și se afirmă atât în sfera conștiinței cât și în planul existenței materiale. Idealul de viață, spre exemplu, prin care dorim să dăm sens acesteia, conturează opțiunea noastră pentru o anumită scară de valori, față de care suntem atașați afectiv, este modelul superior de realizare umană, către care aspiră orice individ sau generație. În acest fel valorile sunt propuse spre a fi atinse și devin imperative pentru tot ceea ce face și speră individul. În funcție de acest valori, omul acționează; el stabilește căile și mijloacele necesare realizării, scopurile imediate, faptele, își subordonează toate inițiativele și acțiunile acestor obiective.

Omul este creator și purtător de ideal. Dorind permanent să depășească realitatea dată, s-o perfecționeze și totodată să se depășească pe el însuși, omul aderă la un ideal și își propune în general idealuri realizabile. Idealurile sale se raportează la o mare varietate de interese și aspirații, de scopuri și valori.

Noțiunea de ideal a primit definiții și caracterizări, începând cu cele etimologice, continuând cu cele poetice și până la cele filosofice, științifice riguroase. În acest sens este de menționat faptul că definițiile poetice sunt des întâlnite și la alți oameni de cultură decât poeții, ca la: filosofi, sociologi, logicieni, istorici, oameni politici. Astfel, filosoful chinez Confucius (c. 551 - c. 479 î.e.n.) compara idealul cu un "magnet spiritual"; filosoful, sociologul și diplomatul român Dimitrie Drăghicescu (1870-1945) definea idealul ca "stea polară a acțiunii"; marele om politic și diplomat Nicolae Titulescu (1882-1941) arăta în *Discursuri* că "*idealul creator este talismanul care transfigurează realitatea și îți dă puterea s-o birui*"; sociologul Dimitrie Gusti (1880-1955) spunea că "*idealul înseamnă cât mai sus, ascensiune infinită, o impresionantă indicare a drumului de parcurs*", "*un omagiu adus realității*", logicianul Cornel Popa caracterizează idealul ca "*aureola sau fata morgana a realului*"⁷⁸.

La aceste aprecieri se pot adăuga și alte reflecții și cugetări asupra idealului ca cele aparținând lui Nicolae Iorga (1871-1940), marele istoric român, care sublinia că: "*Nu părăsești un ideal fără să-i lași ceva din ființa ta*"; sau scriitorului francez Victor Hugo (1802-1885); "*Idealul trebuie să fie respirabil, satisfăcător și hrănitor pentru sufletul omului*".

Aceste definiții și reflecții asupra idealului surprind sintetic aspecte, trăsături și corelații esențiale ale acestuia vizând elaborarea idealului, rolul lui pe plan social și individual, corelația dintre ideal și acțiune, dintre ideal și real, dintre ideal și conștiință.

Idealul este o modalitate specifică omului de a se proiecta în viitor. El se referă la o depășire și transfigurare a stării prezente a sistemului, la o stare sau situație viitoare a acestuia, la anticiparea tendințelor principale de dezvoltare care acționează în societate. Prin urmare, "*idealul nu descrie o stare de fapt și o stare posibilă, adică o stare care să întrerupe o seamă de valori și aspirații umane și care este valorizată pozitiv de către un individ sau o clasă de agenți*". Idealul "*este o stare dezirabilă, un model de perfecțiune, un prototip și un imbold pentru activitatea prezentă, o direcție a transfigurării ei viitoare*"; este întruchiparea cea mai înaltă a năzuințelor omenești. Astfel, idealul constituie o călăuză și un îndemn, un stimulent pentru evoluția personalității. Cuprinzând

⁷⁸ Cornel Popa, *Teoria cunoașterii*, Ed. Științifică, București, 1972.

posibilitățile care corespund cel mai bine intereselor fundamentale ale oamenilor, idealul indică linia virtuală a dezvoltării lor.

Fiind strâns legat de realitate, în sensul că se întemeiază pe realitate, izvorăște din ea, dezvăluie perspectivele acesteia, iar realitatea este criteriul obiectivării idealului, totodată idealul se opune realității, indicându-i "ceea ce trebuie să fie". Idealul se construiește deci, pe baza realității și a sensului mișcării realității date.

În funcție de interesele pe care le exprimă și de o serie de condiții obiective și subiective existente, idealurile pot fi înfăptuite sau pot fi ratate. *"Idealurile pot fi, mai mult sau mai puțin realizabile, în concordanță sau discordanță cu legile obiective naturale sau sociale, cu forța și capacitatea creatoare a indivizilor; grupurilor utopice, spre exemplu, sunt acele idealuri care nu reflectă adecvat realitatea și intră în concordanță cu sensul devenirii sistemului social, sens determinat de legi obiective."*

Pentru ca idealurile să se realizeze este necesar să fie întrunite anumite condiții, care țin de realitatea obiectivă, ele realizându-se prin acțiunea umană, cât și de realitatea psihologică și morală - condiționarea internă, subiectivă. orice ideal se realizează la nivelul unui individ. *"Elaborarea idealului răspunde și unei necesități lăuntrice, esențiale a omului, necesității de a-și depăși permanent condiția, insatisfacției permanente față de ceea ce îi oferă lumea dată, aspirației sale spre perfecțiune, bine și frumos"*.

Este evident astfel că, fără raportarea la ideal, noi nu am putea înțelege specificul și măreția oamenilor și nici a societăților. Căci umanitatea nu este numai o stare, ci și o veșnică devenire, o goană istorică după sine însăși. Și, așa cum relevă sociologul român Traian Herseni: *"La un capăt se află omul pornit pe calea actualizării virtualității sale, la celălalt capăt idealul, realitatea maximă a omului ca om"*.

În toate aceste situații, idealul este, în ultimă analiză, o expresie a realului. *"Idealul călăuzitor al vieții, valorile omenești - remarcă filosoful Mircea Florian - trebuie să se reazime tot pe ceea ce este"*⁷⁹; iar Petre Andrei scrie că *"elementele reale înseși garantează temeinicia și validitatea idealului"*. În același sens, sociologul Dimitrie Gusti va sublinia că: *"Idealul nu este o pură afacere a inimii,*

⁷⁹ Mircea Florian, *Istoria filosofiei moderne*, vol. I, București, 1937.

ci are o justificare rațională, izvorâtă din contactul cu realul... Idealul este o idee experimentală maximă; el este un omagiu adus realității, forța supremă a realității, realitatea realității". După Traian Herseni: "Idealul nu este un lucru independent de realitate - el indică ceea ce realitatea ar trebui să fie, este deci un normativ al realității".

În literatura noastră de specialitate se pun în evidență o serie de trăsături definitorii ale idealului, dintre care reținem: faptul că idealul este o opțiune a agenților acțiunii pentru o stare sau situații viitoare, inexistentă încă în prezent; orice ideal este legat de adeziunea la o constelație de valori; odată constituit, idealul devine sistem de referință pentru aprecierea stărilor de fapt existente, îndemn și criteriu pentru conceperea și organizarea transformărilor viitoare; idealul este reflectarea intereselor și trebuințelor nesatisfăcute de circumstanțele prezente; orice ideal se pretinde a avea un caracter normativ pentru cei ce-l propagă și urmează, întrucât implică ridicarea modului de acțiune și comportament la rang de imperativ; exercitând atracția asupra oamenilor prin faptul că exprimă năzuințele lor fundamentale și fiind însușit de către aceștia, idealul devine un element definitoriu al atitudinii, al comportamentului, al personalității; de asemenea, idealul are și un pronunțat caracter anticipativ, în sensul că vizează îndeosebi tendința devenirii, indicând ceea ce realitatea ar trebui să fie. În legătură cu acest aspect, Petre Andrei arată că: *"raportat la realitate, omul nu este pasiv, el constată ceea ce este și se gândește și la ceea ce trebuie să fie, acționând în acest sens. Această idee despre o valoare care ar trebui să se realizeze se numește ideal"*.

La Petre Andrei, atât idealul cât și valoarea se constituie prin creația umană și includ elemente ale realității, însă caracterul pronunțat imaginativ pare propriu doar idealului. *"Elementele acestui ideal - scrie Petre Andrei - sunt luate din realitate în parte, însă cuprind și ceva de natură imaginativă, irealizabilă"*.

Idealurile pot fi clasificate după diferite criterii și se pot distinge mai multe categorii și tipuri de idealuri. Astfel, ele se structurează în raport cu domeniile de realizare a oamenilor, cu tipurile de activitate socială, cu domeniul de valori care intervin, cu gradul lor de întemeiere științifică etc. Cel mai des se face distincția între idealurile individuale - de realizare a omului ca personalitate - și idealurile colective, de realizare a lui la nivel de grup și de comunitate. De asemenea, idealurile se manifestă în toate domeniile de activitate umană: economic, politic,

juridic, moral, științific, estetic etc. Aceste idealuri sociale de diferite tipuri se vor întrupa în valori printr-un proces de creație de natură diferită, atunci când ele se referă la viața însăși sau la produsele culturii. Idealul constituie un mijloc spiritual de orientare a acțiunii oamenilor, de stimulare a creativității lor, de reglare a conduitei de ansamblu și de durată a omului în direcția împlinirii trăsăturilor și valorilor sale de personalitate și a oferirii sensurilor de viață. Tăria și puterea idealurilor rezidă în voința noastră de perfecțiune, care mărește capacitatea noastră de dăruire și fermitatea opțiunii. *“Ce anume să fim este un drept al nostru, dar avem datoria să fim ceva. Nu avem libertatea să nu fim ca valoare socială dacă putem fi acest lucru”*.

Prin ideal deci, omul are o posibilitate superioară a existenței și vieții sale unice, anume, aceea de a fi el însuși, de a se edifica singur și de a-și materializa forțele fizice și psihice în făurirea de sine a unei ființe de valoare. În acest fel, idealul dovedește eterna noastră nemulțumire față de realitate, nemulțumire ce se constituie în mobil pentru acțiune, este o sete de perfecțiune. *“De aceea - scrie Petre Andrei - fiecare treaptă a progresului realității nu e decât realizarea unui ideal. Idealul ca atare nu e o abstracțiune, o idee rece, ci e o forță, fie individuală, fie colectivă, atunci când conținutul său și mijloacele de înfăptuire sunt luate din realitatea socială”*.

LOCUL VALORII ȘI CUNOAȘTERII ÎN SISTEMUL ȘTIINȚELOR SOCIO-UMANE

Petre Andrei și-a desfășurat activitatea în sociologie și filosofie în condițiile unei tot mai accentuate afirmări a teoriilor și metodologiilor sistemice în cunoașterea științifică și filosofică. Un exponent al gândirii conceptual-sistemice în sociologia românească de la începutul secolului XX a fost Dimitrie Gusti⁸⁰. Pentru elaborarea sistemului său de *sociologie, etică și politică* Dimitrie Gusti a enunțat și unele principii referitoare la clasificarea științelor. Amintim câteva dintre ele: 1) criteriile de clasificare a științelor nu trebuie căutate în afara obiectelor de clasificat, așa cum s-a obișnuit, în funcțiile sau produsele intelectuale luate separat de personalitatea umană, de exemplu, în ideea ruptă de obiect, cât și de experiență; 2) "O clasificare a științelor nu trebuie în nici un caz să facă abstracție de disciplinele deja existente; ea trebuie să pornească întotdeauna de la *divizarea de fapt a muncii științifice* așa cum rezultă ea din structura interioară și din *corelația internă a faptelor...*"; 3) în clasificare să fie folosite *criterii de natură hotărâtoare*, renunțându-se la scheme liniare de tipul celor preconizate de Comte-Spencer; 4) clasificarea științelor să fie cât mai completă, să nu scape nici o știință; 5) să nu se creeze categorii artificiale de științe, prin aplicarea unor denumiri bizare (pneumatologie, prostenoscopie și altele asemănătoare), sau a unor criterii unilaterale.

În activitatea sa științifică Dimitrie Gusti a folosit drept criterii numeroase categorii. Mai frecvente au fost: natură și societate, subiect-obiect, static-dinamic, fotografic-cinematografic, întreg-parte, unitate-pluralitate, analitic-sintetic, particular-general, descriptiv-apreciativ și altele. Aceste criterii au fost asociate, reformulate convers, obvers, comparate și regândite. Mai frecvent însă, patru grupe de criterii corelate într-un anumit mod au întemeiat însuși

⁸⁰ Dimitrie Gusti, *Opere*, vol. I, Ed. Academiei, București, 1968.

sistemul său de sociologie și științe socio-umane: static-dinamic, integral-parțial, involutiv-apreciativ, acțional-contemplativ (metodă-ideal). Astfel, întregul social privit static intră în raza de activitate a științelor sociale particulare, de la *economie politică*, *drept* și *știința religiilor* la *psihologie*. Dinamica socială este concepută evolutiv de istoria universală și diversele ei branșe, dinamica socială concepută apreciativ-metodic e studiată de *politică*, cu numeroasele ei ramuri, iar *etica* studiază de asemenea dinamica socială pe care o apreciază în lumina idealurilor. Sistemul acesta de cunoaștere a vieții social-umane se realizează prin monografiile succesive și tot mai ample, până la scara națiunii, respectiv a umanității. Se ajunge astfel la *știința și pedagogia națiunii*, *știința păcii*, pe care Dimitrie Gusti le-a promovat ca idei-forță în întreaga activitate.

S-a spus, pe bună dreptate, că Petre Andrei a urmat îndeaproape sistemul de științe socio-umane preconizat de Dimitrie Gusti. Totodată, însă, activitatea științifico-filosofică a lui Petre Andrei se și deosebește de aceea a lui Dimitrie Gusti, atât la nivelul principiilor, cât și la cel al procedurilor folosite. Ca urmare, sistemul de științe socio-umane, precum și sociologia sa prezintă anumite particularități de care trebuie să ținem seama.

Comparând lucrările elaborate de Dimitrie Gusti cu cele ale lui Petre Andrei din punctul de vedere al concepției și metodei călăuzitoare constatăm că, de fapt, ele se completează reciproc, fără ca să-și piardă individualitatea.

Dimitrie Gusti a aspirat spre o cunoaștere completă a vieții social-românești, pentru asigurarea afirmării națiunii române ca personalitate creatoare, promotoare a păcii și colaborării în concertul tuturor națiunilor lumii. "Unealta sa de lucru", cum i-a zis H.H. Stahl metodei monografice gustiene, sinteza în formula celor patru "cadre" și patru "manifestări" și în "legea" paralelismului lor direcțiile esențiale pentru elaborarea monografiilor "unităților sociale".

Spre idealul unei cunoașteri integrale a vieții sociale a năzuit și Petre Andrei. Calea urmată pentru înfăptuirea acestui ideal a fost sinteza critică a celor mai valoroase modele teoretice elaborate în sociologia și științele sociale din prima jumătate a secolului XX. Această cale nu era croită deja, ci, prin perseverența lui, Petre Andrei a dus la conturarea ei. Împlinind cercetarea științifică cu reflexia

filosofică, Petre Andrei a ajuns să releve importanța efortului de elucidare a presuposițiilor metafizice și practic-ideologice pentru accelerarea progresului cunoașterii științifice. Deși nu întotdeauna le-a enunțat și cercetat ca atare, așa cum se procedează astăzi, totuși el a contribuit la statornicirea acestui tip de analiză metateoretică, strâns legată de concepția sistemico-structurală asupra cunoașterii.

Lui Petre Andrei i-a fost mai limpede decât înaintașilor săi că științele socio-umane se constituie ca un sistem relativ autonom în corpul științei deoarece însuși obiectul lor de studiu este relativ autonom față de obiectul de cercetare al științelor naturii. După cum am văzut, Petre Andrei a explicat că aceste diferențe ontice devin tranșante în cadrul dualismului ontologic-axiologic sau metodologic, ori se anulează, pur și simplu, în cadrul monismului. În felul acesta, Petre Andrei a gândit metateoretic și filosofia, fără ca să ajungă cumva în aporiile regresiei sau progresiei la infinit, la o "bază" ultimă sau o ultimă "limită".

Petre Andrei nu numai că a folosit destul de des în limbaj expresia "sistemului științei", dar a promovat, destul de coerent, în teoria și practica științelor socio-umane și sociologiei gândirea sistemico-structurală, caracterizată prin conexarea permanentă a descoperirii cu justificarea, conștientizarea continuă că, pe măsură ce gândirea se adâncește în cunoașterea obiectului, are loc și sporirea cunoașterii propriilor structuri și capacități.

Petre Andrei a subliniat, în acest context, că, pe de o parte, științele socio-umane realizează conexiuni și coeziuni sincronico-diacronice. Obiectele și, implicit, metodele lor de cercetare au anumite elemente și structuri comune. Pe de altă parte, sistemicitatea științelor socio-umane este determinată și de "unitatea cosmică" a lumii, de faptul că societatea și omul sunt părți componente ale "realității obiective", de astă dată, un obiect mai general, valabil și pentru matematică, științe ale naturii, filosofice și alte genuri umane de cunoaștere ori de raportare spirituală.

Pe scurt spus, sistemul științelor socio-umane și apoi sociologia ca sistem rezultă din două categorii de relații, la rândul lor, interdependente, apărând, deci, ca "relații de relații" (metarelații): a) relațiile dintre diferitele științe socio-umane incluzând și partea lor filosofică; b) relațiile dintre acest subsistem ori numai dintre

componente ale sale cu științele naturii, cu tehnica, cu mediul cultural-ideologic.

Dintre relațiile din prima grupă Petre Andrei a acordat o atenție mare (ca și profesorul D. Gusti) relațiilor dintre sociologie și științe sociale cum sunt: istoria, psihologia, lingvistica, epistemologia, pedagogia, economia politică, științele dreptului ș.a.

În principiu, relațiile sociologiei cu științele sociale și umane (psihologia) au fost concepute analog cu relațiile dintre întreg și parte, sintetic-analitic. *“Diferitele științe sociale, economia, dreptul, morala etc. se ocupă fiecare de un anumit fenomen, de o latură sau un aspect al vieții sociale, nu însă de întreg, de societate în totalitatea ei. (...) Orice fenomen de cultură și viață socială e obiect de studiu pentru sociologie și fiecare știință specială poate adopta un punct de vedere sociologic (...) de aceea se poate vorbi de o sumedenie de sociologii: economică, juridică, religioasă etc., dar sociologia propriu-zisă privește fenomenul social în totalitatea sa, bazându-se pe cunoștințele speciale furnizate de științele sociale și urmărind să găsească ceea ce este esențial și general sau cu alte cuvinte socialul din fenomene”*.

Pe linia metodei, relațiile sociologiei cu alte științe sociale sunt, de asemenea, de transfer și schimb reciproc: pe de o parte, istoria, psihologia, lingvistica devin auxiliari în cunoașterea sociologică, pe de altă parte, acestea din urmă se sociologizează, își asimilează concepte și proceduri sociologice. Sau, altfel: *“Dacă comparația este experiment indirect în sociologie, cum spunea Durkheim, atunci trebuie să recunoaștem sincer să acest experiment nu este posibil fără ajutorul istoriei. Încât sociologia și istoria, rămânând două științe distincte, fiecare cu obiectul ei de studiu, sunt totuși legate între ele, istoria devenind pentru sociologie un prețios auxiliar metodologic”*. În ceea ce privește “metoda psihologică” a sociologiei, Petre Andrei și-a spus cuvântul limpede într-o problemă care continuă să fie actuală – raportul dintre explicație și înțelegere –, pe care îl tranșează astfel: *“pentru noi nu numai că între explicare și înțelegere nu este nici o opoziție, ci din contra ele se completează una pe alta în domeniul sociologiei”*.

Sistemul științelor socio-umane cuprinde, în concepția lui Petre Andrei, și științe care pun în evidență legăturile dintre societate-om și natura inertă sau natura vie, tehnică și ideologie. Vorbind despre

geopolitică, Petre Andrei a căutat să sublinieze că omul nu este pasiv, ci activ față de mediul natural. Printre altele, el observă că *“este discutabil dacă noțiunea de societate cuprinde neapărat în sine ideea de teritoriu. (...) Există societăți și națiuni, care desigur ocupă un loc în spațiu, dar care trăind sub suveranitatea altcuiva, sub puterea și autoritatea unui stat străin, nu au un teritoriu al lor și care totuși nu-și pierd caracterul lor distinctiv de națiune sau de societate deosebită”*. Sociogeografia, mai arată Petre Andrei, are un obiect de studiu, adică legăturile grupurilor omenești cu mediul geografic, dar ea nu poate să explice corespunzător viața socială.

O cercetare asemănătoare a întreprins Petre Andrei și asupra antroposociologiei și problemei rasei. El a ajuns la concluzii care își păstrează și în prezent valabilitatea, deoarece *“nu se poate face din comunitatea de sânge o condiție de esență a societății și aceasta nu se poate substitui comunității de gândire și de aspirațiuni”*.

Științele socio-umane interacționează și cu matematica, deoarece fenomenele socio-umane pot fi cercetate și după criterii cantitative. Așa au apărut sociometria, psihometria și alte “materii”, bazate mai ales pe metoda statistică, despre care Petre Andrei nota că *“neputând prinde interiorul realității sociale, spiritul din ea, nu ne poate da decât o idee oarecare despre frecvența manifestărilor aceluiași spirit interior și mai ales nu ne poate arăta decât ceea ce s-a întâmplat...”*.

După cum se știe, matematizarea științelor socio-umane s-a extins însă, ca urmare a rafinării conceptelor matematice, a apariției teoriei informației, teoriei jocurilor și alte mijloace logico-matematice de modelare a fenomenelor socio-umane. Corespunzător, au evoluat și teoriile și metodele științelor socio-umane pe linia operaționalizării conceptuale, a măsurii și experimentării.

Științele socio-umane matematizate rămân totuși departe de științele exacte ale naturii, fără ca prin aceasta să scadă importanța lor culturală și practică-socială.

Legătura științei, în general, a științelor socio-umane, în special, cu practica și, mai ales cu tehnica, a fost analizată de Petre Andrei potrivit tezei: *“știința descoperă, tehnica inventează, adică ea combină în alt mod datele științifice pentru realizarea unor scopuri practice”*. Iar legătura “știință-politică” a fost mai curând negată decât

afirmată: *“omul de știință în cercetările sale, chiar dacă are activitate pe teren politic, nu trebuie să le amestece una cu alta”*.

Fără să nege rolul ideologiei ca teorie care să justifice o mișcare socială și politică, Petre Andrei arată că *“izvorul său nu este dorința de a explica obiectiv și critic societatea și formele ei”*, de aceea, ideologia (socialistă) nu a generat sociologia științifică, cu numai un fel de artă practică, normativă.

În finalul acestor considerații vom susține că Petre Andrei a acordat un rol principal relațiilor interne care solidarizează în sistem științele socio-umane, în vreme ce legăturile lor cu mediul extern au stat pe un plan secund. Tendințele imanentiste și autonomiste au precumpănit în gândirea lui Petre Andrei. Ele s-au manifestat ca o consecință firească a preocupărilor sale de a contribui la întărirea statutului științific al sociologiei și elalorarea ei sistematică, potrivit criteriului intensional – *acțiunea* generatoare de sens în viața socială – și criteriul extensional – raportul dintre *general* și *particular* în cunoașterea sociologică.

Criteriul acțiunii și sensului social-istoric l-a călăuzit în lucrările de *sociologie politică*: sociologia revoluției, a statului, a dreptului etc. Criteriul general-particular a fost operaționalizat în elaborarea lucrărilor de *sociologie generală* (a valorii, a cunoașterii, a culturii), precum și a celor de *sociologie specială*, adică analiza principalelor tipuri de societăți (primitivă, sclavagistă, feudală și capitalistă). În felul acesta Petre Andrei a lărgit și aprofundat totodată cunoașterea sociologică inițiată de sistemul lui D. Gusti, dar menținută restrictiv în cadrele științei și pedagogiei națiunii, a științei păcii.

Comparațiile care s-au făcut între sociologia lui D. Gusti și sociologia lui Petre Andrei au fost mai numeroase. Astfel, s-a spus că, în vreme ce D. Gusti a făcut o sociologie “de teren”, Petre Andrei a făcut-o “de cabinet”. Așa cum s-a mai subliniat, nu se poate vorbi, totuși, de o discordanță între activitatea politică și concepțiile afirmate de Petre Andrei la catedră. Noi vom repeta încă o dată că cei doi sociologi s-au completat în așa fel încât, prin contribuțiile lor au ridicat pe treptele cele mai înalte sociologia românească interbelică. Pe un plan mai larg, lor li se datorează afirmarea tot mai originală a întregului domeniu al științelor socio-umane în cultura românească interbelică, pe care au încercat să-l ordoneze în cadrul unor clasificări

ale științelor socio-umane, mai mult schițate însă în lucrările lor, decât elaborate propriu-zis.

Noi am încercat să relevăm contribuțiile lui Petre Andrei în problema clasificării științelor socio-umane, recitindu-i opera¹⁶ cu imaginea pe care ne-o oferă noii filosofi ai științei asupra științelor socio-umane: concepția structural-organizațională. Am constatat că, deși nu a beneficiat de avantajele unor metode mai riguroase și mai eficiente de cercetare, cum sunt semiotica, metoda sistemică, procedeele hermeneutice, Petre Andrei a fost precursor al gândirii sistemico-organizaționale în filosofia științelor socio-umane, așa cum a fost și în axiologia și sociologia cunoașterii. De aceea, pledăm pentru remarcarea contribuțiilor sale, chiar regândirea lor în noile condiții de afirmare a filosofiei științelor socio-umane.

ÎN LOC DE CONCLUZII

Opera lui Petre Andrei este o sinteză originală a științelor socio-umane din prima jumătate a secolului douăzeci, o paradigmă a gândirii sociale românești moderne cu implicații filosofice de durată. Preocuparea sa de a întemeia un sistem al științelor sociologice, cum s-a subliniat în exegetica noastră, l-a angajat în probleme de filosofia științei. Una din acestea a fost clasificarea științelor socio-umane. Cu toate că nu a consacrat o lucrare anume pentru tratarea sistematică a clasificării științelor, așa cum se poate vedea la Xenopol sau Gusti, lucrările sale o conțin. Nu se putea să fie altfel, deoarece *“Preocupările sociologice l-au stăpânit pe Petre Andrei la începutul carierei sale, tot atât de puternic ca și cele filosofice”*

Evocăm contribuțiile lui Petre Andrei la problema clasificării științelor, în general a științelor socio-umane, în special, oprindu-ne la componentele ei majore: criteriile de diviziune și gruparea științelor, principalele clase de științe și relațiile dintre ele. Pentru aceasta, lectura și interpretarea textelor sunt exercitate în cadrul acelei “tensiuni esențiale” (Th. S. Kuhn) dintre tradiție și schimbare în știință. Cu alte cuvinte, pentru a dobândi o justă înțelegere, trebuie să asociem, să comparăm și să evaluăm ideile lui Petre Andrei despre știință cu cele ce se discută sau se fixează în filosofia actuală a științei. Traseul exegezei noastre: conceptul de știință, criterii de clasificare a științelor, sistemul științelor socio-umane, sociologia ca sistem științific, s-au pliat pe definirea valorii și cunoașterii.

Conceptul de știință a fost elaborat de Petre Andrei în cadrul demersurilor epistemologice susținut întreținute în majoritatea lucrărilor sale. Dacă ținem seama de una din remarcile sale, precum și că, conceptul este “cunoștința gata”, în vreme ce numai judecata ne oferă procesul, mișcarea de cunoaștere a gândirii, atunci poate fi mai bine să vorbim despre nenumăratele judecăți lansate de el despre știință, și nu despre știință ca ceva încheiat. Însăși cunoașterea este, după Petre Andrei, o “continuă stabilire de relații între subiect și

obiect", vizând explicarea lumii, înțelegerea rostului existenței noastre și valoarea ei și aceasta deoarece atât subiectul cât și obiectul evoluează, se schimbă mereu. Fără a-și propune să dezvolte în mod sistematic ontologia, Petre Andrei susține să *"tot ceea ce se petrece, toate faptele din natură, din sufletul nostru sau din societate, nu sunt altceva decât bucăți din natură. Omul însuși, oricât de superior ar apărea el față de celelalte ființe, nu este totuși decât un produs al evoluției naturale, o unitate de viață, despre care nu putem spune nici măcar că este o formă ultimă a acestui proces de evoluție. Și totuși, câtă variație în această unitate cosmică"*.

Fiind de acord că noi cunoaștem realitatea deoarece ne afectează, Petre Andrei se delimitează totodată de pozițiile realist-naive și dogmatice, iar atunci când vorbește de valoare și cunoaștere o face în conformitate cu premisa: *"cunoștințele noastre sunt copii exacte ale lucrurilor; în modul acesta ele ar avea culoare, ton etc. iar noi am avea numai un rol pasiv, receptiv"*. Raționalismul și empirismul au fost, de asemenea, dezavuate "pentru că nu stabilesc nici o legătură între subiectul și obiectul cunoștinței, ci din contra afirmă o discrepanță între ele. Dacă există dualitatea *subiect-obiect*, cum poate subiectul de la sine să facă judecăți valabile asupra unui obiect cu care nu are nici o legătură? Răspunsul la această întrebare îl dă inspirându-se de filosofia lui Kant, minus idealismul ei. Așa ajunge Petre Andrei să susțină: *"orice știință are supoziții apriorice, care nu sunt scoase din experiență; cunoștința noastră nu e posibilă fără asemenea principii, de aici nu urmează însă că aceste principii întemeiază chiar realitatea"*.

În concepția lui Petre Andrei știința și realitatea sunt interdependente. Reproducând spiritual lumea, viața, *"Conștiința și știința sunt factori determinanți ai întregii vieți, prin urmare și ai celei sociale, care nu este altceva decât spirit concretizat."* De aceea, axiologic vorbind, *"știința nu este altceva decât un sistem de valori, căci ea își propune două scopuri: a) să cunoască realitatea; b) să organizeze această cunoștință pentru o trebuință rațională"*. Totodată însă, știința este o activitate complexă de cercetare și creație, considerate de Petre Andrei *"cel mai înalt și mai nobil scop al ei"*. În perspectiva acestui scop, *"știința are un caracter dinamic, ea nu este niciodată ceva devenit și sfârșit, ci se reduce în esența ei la o serie de*

probleme, care se cheamă una pe alta și care frământă la infinit spiritul. Cercetând legăturile cauzale și raporturile de succesiune ale fenomenelor, descoperind întotdeauna alte aspecte și posibilități de a stabili noi legături între ele și astfel știința își deapănă mereu firul problemelor sale. Cercetând veșnic neîndestulat, problema pe care ai rezolvat-o e numai un popas pe un drum al cărui capăt nu-l vei vedea niciodată! În laboratorul savantului se disecă realitatea, se întrezăresc soluții, se descoperă adevăruri și se formulează chestiuni noi”.

Cu aceste caracterizări, Petre Andrei a pus în evidență un conținut esențial al științei, care a fost amplificat de cercetările și creațiile științifice din ultimii ani, ele păstrându-și valabilitatea în continuare. Contribuțiile sale nu s-au oprit aici, deoarece pe lângă perspectivele amintite, el a mai privit știința și din punct de vedere metodologic și, mai ales, sociologic. Astfel, în lucrarea de metodologie a sociologiei din anul 1927, Petre Andrei nota: “în genere s-au considerat drept condiții indispensabile pentru întemeierea oricărei științe: 1) existența unui obiect propriu de cercetare sau a unui punct de vedere special; 2) găsirea de legi proprii pentru fenomenele studiate; 3) întrebuințarea unor metode serioase. Dintre aceste trei condiții se afirmă astăzi în special metoda, deoarece caracterul științific al unui sistem de cunoștințe depinde, în primul rând, de mijloacele de cercetare întrebuințate. Sub influența pozitivismului modern reprezentanții de astăzi ai științei sunt mai puțin pretențioși; ei consideră drept condiție fundamentală a unei științe o observare exactă, o determinare riguroasă a conceptelor, o diviziune a faptelor și o explicare cauzală a tuturor fenomenelor”.

Pe baza celor redată până aici putem aprecia că Petre Andrei a conturat principalele componente ale conceptului “știință”: cunoaștere a realității obiective, adică relație a subiectului cu obiectul epistemic organizată rațional, potrivit valorii de adevăr, și problematic; orice știință are ca obiect și metode de cercetare, precum și supoziții apriorice (care nu decurg din experiență) sub formă de principii relevate, de regulă, prin cunoaștere filosofică (ontologică, logico-gnoseologică, axiologică etc.). *Criteriile de clasificare a științelor* au fost pregătite de Petre Andrei în activitatea metaforică la care ne-am referit până aici. Destul

de frecvent, Petre Andrei a folosit noțiunea de "criteriu" cu sensul său cel mai răspândit: punct de vedere adoptat în cunoaștere pentru elaborarea conceptelor și judecăților, a teoriilor științifice (explicații, previziuni) și a legilor.

Așa cum s-a putut vedea, Petre Andrei a avut mereu grijă să adopte puncte de vedere esențiale și generale, deci criteriile sale epistemologice sunt, de fapt, anumite categorii. Revelatoare este, în acest sens, cercetarea făcută asupra clasificării valorilor. De la bun început, Petre Andrei precizează: *"O clasificare nu este numai o ordonare, o grupare de idei pentru a înlesni travaliul științific, ci ea trebuie să servească unei teorii, să constea din judecăți adevărate pentru ca prin gruparea și subordonarea lucrurilor, să se poată alcătui o teorie a lor"*.

Pentru a putea oferi o clasificare a valorilor, era necesar să-și lămurească "punctul său de vedere" prin observații critice și constructive la clasificările existente în literatura subiectului, calitatea lor, subiectul lor, motivele care au determinat valorile, obiectul lor, facultatea psihică producătoare, sfera lor de aplicare. Cercetând succint grupele de valori stabilite și criteriile după care au fost grupate, Petre Andrei urmărea să stabilească cel mai just criteriu, respectiv, dacă nici unul nu se dovedea satisfăcător, "care poate fi criteriul general valabil". După părerea sa *"Toate clasificările enumerate au criterii diferite, de unde rezultă numeroase clase de valori. Pentru a putea stabili, în aceste clasificări, o unitate, o sistematizare, avem nevoie de un criteriu unitar și numai de unul singur. Criteriul pe care noi îl considerăm cel mai admisibil, cel mai unitar și care face posibilă o clasificare generală a valorilor, e acela al elementelor predominante în valori. O valoare rezultă sau numai din personalitatea individuală a cuiva, independent de orice influență socială, sau din societate. Un individ trăiește în societate, e supus ei și ca atare alcătuiește valori determinate de societate, cu elemente sociale. După acest criteriu vom avea două mari clase de valori și anume: 1) valori hiperpersonale, în care punem valorile logice și matematice; 2) valori sociale, care cuprind toate celelalte valori. Într-adevăr în logică și matematică, singura gândire individuală determină valorile, societatea nu poate influența în formarea acestor valori"*. Noi nu intrăm aici în discutarea justetei clasificării sale a valorilor.

Urmărim doar procedura metateoretică, care e legată de “clasificarea clasificărilor”, respectiv, sistematizarea lor mai unitară decât se obișnuia, pe scurt sinteza, care are atât valențe epistemologice, cât și axiologice. În locul celor șapte criterii cu mai multe clase de valori, Petre Andrei a formulat un singur criteriu, cu care a format două clase de valori, cu subgrupe în fiecare dintre ele. Clasificarea sa ar putea fi numită: duală, arborescentă, complementară și prin aceasta circulară. Duală, fiind vorba de cele două mari categorii de valori; arborescentă: fiecare categorie se subdivide ca și arborele natural cu ramurile sale; complementară, deoarece cele două clase mari de valori, ca și submulțimile lor, se întrepătrund, se completează; circulară, potrivit ideii sale des repetate: *“Omul dă societății partea sa de contribuție. Este un adevărat cerc în care se mișcă doi factori: individul și societatea - depinzând unul de altul”*.

Observația din urmă ținem să o subliniem, pentru a reține că, nu numai clasificarea valorilor este circulară, dar și clasificarea științelor subiacentă ei este circulară. Afirmația din urmă nu este forțată. Oferim un text în care apare cu mai multă evidență intenția epistemologică, clasificatorie a lui Petre Andrei în elaborarea clasificării valorilor: *“Am arătat (...) cum se întrefese procesul de realizare a valorilor cu acela de cunoaștere a lor, indicând astfel atât latura teoretică precum și cea practică a problemei valorii. Rămâne acum să ilustrăm această schiță a unui sistem al valorii prin cercetarea fiecărui grup de valori. De aceea deci vom studia pe scurt valorile din diferitele domenii ale științei, (...) afară de cele logice și matematice (...) Ordinea (...): valori economice, juridice, politice, etice în primul rând; apoi valorile istorice, estetice, religioase”*.

Menționăm totodată că, pentru clasificarea științelor nu poate fi preluat criteriul pentru clasificarea valorilor, fără a nu se preciza altfel “elementul predominant în științe”, cu categoriile epistemologice: empiric-teoretic, analitic-sintetic, observare-descriere etc. sau cu alte categorii relevante pentru definirea științei (științelor), el nu a fost de acord cu separarea științelor spiritului de științele naturii pe considerentul că cele dintâi sunt *teleologice* iar secundele *cauzale*. *“Aceasta însă nu este just, căci, după cum am arătat, orice cunoștință e un sistem de judecăți în care se exprimă o relație de valoare între fenomene sau lucruri. Întregul sistem al științelor naturii se referă la o valoare, valoarea de adevăr, deci*

tind și ele la realizarea unei valori. Orice gândire a noastră are un caracter finalist, de aceea ea va imprima această nuanță teleologică în orice domeniu de cunoștință (...) De aceea nu valoarea este temeiul deosebirii între cele două feluri de știință. Între ele există două deosebiri: 1) o deosebire de obiect; 2) o deosebire de metodă”.

Nu putem evidenția valoarea și cunoașterea fără a avea în vedere că obiectul și metoda sunt în concepția lui Petre Andrei principalele criterii de clasificare a științelor. Între aceste criterii se stabilește un anumit raport, și anume: *“Concepția pe care o adoptă știința asupra obiectului ei, îi determină în același timp și metoda de lucru, căci nu există o metodă passe partout, care să poată fi utilizată de orice știință și care să ducă sigur la adevăr”*. Interpretarea acestui text credem că este următoarea: de regulă, oamenii de știință consideră că ceea ce ei studiază există ca obiect înainte ca ei să-și fi propus să cerceteze. Mai mult sau mai puțin spontan ei operează însă cu anumite reprezentări, concepte și idei preluate din filosofie. Aceasta e *“concepția pe care o adoptă știința asupra obiectului ei”*, sau, cum precizează Petre Andrei în alt loc: *“Filosofia și științele nu se mărginesc numai la ceea ce e dat, ci caută să pătrundă mai departe pentru a epuiza sfera a tot ceea ce se poate gândi. Una din problemele cele mai de seamă este problema realității obiective, metafizice. (...) Răspunsurile date la această problemă sunt numeroase și istoria filosofiei nu este de fapt decât istoria concepțiilor asupra realității obiective. În general, răspunsurile se pot grupa în două mai grupe (de fapt, aici e o metaclasificare): realismul și idealismul. Unii au conceput realitatea obiectivă ca absolut existentă, ca identică cu realitatea cunoașterii (realismul) (...) În deosebire de realism, idealismul consideră realitatea obiectivă ca produs al lumii ideilor”*.

Petre Andrei a optat pentru concepția realistă, mai exact, pentru *“principiul ideal-realismului”*, delimitându-se de idealismul logic sau transcendental al neokantienilor. *“În ceea ce privește realitatea ca obiect logic al gândirii, ea există numai în raport cu funcțiunea gândirii. Gândirea unui obiect nu este ideea unui lucru, ci a unei relații foarte generale, ideea unui principiu formal de valoare. Noi avem însă și sentimentul unui ceva care depășește forțele noastre de cunoaștere, ceva irațional și ireductibil”*. Concepția realistă despre obiect este dezirabilă, asigurând o condiție fundamentală a oricărei

metode – *obiectivitatea*. Ea nu este însă și suficientă. Altfel spus, concepția realistă despre obiect nu asigură automat și metoda corespunzătoare. Această concepție trebuie completată cu conștientizări metodologice, înscrise pe axa „monism metodologic” – „dualism metodologic”. Petre Andrei le-a considerat unilaterale pentru cunoașterea sociologică, și a preconizat inducția și deducția, observația și experimentul, clasificarea și generalizarea etc. Toate acestea pot constitui, la rândul lor, criterii de științificitate, de ordonare a cunoștințelor științifice sociologice, psihologice, istorice, etc.

Vom conchide astfel: folosind demersuri metateoretice concentrice, spre “nucleul tare al științei”, cum spun filosofi de azi ai științei (de ex. Lakatos), sau/și excentrice, spre cunoașterea comună Petre Andrei a reușit să desprindă criteriile fundamentale de clasificare a științelor – obiectul și metoda – gândite în corelație între ele, precum și cu alte criterii, derivabile din acestea fie prin asigurarea obiectivității, fie prin conștientizarea procedeeelor și tehnicilor de cercetare multilaterală a realității. În felul acesta, el a reușit, în mare măsură, să depășească tendințele unilaterale: separarea științelor sociale de științele naturii, separarea științei de filosofie ori a “literelor” de “științe”, apropiindu-se de strategia sistemică, organizațională, așa cum se preconizează astăzi în filosofia științei, dar mai ales cu deschiderea către sociologia valorii și sociologia cunoașterii.

BIBLIOGRAFIE

1. Andrei, Petre, *Filosofia valorii*, București, 1945.
2. Andrei, Petre, *Despre procesul de cunoaștere a valorilor*, în *Opere sociologice*, vol. 1, București, Editura Academiei.
3. Andrei, Petre, *Personalitatea ca valoare socială*, în *op. cit.*
4. Andrei, Petre, *Problema valorii în drept*, în *op. cit.*
5. Andrei, Petre, *Despre ideal. Despre fericire. Valorile estetice și teoria empatiei*, Editura Ankarom, Iași, 1995 (ediție îngrijită de Cătălin Bordeianu și Doru Tompea).
6. Aristotel, *Metafizica*, Editura Academiei, București, 1965.
7. Aristotel, *Etica Nicomahică*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1988.
8. Aroww, Kenneth J., *Social choice and individual values*, New York, 1951, 2 end edition, New Haven, 1963.
9. Attfiel, Robin, *A theory of value and obligation*, New York, Croom Helm, 1987.
10. Bahr, A. J., *Axiology. The science of values*, N. J., World Books, 1954.
11. Baier, Kurt, *The concept of value*, în K. Baier and N. Rescher, *Values and the future*, New York, 1968.
12. Bergson, H., *Le rire* (8 ed.), 1912.
13. Biberi, Ion, *Tudor Vianu*, Editura pentru Literatură, București, 1974.
14. Blaga, L., *Artă și valoare*, Fundația pentru Literatură și Artă, București, 1939.
15. Boboc, Al., *Kant și neokantianismul*, Editura Științifică, București, 1968.
16. Boboc, Al., *Etică și axiologie în opera lui Max Scheler*, Editura Științifică, București, 1971.
17. Boboc, Al., *Fenomenologia și științele umane*, Editura Politică, București, 1979.

18. Boboc, Al., *Confruntări de idei în filosofia contemporană*, Editura Politică, București, 1983.
19. Boboc, Al., *Adevăr și conștiință istorică*, Editura Politică, București, 1988.
20. Boboc, Al., *Valoarea în orizontul logicii și al sociologiei valorilor: Contribuția lui Petre Andrei la întemeierea filosofiei moderne a valorilor*, în *Analele Universității București, Filosofie*, Anul XXXV, 1986.
21. Bond, E. J., *Reason and value*, Cambridge, New York, Cambridge University Press, 1983.
22. Bouglé, C., *Leçons de sociologie sur L'évolution des valeurs*, Paris, A. Colin, 1922.
23. Boulding, Kenneth E., *Some contribution of economics to the general theory of value*, în *Philosophy of Science*, vol. 23/1956.
24. Brentano, F., *Psychologie vom empirischen Standpunkt*, 1974.
25. Bronowski, Jacob, *Science and human values*, New York, 1958.
26. Carpinschi, Anton, Bocancea, Cristian, *Știința politicului, Tratat*, vol. I, Ed. Universității "Al. I. Cuza", Iași, 1998.
27. Carter, Roy E., *An experiment in value measurement*, în *American Sociological Review*, vol. 21/1966.
28. Caws, Peter, *Science and the theory of value*, New York, Random House, 1967.
29. Cassirer, E., *Essai sur l'homme*, Paris, Editions Minuit, 1975.
30. Cేశari, Paul, *La valeur*, Paris, P.U.F., Paris, 1957.
31. Croce, Benedetto, *Breviar de estetică. Estetica în nuce*, Editura Științifică, București, 1971.
32. Dima, Teodor, *Explicație și înțelegere*, vol. I, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1980 și vol. II, Ed. Graphix, Iași, 1994.
33. Dima, Teodor, *Metodele inductive*, Ed. Științifică, București, 1975.
34. Dima, Teodor, *Între prudență și eroare*, Ed. Junimea, Iași, 1978.
35. Dima, Teodor, *Dialectica procesului de cunoaștere*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1978.
36. Dima, Teodor, (coord.), *Întemeieri raționale în filosofia științei*, Ed. Junimea, Iași, 1983.*

37. Dima, Teodor, *Petre Andrei, sociolog al cunoașterii*, în *Comemorări UNESCO – Centenar Petre Andrei*, Fundația Academică "Petre Andrei", Iași, 1991.
38. Durkheim, E., *De la définition des phénoménés religieuses*, în *L'Année sociologique*, Paris, 1899.
39. Durkheim, E., *Les formes élémentaires de la vie religieuses*, Paris, 1912.
40. Durkheim, E., *Jugements de valeur et ugements de réalite*, în *Sociologie et Philosophie*, Paris, F. Alcan, 1924.
41. Eliade, Mircea, *La nostalgie des Origines*, 1969.
42. Eliade, Mircea, *Estetica*, Editura Academiei, București, 1983.
43. Findlay, J. N., *Values and intentions*, London, 1961.
44. Findlay, J. N., *Axiological ethics*, London, Macmillan.
45. Florian, Mircea, *Immanuel Kant*, în *Istoria filosofiei moderne*, vol. II, București, 1939.
46. Ghideanu, Tudor, *Axiologia în concepția lui Petre Andrei*, în *Anamnezis sau treptele aducerii aminte*, Editura Junimea, Iași, 1987.
47. Goldtwait, John T., *Value, Language & life: an essay in theory of value*, Buffalo, N. Y., Prometheus Books, 1985.
48. Granier, Jean, *Nietzsche*, PUF, Paris, 1989.
49. Grice, H. P., *The conception of value*, Clarendon Press, Oxford, Oxford University Press, New York, 1991.
50. Grlunfeld, Joseph, *Science and values*, Amsterdam, Grluner, 1973.
51. Grünberg, Ludwig, *Axiologia și condiția umană*, Editura Politică, București, 1972.
52. Gruber, Friederick, *Aspects of value*, Philadelphia, 1959.
53. Gulian, C. I., *Axiologie și istorie*, Editura Academiei, București, 1987.
54. Gulian, C. I., *Axiologie și istorie în gândirea contemporană*, Editura Academiei, București, 1991.
55. Gusti, D., *Opere*, I, Editura Academiei, București, 1968.
56. Harding, D. W., *Social psychology and individual values*, London, 1953.
57. Hartmann, Nicolai, *Ethik*, 2, Aufl, Berlin, W. de Gruyter, 1935.
58. Hartmann, Nicolai, *Estetica*, Editura Univers, București, 1974.

59. Hartmann, Robert S., *The structure of value*, Carbondalle, 1967.
60. Hegel, G. W. F., *Fenomenologia spiritului*, Editura Academiei, București, 1965.
61. Heidegger, M., *Nietzsche*, Bd. II, Pfullingen, G. Meske, 1961.
62. Hobbes, Thomas, *Leviathan*, 3 rd edition, London, 1887.
63. Hunford, D., *Technics and civilisation*, New York, 1945.
64. Iacob, Philip E., *Function of values in policy processes*, în *American Behavioral Scientist*, vol. 5/1962.
65. Ianoși, Ion, *O operă estetică – o estetică a operei. Studiu introductiv la: Tudor Vianu, Estetica*, Editura pentru literatură, București, 1968.
66. Ingarden, Roman, *Man and value*, translation by Arthur M. Szylewicz, München, Philosophia Verlag, 1983.
67. Iorga, N., *Despre concepția actuală a istoriei și geneza ei*, 1899.
68. Iorga, N., *Istoria filosofiei moderne*, vol. V, București, 1941.
69. Kant, Immanuel, *Critica rațiunii pure*, Ed. Științifică, București, 1969.
70. Kant, Immanuel, *Critica rațiunii practice*, Ed. Științifică, București, 1972.
71. Kant, Immanuel, *Critica facultății de judecare*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1981.
72. Laird, John, *The idea of value*, Cambridge, U.P., 1929.
73. Lamont, William Dawson, *The value judgement*, Edinburg, 1955.
74. Lavelle, L., *Traité de valeurs*, PUF, Paris, Tome I – *Théorie generale de la valeur*, 1951; Tome II – *Système de différents valeurs*, 1955.
75. Lewis, C.S., *Creștinismul redus la esențe*, Societatea Misionară Română, 1987.
76. Lewis, Clarence Irving, *An analysis of knowledge and valuation*, La Sale, 1946.
77. Linton, Ralph, *The problem of the universal values*, în *Method and Perspective in Anthropology*, ed. R. F. Spencer, Minneapolis, 1945.
78. Lovinescu, E., *Istoria literaturii române contemporane*, vol. I, Ed. Minerva, București, 1981.
79. Mașek, Victor Ernest, *Prefață la: Theodor Lipps, Estetica. Bazele esteticii*, Ed. Meridiane, București, 1987.

80. Meynell, Hugo Anthony, *The nature of aesthetic value*, Hampshire, Macmillan, 1986.
81. Nietzsche, Friederich, *Nașterea tragediei*, în *De la Apollo la Faust. Dialog între civilizații*, Antologie, cuvânt înainte și note de Victor Ernest Mașek, traducerea în românește de Ion Dobrogeanu Gherea și Ion Herdan, Ed. Meridiane, București, 1978.
82. Pascadi, Ion, *Din tradițiile gândirii axiologice românești*, Ed. Științifică, București, 1970.
83. Pawlowski, Tadeusz, *Aesthetic Values*, Dordrecht; Boston, Kluwer Academic, 1989.
84. Perry, R. B., *Realms of Value*, Cambridge, 1954.
85. Piaget, Jean, *Le Jugement morale chez l'enfant*, Paris, 1964.
86. Platon, *Opere*, vol. III, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1978.
87. Popescu, Ion Mihail, *Personalități ale culturii românești*, Ed. Eminescu, București, 1987.
88. Rokeach, Milton, *The nature of human values*, New York, Free Press, 1973.
89. Salk, Jonas, *World population and human values: a new reality*, New York, Harper & Row, 1981.
90. Smeu, Grigore, *Sensibilitatea estetică românească*, Ed. Academiei, București, 1984.
91. Spinoza, Benedict, *Etica*, Ed. Științifică, București, 1957.
92. Vianu, Tudor, *Introducere în teoria valorilor*, în *Opere*, vol. 8, Ed. Minerva, București, 1979, pp. 51-126.
93. Vianu, Tudor, *Originea și valabilitatea valorilor*, în *Opere*, vol. 8, Ed. Minerva, București, 1979.
94. Vianu, Tudor, *Filosofia culturii*, în *Opere*, vol. 8, Ed. Minerva, București, 1979.
95. Xenopol, A. D., *Noțiunea valorii în istorie*, în *Scriseri sociale și filosofice*, Ed. Științifică, București, 1967.

CUPRINS:

Pefață	5
Argument.....	9
Un model funcțional al valorilor.....	13
<i>Natura axiologicului</i>	15
<i>Geneza valorii</i>	18
<i>Valoare și valorificare</i>	23
<i>Consecințe ale fetișizării valorilor</i>	29
Clasificarea valorilor	32
<i>Sistemul valorilor, între valabilitate și ierarhizare</i>	34
<i>Clasificări, evaluări, deschideri axiologice și gnoseologice</i>	37
Natura și structura sociologiei valorii	39
Perspectiva logică a valorii.....	50
<i>Puterea creatoare a cunoașterii</i>	50
<i>Temeiul logic al valorii</i>	52
<i>Judecăți existențiale, judecăți de valoare</i>	56
Realitate și valoare.....	58
Domeniul valorii de cunoaștere	63
Mecanismele valorii în sociologia cunoașterii.....	68
Valorile logice – fundamentul oricărei științe.....	76
Viața valorii.....	85

Oportunități sociale în sociologia valorii.....	92
<i>Realizarea valorilor</i>	94
<i>Clasificarea andreiană a valorilor</i>	100
<i>Personalitate, valoare, ideal</i>	157
<i>Un model explicativ al valorii</i>	163
<i>Idealul – valoarea trăirii</i>	169
<i>Idealul – trăirea valorii</i>	175
Locul valorii și cunoașterii în sistemul științelor socio-umane	180
În loc de concluzii	187
Bibliografie	194
Cuprins.....	199

